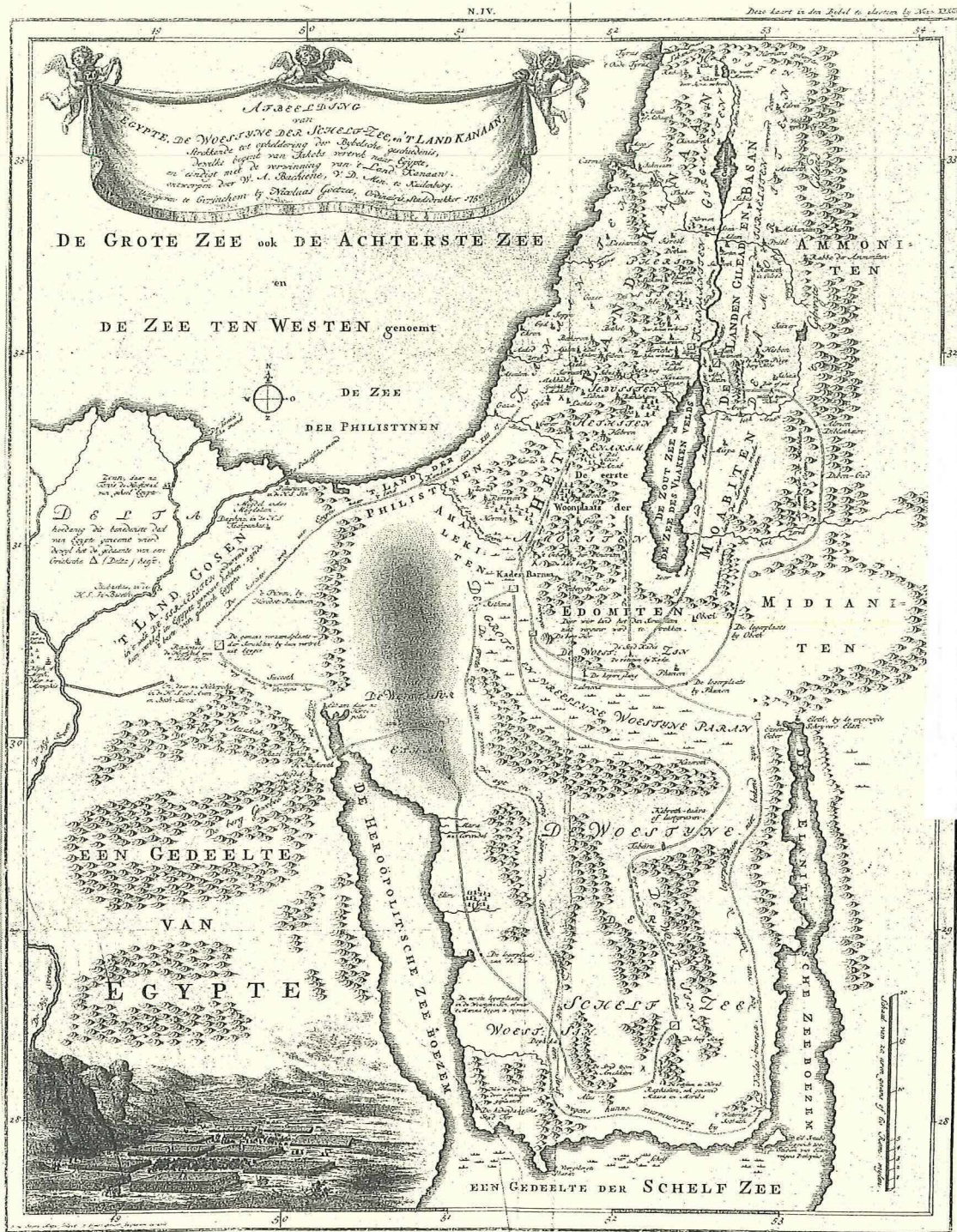

HET ERFDEEL VERWERVEN

De verwerving van het beloofde land
in het boek der Psalmen

Oude Testament

Het erfdeel verwerven : De
verwerving van het beloofde
land in het boek der Psalmen /
W.M.M. MOONEN - 2006

W.M.M. Moonen

W.M.M. Moonen

HET ERFDEEL VERWERVEN

De verwerving van het beloofde land
in het boek der Psalmen

Masterscriptie Oude Testament
Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap
Rijksuniversiteit Groningen

Scriptiebegeleider: Prof. Dr. E. Noort
Meelezer: Dr. J.T.A.G.M. van Ruiten

December A.D. 2006

Voorwoord

Het was niet het land van melk en honing aan de oever van de Jordaan, waar ik mij in het najaar van 2004 bevond, maar de stad Varanasi aan de Ganges in India. Daar in de drukkende hitte en chaos nam ik het besluit om opnieuw de weg naar de universiteit in te slaan. Het was bijna veertig jaar geleden dat ik, nauwelijks 17 jaar, de statige trappen van het Theologisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam beklom, om me daar, na het te behalen colloquium Klassieke Talen, te bekwamen in de theologie.

Na Amsterdam kwam Utrecht en na het kandidaats-, zoals toen veelal gebruik, het kerkelijk examen waardoor wel de weg naar de pastorie open kwam te liggen maar het doctoraal examen achterwege bleef. Nu, inmiddels emeritus-predikant en in het Friese land woonachtig, lag Groningen geografisch voor de hand en in jan. 2005 begon ik daar met de -inmiddels zo geheten- Masteropleiding Godgeleerdheid, met als specialisatie het Oude Testament. Wegwijs gemaakt in een volledig nieuwe, want zwaar geautomatiseerde, wereld door uiterst vriendelijke mensen ben ik door een viertal zeer toegankelijke en hulpvaardige docenten voortgeholpen op weg naar de finish. Dat de colleges veelal privatissima waren, moge voor de faculteit niet het hoogst denkbare zijn: voor mij was het zeker geen verlies. Nu deze scriptie als laatste bouwsteen van de opleiding voltooid is, wil ik allen in de faculteit die mij met raad, daad en stimulering terzijde hebben gestaan hartelijk danken, in het bijzonder Prof. Dr. E. Noort voor de suggestie van het onderwerp en zijn buitengewone begeleiding. Ook mijn vrouw en kinderen wil ik danken voor alle steun, begrip en stimulering. Een postume hulde breng ik aan mijn ouders 7"7 die mij de weg naar de Heilige Schrift gewezen hebben.

Ik heb aan dit alles veel vreugde beleefd en wil boven alle dank aan mensen uitspreken dat er ten diepste Een is die alle glorie, lof, dank en aanbidding toekomt voor Zijn grote barmhartigheid, ook aan mij bewezen:

De God en Vader van onze Here Jezus Christus.

1	Inhoudsopgave	2
2	Inleiding	5
	2-1 Vraagstelling	5
	2-2 Geschiedenis	6
3	Begrippen	9
	3-1 ארץ	9
	3-2 אדמה	9
	3-3 כנען	10
	3-4 ארץ + נתן	10
	3-5 ירש	10
	3-6 נחלה	11
	3-7 Voorlopige conclusie	11
4	Inventarisatie	12
	4-1 Een bredere omschrijving	12
	4-2 De begrenzing van het land	12
	4-3 Indeling van gegevens	13
	4-4 Vermelding in de psalmen	14
	4-5 Welke psalmen vermelden welke thema's	14
	4-6 De omgekeerde rubricering	16
	4-7 Omvang en beperking	17
	4-8 Historiciteit	17
	4-9 Voorlopige conclusie	17
5	Psalm 80	19
	5-1 Vertaling	19
	5-2 Tekstkritische opmerkingen	20
	5-3 Vorm en structuur	23
	5-4 Datering	24
	5-5 Commentaar	25
	5-6 Het verwerven van het land	27
6	Psalm 105	29
	6-1 Vertaling	29
	6-2 Tekstkritische opmerkingen	31
	6-3 Vorm en structuur	32
	6-4 Datering	33
	6-5 Commentaar	33
	6-6 De omkering der dingen	34
	6-7 Het verwerven van het land	35
	6-8 Het doel	36
7	Psalm 106	37
	7-1 Vertaling	37
	7-2 Tekstkritische opmerkingen	39
	7-3 Toelichting	40
	7-4 Vorm en structuur	41

7-5 Datering	43
7-6 Commentaar	43
7-7 Het verwerven van het land	44
8 Psalm 135	46
8-1 Vertaling	46
8-2 Tekstkritische opmerkingen	47
8-3 Vorm en structuur	48
8-4 Datering	49
8-5 Commentaar	49
8-6 Sichon en Og	50
8-7 Het verwerven van het land	52
9 Psalm 136	53
9-1 Vertaling	53
9-2 Tekstkritische opmerkingen	53
9-3 Vorm en structuur	54
9-4 Datering	55
9-5 Commentaar	55
9-6 Het verwerven van het land	57
10 Overige psalmen	58
10-1 Psalm 10	58
10-2 Psalm 44	58
10-2-1 Tekstkritische opmerkingen	59
10-3 Psalm 47	60
10-3-1 Structuur en inhoud	61
10-4 Psalm 78	61
10-4-1 Het verwerven van het land	62
10-5 Psalm 111	63
10-6 Psalm 114	64
11 De verdrijving van de volkeren	65
11-1 De verdrijving in omschrijving en uitvoering	65
11-2 Verschillende lijnen	66
11-3 De verdrijving in de psalmen	68
12 Recapitulatie	70
12-1 Algemeen	70
12-2 Ondersteunende functie	70
12-3 De ouderdom van de elementen in de traditie	70
12-4 Centrale redactie?	71
12-5 Vrije keuze van materiaal	72
12-6 De omvang en benaming van het land	72
12-7 De aard van het land	73
12-8 Wiens land?	73
12-9 Het motief van de schepping	74

12-10	De patriarchen	74
12-11	De lijn naar de Sinai	75
12-12	De tradities van uittocht en woestijnreis	75
12-13	De verdrijving der volken	75
12-14	Wiens strijd?	76
12-15	Het doel	76
12-16	Het verlies van het land	77
12-17	Verzwegen elementen	77
13	Conclusie	79
14	Bibliografie	81
14-1	Geraadpleegde litteratuur	81
14-2	Lijst van hulpmiddelen	82
14-3	Lijst van afkortingen	83

2 Inleiding

In zijn Groninger inaugurele rede: "Een plek om te zijn" wijst E. Noort er op dat -als er een middelpunt in het Oude Testament is-, dit ligt binnen de cirkel van de verhouding tussen JHWH,¹ de God van Israël, en Zijn volk.² Binnen die cirkel ligt het feit dat God niet alleen voor Zichzelf een volk riep, maar aan dit volk ook een land wilde verbinden, waar de relatie met dat volk gestalte zou krijgen. De relatie zet "voet aan wal" in een concreet aards gebied en "no other people in the history of mankind was as preoccupied as the people of Israel with the land in which they lived".³ Dit land is "het hoogste heilsgoed van het Oude Testament".⁴ Om de landbelofte scharniert de geschiedenis der patriarchen, de geschiedenissen van Exodus zijn hierop gericht en het DtrG. omspant vervolgens de periode van verkrijging en verlies van dit land en beziet hoe dit volk het leven vanuit God in het "beloofde" land al dan niet gestalte gegeven heeft. Ook na het verlies van het land blijft het een grote rol spelen in boete, schuldbelijdenis, verwachting en hernieuwde vervulling. Dat dit land een rol speelt in de spiritualiteit, een voorwerp van dromen kan zijn en metafoor voor het hoogste heil betekent niet dat het daarmee losgemaakt is van een concrete plaats in het geheel van hemel en aarde.

Deze studie houdt zich bezig met de vraag hoe de verwerving⁵ of het verkrijgen van het land⁶ haar weerslag heeft gevonden in het boek der Psalmen⁷ zoals ons dat in de huidige vorm ter beschikking staat. Daarbij wil ik de relevante gegevens vergelijken met de narratieve tradities in de ons ter beschikking staande canon van het Oude Testament.

2-1 Vraagstelling

De vraagstelling is: "Hoe spreekt het boek der Psalmen over de verwerving van het land". Om tot beantwoording te komen moet de inhoud van een aantal relevante begrippen worden onderzocht en moet er een inventarisatie worden gemaakt van de psalmen die op beperkte of uitgebreide schaal dit onderwerp behandelen. Vervolgens moet exegese aan het licht brengen wat

¹ Ik geef hierna de Godsnaam weer met "de HERE".

² Noort, E.: *Een plek om te zijn*, Kampen: Kok, 1993, blz. 3,4.

³ Weinfeld, M.: *The Promise of the Land*, Berkeley: University of California Press, 1993, blz. 183. Ook het beeld van een driehoek(srelatie): God, volk en land, acht ik bruikbaar.

⁴ Noort, *Een plek*, blz. 4.

⁵ Ik kies het woord "verwerving" omdat het ook het traject voorafgaand aan de feitelijke "in-bezit-neming" kan omvatten. Daarnaast zou het woord "verovering" een ontoelaatbare beperking betekenen.

⁶ De Duitse taal beschikt over de meer kernachtige woorden Landgabe en Landnahme.

⁷ Tenzij anders vermeld gebruik ik korthedshalve het woord "psalmen", waarmee ik uitsluitend de inhoud van het boek der Psalmen bedoel.

vorm en structuur van de psalmtekst zijn en hoe de verwerving van het land daarin functioneert.

Waar nodig zal ik aan bepaalde frequent voorkomende begrippen apart aandacht geven. Na de inventarisatie en het exegetisch in kaart brengen moeten zowel gemeenschappelijke elementen als zaken die specifiek voor een bepaalde psalm zijn, samengevat worden. Daarbij zoek ik ook een antwoord te geven op de vraag waarom bepaalde gegevens uit de Hexateuch prominenter in de psalmen voorkomen dan andere of omgekeerd zelfs afwezig schijnen. Tenslotte kunnen alle gevonden gegevens gerecapituleerd worden waarna een eindconclusie volgt.

2-2 Geschiedenis

In het Oude Testament komen veel vermeldingen voor van een - aan de tijd van de verteller voorafgaande- geschiedenis van God met Zijn volk. Ook poëtische teksten als de psalmen kennen veel verwijzingen naar een voorgeschiedenis.

Von Rad heeft geponeerd dat het grote geschiedkundige werk van de Hexateuch ontstaan zou zijn vanuit een "klein geschichtliches Credo" als Dt. 26:5-11⁸ waarbij er ook van meer van dergelijke kleine credo's sprake geweest kan zijn. Afgezien van de vraag hoe dergelijke credo's zich tot elkaar en tot andere boeken van het Oude Testament verhouden, nam hij daarbij aan dat teksten uit deze credo's zich ontwikkeld hadden tot "freie Abwandlungen in der Kultlyrik".⁹ Daarbij spreekt hij over een "Gattung der Geschichtssummarien, d.h. kürzerer oder ausgeführterer Rekapitulationen der Geschichte Jahwes mit Israel".¹⁰ Hij laat soms het begrip Gattung los om onderscheid te maken tussen "Bekennnisformeln" die een minimum aan historische stof kunnen bevatten en "bekenntnismässige Summarien der Heilsgeschichte...die nun schon einen ziemlich grossen Zusammenhang göttlichen Geschichtshandelns umspannen".¹¹

Omdat deze studie zich -zoals hiervoor omschreven- richt op de beschrijving van de verwerving van het land in de *huidige* vorm van het boek der Psalmen, moeten de vragen naar het *ontstaan* van het materiaal dat in de psalmen voorkomt, ook vanwege de omvang, buiten beschouwing blijven.

⁸ Rad, G. von: *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, 4^e druk, München: Kaiser, 1971, blz. 11.

⁹ Ibidem, blz. 16.

¹⁰ Rad, G. von: *Weisheit in Israel*, 2^e druk, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1982, blz. 348.

¹¹ Ibidem

Er zijn tal van pogingen gedaan om de psalmen die verwijzingen naar een voorgeschiedenis kennen te classificeren.¹²

De term "geschichtliche Psalmen" is het eerst door Hupfeld gebruikt met betrekking tot Pss. 78, 105-107.¹³ Lauha verstaat onder "Geschichtspsalmen" die psalmen "die sich ganz und gar auf legendarischen Stoff gründen, und zwar entweder so, dass ein Psalm ganze Reihen von geschichtlichen Vorgängen berührt, oder aber so, dass er um ein einziges historisches Vorkommnis kreist" en noemt als voorbeelden de Pss. 78, 105, 106, 111, 114, 135, 136, 137 en Ex. 15.¹⁴

Westermann ziet Pss. 78 en 105 als het resultaat van een proces waarbij korte zinnen zich hebben uitgebreid tot het eindstadium van de "Geschichtspsalmen".¹⁵ Hoewel hij deze "Geschichtspsalmen" in nauw verband ziet met de hymnen zou het verschil zijn dat er in de eerste ook sprake is van de wet van God en daarmee van (on)gehoorzaamheid.¹⁶

Gunkel ziet psalmen als 78, 105 en 106 "in welche die Legende Eingang gefunden hat und denen sie durch die Breite ihres Stoffes ein besonderes Gepräge gibt" tot verschillende "Gattungen" behoren.¹⁷

Eissfeldt rekent de psalmen 78, 105 en 106 tot de "Weisheitsgedichten".¹⁸

Veel pogingen om -b.v. door de introductie van het begrip "Geschichtspsalmen"- tot een sluitende definitie te komen van die psalmen waarin de geschiedenis van Israël aan bod komt, lopen vast op een kunstmatige schematisering, die dan gevolgd wordt door tal van uitzonderingen en "Mischformen".¹⁹

Een omschrijving die bij het inventariseren van psalmen voor dit onderzoek als uitgangspunt kan dienen geeft G. Reese:

¹² Een breed overzicht van standpunten geeft Mathias, D.: *Die Geschichtstheologie der Geschichtssummarien in den Psalmen*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1993, blz. 16-47.

¹³ Zie Mathias, a.w., blz. 30.

¹⁴ Lauha, A.: "Die Geschichtsmotive in den alttestamentlichen Psalmen", Helsinki: AASF, 1945, 128. Lauha ontkent dat dit een eigen "Gattung" zou zijn.

¹⁵ Westermann, C.: "Vergegenwärtigung der Geschichte in den Psalmen", *Zwischenstation*, Festschrift für K. Kupisch, München: Kaiser, 1963, 324.

¹⁶ Ibidem 326. Hij geeft als voorbeeld Ps. 78, waar de menselijke reactie in de inleiding al als negatief wordt beschreven.

¹⁷ Gunkel, H.: *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1933, blz. 323vv.

¹⁸ Eissfeldt, O.: *Einleitung in das Alte Testament*, 3^e druk, Tübingen: Mohr, 1964, blz. 166.

¹⁹ Een voorbeeld hiervan is de onderverdeling door A. Jirku in "Die aelteste Geschichte Israels im Rahmen lehrhafter Darstellungen" (1917) en in "Das alttestamentliche Lehrstück von der mosaischen Zeit" (1918), die als basis een soort "Catechismus" van "Lehrhafte Darstellungen" -LD- ziet, waaruit weer samenvattingen zijn gemaakt en waarnaast "Bruchteile" overgebleven zijn etc. Deze "Darstellungen" gaan aan het DtrG vooraf, zie Mathias, a.w., blz. 19, 20.

"alle die Texte, die unabhängig ihres gattungs- und formgeschichtlichen Charakters eine wie auch immer geartete Darstellung und Aufzählung²⁰ geschichtlicher Ereignisse, in unseren Fall solcher der Geschichte Israels, bieten".²¹

Zo kom ik tot het onderscheiden van een aantal constituerende elementen.²² Er is sprake van een (korte of langere) vermelding of opsomming van gebeurtenissen uit Israëls verleden die niet (slechts) gebonden zijn aan de individuele ervaring van enkelingen maar betrekking hebben op (een deel van) het volk. Dit kan een recapitulatie zijn van een in de Hexateuch beschreven gebeurtenis maar ook een uitgebreide herhalende beschrijving daarvan, het belichten van een detail, een scheiding van oorspronkelijk bij elkaar horende gegevens dan wel een samenvoeging van oorspronkelijk losstaande gegevens. Er *behoeft* daarbij geen grens gesteld te worden aan de periode waaraan de verhaalde gebeurtenissen refereren.

De vermelding kan letterlijk aansluiten bij de formuleringen in andere gedeelten van het Oude Testament maar kan ook een vrije (poëtische) interpretatie bieden van dat gebeuren. Het is daarbij niet nodig dat de handelende personen in enkelvoud of meervoud God of godsmannen zijn: ook de daden van Israël of het handelen van een vijand kunnen onderwerp van vermelding zijn. Hoewel de lengte sterk kan variëren, heeft de vermelding van gebeurtenissen -zie boven- een ondersteunende functie in de tekst waar deze geplaatst is.

²⁰ Het woord "Aufzählung" in deze definitie lees ik als een *mogelijkheid* om gegevens samen te voegen en niet als een noodzakelijkheid.

²¹ Reese, G.: *Die Geschichte Israels in der Auffassung des frühen Judentums*, Diss. Heidelberg, 1967, blz. 1.

²² Zie Mathias, a.w., blz. 17.

3 Begrippen

Om het verwerven van het land in de psalmen in kaart te brengen, is het zaak eerst de *begrippen* te inventariseren en te beschrijven waarmee het land dat beloofd resp. verkregen wordt, in de psalmen benoemd wordt of kan worden en welke kenmerkende (werk)woorden er mee in relatie staan.²³

3-1 ארץ

Dit woord komt in diverse vormen 191x in de psalmen voor. De overheersende betekenis is die van "de aarde als geheel" die van God is (Ps. 89:12), die Hij gegrondvest heeft (Ps. 104:5) of voortgebracht (Ps. 90:2). Hij heeft haar grenzen bepaald (Ps. 74:17) en zij heeft haar "einden" (Ps. 67:8). Op haar wonen de mensen, de koningen der aarde, de goddelozen, de dieren. Vooral -maar niet uitsluitend- in de hymnische psalmen komt ארץ in deze betekenis voor.²⁴ De tweede betekenis: de geografisch-beperkte ruimte, komt vooral voor in die psalmen, die verwijzingen naar de geschiedenis hebben.²⁵ Dit is vrijwel altijd het land Kanaän²⁶ hoewel de expliciete combinatie ארץ אֶרֶץ slechts in Ps. 105:11 voorkomt.

Overigens zijn er slechts enkele plaatsen in de psalmen waar ארץ voorkomt in de zin van "het verworven of te verwerven land" n.l. Pss. 44:4 (in meervoud: de *landen* der volkeren), 80:10 en 105:11. In Ps. 135:12 (en parallel Ps. 136:21) wordt de ארץ van de volkeren als erfdeel aan Israël gegeven. In Ps. 106:24 wordt de woestijn generatie verweten "het kostelijke land" versmaad te hebben.

3-2 אדמה

Dit woord komt in de psalmen alleen voor in Ps. 104:30: "het gelaat van de aardbodem". Elders is het zeer gangbaar. Etymologisch wijst het op: "das rote, gepflügte Land" en vervolgens op cultuurland in het algemeen. Het heeft de notie van gewas-voortbrengende grond, en soms valt de betekenis samen met עפר, het stof van de aarde waaruit mens en dier genomen zijn.

²³ Ik volg hierbij de tellingen van Bibleworks en de inventarisatie van het Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (verder: ThWAT): Bergman, J. en Ottosson, M., art. ארץ, in ThWAT I (1973), 418-437, waarheen ik ook verwijs voor een overzicht van bedoelde woorden *buiten* de psalmen.

²⁴ Vgl. Pss. 8:2,10; 57:6,12; 108:6 etc.

²⁵ Vgl. Pss. 44:4; 80:10, 105:16; 106:38; 135:12.

²⁶ Vgl. echter Ps. 81:6: ארץ חֲצֵרִים

God heeft de vaderen ook de ארץ beloofd²⁷ en schenkt deze ook²⁸ waarbij de bewoners verdreven worden.²⁹ Lang en gelukkig leven op de ארץ is gebonden aan geloofsgehoorzaamheid.³⁰

3-3 ארץ

Dit woord³¹ -waarvan de etymologie onzeker blijft- komt met afgeleide vormen 168x voor in het Oude Testament, waarvan 94x als geografische aanduiding. De eerste vermelding is Gen. 9:22,25-27, waar de gewenste onderwerping van de persoon die tegelijk aanduiding is voor een volk, n.l. Kanaän, is uitgesproken. Het komt in combinatie met ארץ 64x voor, in overgrote meerderheid in de Pentateuch (verspreid over alle bronnen) en Jozua. De vindplaatsen wijzen op een relatief oud en breed gebruik. Waarschijnlijk is de naam van het geografische gebied overgedragen op de bewoners, zodat het synoniem werd met de gehele voor-Israëlitische bevolking. Na het boek Jozua komt het in genoemde combinatie -naast 1 Kron. 16:38 als parallel van Ps. 105:11- slechts voor in Ri. 21:12. In de psalmen komt het slechts 3x voor: Pss. 105:11 (ארץ ארץ); 106:38 (de afgoden van ארץ) en 135:11 (de koninkrijken van ארץ, te onderscheiden van de gebieden van Og en Sichon in het Overjordaanse).

3-4 ארץ + נתן

Deze combinatie komt alleen voor in Ps. 105:11, in de context van het verwerven van het land.

3-5 ארץ

De grondbetekenis van het ww. is het "daadwerkelijk in bezit nemen" van een object, bv. door het te betreden. Het wordt in combinatie met ארץ gebruikt in Pss. 25, 37 en 44.³² Alleen in Ps. 44 is er ook sprake van het daadwerkelijk verkrijgen van het beloofde land. In Pss. 25 en 37 betekent het: een verzekerd bestaan hebben van geslacht op geslacht in het door God gegeven en reeds lang bewoonde land. Zij die Hem verwachtten (Ps. 37:9), de ootmoedigen (:11), de door Hem gezegenden (:22), de rechtvaardigen (:29) zullen het land beërven. Het is "eine Art Kurzformel für das Heil".³³ Het ww. wordt in Ps. 105:44 nog verbonden met: "de moeitevolle arbeid der natiën"

²⁷ Num. 11:12; Dt. 11:9,21; 28:11.

²⁸ Ex. 20:12; Dt. 11:9; 21:1; 22:15.

²⁹ Lev. 20:23-25; Dt. 30:18.

³⁰ Dt. 4:4v,10; 5:16; 12:1.

³¹ Zie voor een breed overzicht over deze naam: Zobel, H.-J., art. ארץ, in ThWAT IV (1984), 224-243.

³² Pss. 25:13; 37:11,22,29,34; 44:4.

³³ Lohfink, N., art. ארץ, in ThWAT III (1982), 984.

(beërfden ze), parallel met: "Hij gaf ze de landen der volken". Hier ziet het wel op het beloofde land. Daarnaast wordt het substantief in Ps. 61:6 gecombineerd met "geven":

יָרַשׁ יִרְאֵי שָׁמַיִם . Het substantief: יְרֵשָׁה -veroverd gebied- komt slechts voor in Num. 24:18.

נחלה 3-6

Het woord komt regelmatig voor. De grondbetekenis is: datgene wat onvervreemdbaar bezit is. Israël kan "Gods erfdeel" zijn, dat Hij kan zegenen maar waarvan Hij ook een afkeer kan krijgen.³⁴ Ook het land kan erfdeel *zijn* in relatie tot God (Pss. 68:7-10; 79:1) en het wordt aan Israël als erfdeel *gegeven* onder de naam Kanaän (Ps. 105:11) of als het land der verdreven volkeren (Ps. 78:55).³⁵ In Ps. 135:12 (parallel Ps. 136:22) is Kanaän geschonken als erfdeel naast het gebied van overwonnen koningen over de Jordaan. God gaf hen "het erfdeel der heidenen" (Ps. 111:6). Daarnaast kunnen volkeren erfdeel zijn (n.l. van de overwinnaar, Ps. 2:8), maar ook zonen (Ps. 127:3) of Gods getuigenissen (Ps. 119:111).

3-7 Voorlopige conclusie

De conclusie moet vooralsnog zijn, dat het woord יָרַשׁ wel vaak in de psalmen voorkomt, vooral in de betekenis van "de gehele wereld", maar slechts 3x in verbinding met het "verwerven" van het land. Het woord יְרֵשָׁה komt slechts 1x en zonder enige verbinding met ons thema voor. Ook de andere hierboven opgenomen woorden spreken in de psalmen nauwelijks over de wijze waarop Israël het land verworven heeft.

³⁴ Pss. 28:9; 68:10; 74:2; 106:5,40 etc.

³⁵ Vgl. ook Ps. 47:5.

4 Inventarisatie

4-1 Een bredere omschrijving

Nadat de meest gangbare woorden in kaart zijn gebracht, kom ik tot een nadere inventarisering van gegevens. Omdat het gegeven van het verwerven van het land Kanaän met andere dan alleen de gezochte woorden of in een brede omschrijving aan de orde kan komen in de psalmen, heb ik alle teksten met het oog hierop gelezen. Mijn zoekcriteria waren de gegevens van de Pentateuch en Jozua: hoe is het land beloofd en verworven, zoals hieronder bij 4-3 is aangegeven.

Het (dreigende) verlies van het eenmaal verworven land heb ik alleen daar behandeld waar het in een psalm samen genoemd wordt met het verwerven van het land.

4-2 De begrenzing van het land

Er zijn in de Pentateuch met betrekking tot de grenzen van het beloofde land -vooral waar het de oostelijke grens betreft- drie lijnen te onderscheiden.³⁶

De eerste is, dat de Jordaan de oostelijke begrenzing zal zijn, zoals in Joz. 3 zeer helder is. In de "priesterlijke" traditie als verwoord in Num. 34:3-12 loopt de begrenzing van Hamat ten noorden van Damascus tot de wadi van Egypte, geïdentificeerd als de Wadi el-Arish. Dat betekent dat het gebied ten noorden van de (nu genaamde) Wadi Al Arab bij Ashtaroth en ten oosten van Kinnereth en de Hermon binnen de begrenzing viel, maar het overjordaanse gebied ten zuiden van Kinnereth en genoemde wadi, het gebied onder andere van de broedervolken Ammon en Moab, er buiten.³⁷

Daarnaast is er de dtr. lijn waar het overjordaanse gebied een integraal deel van het beloofde land uitmaakt. Zo begint in Dt. 1-3 de verovering met het oversteken van de Arnon, dus aan de oostzijde van de Jordaan.³⁸ Deze visie sluit aan op de werkelijkheid van de grenzen van het Davidische rijk. Ook de sterke benadrukking van de macht van- en de overwinningen op Sichon en Og³⁹ passen in dit kader.

De derde lijn ziet het land zich aan de noord-oostelijke zijde uitstrekken tot de Eufraat. In Joz. 1:3,4 krijgt Jozua het -in continuïteit met de opdracht aan Mozes- zo te horen. Deze opdracht was verwoord in onder andere Ex. 23:31 en Dt. 11:24. Deze ruime begrenzing komt overeen met die in Gen. 15⁴⁰ en

³⁶ Vgl. Weinfeld, a.w., blz. 52v.

³⁷ Deze gebiedsopvatting steunt op een Egyptische provincie-indeling van Kanaän uit de 13^e eeuw en komt niet noodzakelijk overeen met de grenzen aan het einde van de Egyptische heerschappij over Kanaän, zie Weinfeld, a.w., blz. 55.

³⁸ Zie Dt. 2:24,25,31.

³⁹ Zie mijn hoofdstuk 8-6.

⁴⁰ Gen. 15:18,19, de belofte aan Abram, Weinfeld, a.w., blz. 66,67.

1 Kon. 4:21.⁴¹ Theologisch is deze derde lijn een verootmoedigende terugblik hoe en binnen welk een onmetelijke ruimte een getrouw leven met God idealiter had kunnen zijn.⁴²

De *benaming* van het aan de patriarchen beloofde land is veelal Kanaän. Veel⁴³ wijst erop dat deze *naam* vooral het gebied ten westen van de Jordaan bedoelde. Hierop sluit aan dat het aan Abram beloofde *meest uitgebreide* gebied in Gen. 15 daar *niet* de naam Kanaän krijgt maar duidelijk is dat in de herhaling van de belofte in Gen. 17:8 dit hele gebied *wel* Kanaän genoemd wordt.

De Kanaänieten vormen niet de uitsluitende bewoning. Zo noemt Dt. de Kanaänieten slechts als één van de zeven volkeren die het land bewonen.

In aansluiting aan de *ruimere* opvatting van het beloofde land dat *meer* dan het genoemde Kanaän zal omvatten (Dt. 12:20; 19:8) past het dat Dt. de naam Kanaän slechts in 32:49 gebruikt.⁴⁴ Hoewel er dus twee visies zichtbaar worden, krijgen deze geen gelijke aandacht in de Pentateuch. De gedachte dat het Overjordaanse ook en gelijkwaardig tot het beloofde land behoort komt veel beperkter voor dan de visie die zulks uitsluit. Ik zal de verwerving van het overjordaanse land wel in dit onderzoek betrekken en verwijs daarbij naar de behandeling van Psalm 135.

4-3 Indeling van gegevens

Ik geef een indeling van gegevens uit de canonieke eindgestalte van de Pentateuch en Jozua met betrekking tot het verkrijgen van het land Kanaän, voor zover zij voorkomen in de psalmen.⁴⁵ Elders zal ik aandacht besteden aan het feit dat er in de psalmen sommige dingen evident onvermeld blijven.⁴⁶

Ik kom tot een volgende indeling:

- A De belofte aan de patriarchen
- B Het tijdelijk bewonen van het land
- C Het verblijf in Egypte

⁴¹ Voor de theologische implicaties van de begrenzing tussen de Libanon in het noorden en de woestijn in het zuiden zie Noort, *Een plek*, blz. 20.

⁴² Zie de behandeling van Ps. 80, mijn hoofdstuk 5-6.

⁴³ Zie Zobel, H.-J., art. ׀D׀D, in ThWAT IV (1984), 232.

⁴⁴ Zie Ploeg, J.P.M. van der: *Psalmen 76-150 (BOT)*, Roermond: J.J. Rommen, 1974, blz. 413.

⁴⁵ Deze indeling bedoelt alle gegevens te omvatten waarin het land beloofd, verkregen, verlaten of verloren en opnieuw verkregen is, waarbij het vanzelfsprekend mogelijk is om onderdelen samen te voegen dan wel onder te verdelen.

⁴⁶ Sommige elementen als "Het meewerken van de natuur" heb ik niet apart opgenomen, omdat natuurverschijnselen in *alle* stadia meespelen vanaf de plagen in Egypte tot het binnentreden in het land.

- D Het bevrijdend gebeuren in Egypte: het optreden van Mozes tot en met de 10 plagen
- E De uittocht
- F de doortocht door de Schelfzee
- G De woestijntijd
- H De strijd tegen volkeren *voor* de doortocht door de Jordaan
- I De feitelijke intocht: doortocht door de Jordaan
- J De strijd tegen volkeren *na* de doortocht door de Jordaan en het verdrijven van volkeren
- K Het geschonken land
- L Het (mogelijke) verlies van het land
- M Het opnieuw verkrijgen van het land

4-4 Vermelding in de psalmen

Ik geef onderstaand eerst *per psalm* aan welke thema's daarin aan de orde komen. Zo wordt duidelijk in *welke* mate er in een psalm aandacht is voor het verwerven van het land. Daarna volgt onder 4-6 het omgekeerde: bij de gegevens van 4-3 geef ik aan *waar* ze in een psalm vermeld staan. Zo wordt duidelijk welke *thema's* het meest genoemd worden.

4-5 Welke psalmen vermelden welke thema's

Ps. 10:16	- J	: De volken uit het land verdreven
Ps. 44:3,4	- J-K	: Volken verdreven, het land geschonken
Ps. 47:2-5	- J-K	: God onderwerpt volken en kiest het erfdeel voor Israël uit
Ps. 66:6	- F-I	: Doortocht door de Schelfzee en de Jordaan
Ps. 77:12-21	- E-F	: De uittocht en de doortocht door de Schelfzee
Ps. 78:12-13	- E-F	: De uittocht en de doortocht door de Schelfzee
:14-41	- G	: De woestijntijd
:42-51	- D	: Het bevrijdend gebeuren in Egypte; de 10 plagen, geen vermelding van Mozes
:52-53	- E-F	: De uittocht en de doortocht door de Schelfzee
:54-55	- G-J-K	: De woestijntijd; God onderwerpt volken en kiest het erfdeel voor Israël uit
:56-64	- L	: Het (mogelijke) verlies van het land
:65-72	- M	: Het opnieuw verkrijgen van het land

- Ps. 80:9-12 - D-E-J
- K : Bevrijding uit Egypte, volken
verdreven, het land geschonken
:13-17 - L : Het (mogelijke) verlies van het land
- Ps. 81:6-7 - D : God toog reddend uit tegen Egypte
:8 - G : De woestijntijd
:11 - E : De uittocht
- Ps. 95:8-10 - G : De woestijntijd
- Ps. 105:8-11 - A : De belofte aan de patriarchen
:12-22 - B : Het tijdelijk door hen in bezit
nemen van het land
:23-24 - C : Het verblijf in Egypte
:25-36 - D : Het bevrijdend gebeuren in Egypte:
het optreden van Mozes tot en met
de 10 plagen
:37-38 - E : Alleen de uittocht
:39-42 - G : De woestijntijd
:43 - E : De uittocht
:44-45 - J-K : Volken verdreven, het land
geschonken
- Ps. 106:7-11 - E : De uittocht
- F : De doortocht door de Schelfzee
:14-33 - G : De woestijntijd
:44-47 - M : Het opnieuw verkrijgen van het
land
- Ps. 111:6 - K : Het geschonken land
- Ps. 114:1-8 - E-K-F
- I-G : Uittocht, het land geschonken,
doortocht door de Schelfzee en
de Jordaan, de woestijntijd
- Ps. 135:8,9 - D : Het bevrijdend gebeuren in Egypte:
de 10 plagen, geen vermelding van
Mozes
:10,11 - H : De strijd tegen volkeren voor de
doortocht door de Jordaan
:12 - K : Het geschonken land
- Ps. 136:10 - D : Het bevrijdend gebeuren in Egypte:
de 10 plagen, geen vermelding van
Mozes
:11-15 - E : De uittocht
- F : De doortocht door de Schelfzee
:16 - G : De woestijntijd

- :17-20 - H : De strijd tegen volkeren voor de doortocht door de Jordaan
:21-22 - K : Het geschonken land

4-6 De omgekeerde rubricering

A De belofte aan de patriarchen
Ps. 105:8-11

B Het tijdelijk bewonen van het land
Ps. 105:12-22

C Het verblijf in Egypte
Ps. 105:23-24

D Het bevrijdend gebeuren in Egypte: het optreden van Mozes tot en met de 10 plagen
Pss. 78:42-51; 81:6-7; 105:25-36; 135:8,9; 136:10

E De uittocht
Pss. 77:12-21; 78:12-13, 52-53; 81:11; 105:37-38,43; 106:7-11; 114:1-8; 136:11-15

F De doortocht door de Schelfzee
Pss. 66:6; 77:12-21; 78:52-53; 106:7-11; 114:1-8; 136:11-15

G De woestijntijd
Pss. 78:14-41; 81:8; 95:8-10; 105:39-42; 106:14-33; 114:1-8; 136:16

H De strijd tegen volkeren voor de doortocht door de Jordaan
Pss. 47:2-5; 135:10,11; 136:17-20

I De feitelijke intocht: doortocht door de Jordaan
Pss. 66:6; 114:1-8

J De strijd tegen volkeren na de doortocht door de Jordaan en het verdrijven van volkeren
Pss. 10:16; 44:3,4; 78:54-55; 80:9-12; 105:44-45

K Het geschonken land
Pss. 44:3,4; 47:2-5; 78:54-55; 80:9-12; 105:44-45; 111:6; 135:12; 136:21-22

L Het (mogelijke) verlies van het land
Pss. 78:56-64; 80:13-17

M Het opnieuw verkrijgen van het land
Pss. 78:65-72; 114:1-8; 106:44-47

4-7 Omvang en beperking

Ongeveer 20% van de psalmen bevat verwijzingen naar de geschiedenis waarbij alle verwijzingen zijn meegerekend.⁴⁷ Hier is het niet zozeer belangrijk hoe breed een verwijzing is, als wel dat er een relatie is tot het verkrijgen van het land. Bij alle overeenstemming over de grote meerderheid der verwijzingen, is bij enkele secundaire gegevens als Pss. 68: 10 en 107:30,35-38 omstreden of er verwezen wordt naar het verkrijgen van het land. Deze heb ik niet opgenomen omdat ze mijns inziens buiten de doelstelling vallen, hoewel ze door sommigen als zinspelend op de verwerving van het land gelezen worden.⁴⁸

4-8 Historiciteit

Mathias⁴⁹ geeft aan dat ons begrip "geschiedenis" gedefinieerd wordt als: de "res gestae, das vergangene Geschehen" en de "historia rerum gestarum, die Kunde von vergangenem Geschehen". Het zijn de gebeurtenissen die in een verband van ruimte en tijd in te voegen zijn. Niet alles wat gebeurd is, is "geschiedenis" maar alleen datgene wat tot object van kennis is geworden, wat de traditio is ingegaan.

Hij stelt daarbij dat wij niet over de "bruta facta" beschikken: de gebeurtenissen zonder de interpretatie van hen die ze in gang gezet, ervaren, ondergaan en/of overgeleverd hebben.⁵⁰ Onterecht beperkt hij dit in verband met zijn onderzoek tot wat in betrekking tot de mens staat zodat (cursivering van mij): "ausgegrenzt wird...das mit der Definition ebenfalls erfassbare Naturgeschehen".⁵¹ Wij kunnen n.l. in de psalmen op tal van plaatsen waarnemen hoe ook de schepping een rol speelt in de verwijzingen naar de geschiedenis.

4-9 Voorlopige conclusie

Onder 4-5 en 4-6 blijkt dat de belofte aan de patriarchen en het tijdelijk verblijf in "het land van hun vreemdelingschap" (Ex. 6:3) slechts een heel bescheiden plaats in de psalmen innemen.⁵² De helft van de verwijzingen ziet op vier elementen: de periode van verdrukking in Egypte, de uittocht (al dan niet gecombineerd met de doortocht door de Schelfzee), de tekenen van de woestijntijd en de verkrijging van het land.

⁴⁷ Mathias, a.w., blz. 39.

⁴⁸ Zie Mathias, a.w., blz. 40,41 noot 166.

⁴⁹ Ibidem blz. 35.

⁵⁰ Ibidem blz. 35,36.

⁵¹ Ibidem blz. 35 noot 134.

⁵² Zie verder bij Psalm 105.

Het lijkt dat het feit dat het land geschonken is, een grotere weerklank vindt in de psalmen dan de wijze waarop, zoals de strijd bij het naderen van Kanaän en de doortocht door de Jordaan. Ook wordt er minimaal teruggegrepen op de oerbeloofte aan de aartsvaders gedaan. Sommige elementen lijken geheel te ontbreken: de gebeurtenissen bij de Sinaï, de in het boek Jozua prominent beschreven geschiedenissen van de verspieters en de inname van Jericho en de strijd rond Ai (Joz. 8), de veroveringen van zuidelijk- en noordelijk Kanaän (Joz. 8-10) en de landverdeling. Op de hiermee samenhangende vragen kom ik terug bij de recapitulatie.

Ik stel vast dat er een aantal dingen niet of nauwelijks vermeld wordt en richt me nu op datgene wat over het verwerven van het land wel vermeld wordt. Daarom zal ik allereerst een aantal psalmen waar de verwerving van het land niet een terloopse vermelding is maar een centraal gegeven nader onder de loep nemen. Op grond van de inventarisatie onder 4-5 en 4-6 zijn dat de Pss. 80, 105, 106, 135 en 136. Daarna zullen in kort bestek andere onder 4-5 en 4-6 genoemde psalmen aan de orde komen die een meer zijdelingse verwijzing geven naar het verwerven van het land of een overlapping kennen met eerder genoemde psalmen: Pss. 10, 44, 47, 78, 111 en 114.

De begrenzing van de behandeling is, in hoeverre psalmen het verwerven van het land -hoe terloops ook- en niet de voorafgaande zaken aan de orde stellen.

Een voorbeeld bij dat laatste is dat Psalm 66 in :6 alleen de doortocht door de Schelfzee en de Jordaan benoemt terwijl Ps. 77 (:12-21) alleen de uittocht en de doortocht door de Schelfzee beschrijft. In Ps. 81:6-8 wordt Gods ingrijpen tegen Egypte genoemd en gezinspeeld op het gebeuren bij Meriba, terwijl in :9-11 een herinnering aan de wetgeving op Sinaï (zonder die naam te noemen) is opgenomen. Ook Ps. 95:8-10 verwijst naar het gebeuren bij Meriba. Omdat het land buiten beeld blijft, zal ik deze psalmen verder niet behandelen.

5 Psalm 80

5-1 Vertaling

Voor de koorleider. Op de wijs van: "de lelies". Een getuigenis. Van Asaf, een psalm.

- 2 Herder van Israël, hoor toch!
Gij die als een kudde Jozef leidt.
Gij die zetelt op de cherubim, verschijn toch
aan Efraïm, Benjamin en Manasse.
- Laat Uw kracht ontwaken,
en kom tot onze verlossing!
- 4 O God, herstel ons
en doe Uw aangezicht lichten,
opdat wij verlost worden.
- 5 HERE, God der heerscharen,
tot hoe lang rookt U(w toorn)
tegen het gebed van Uw volk?
- 6 Gij doet hen tranenrijk brood eten
en drenkt hen met tranen, een volle maat.
- 7 Gij hebt ons tot twist gemaakt voor onze naburen,
en onze vijanden spotten over ons.
- 8 O God der heerscharen, herstel ons
en doe Uw aangezicht lichten,
opdat wij verlost worden.
- 9 Een wijnstok uit Egypte hebt Gij genomen,
Gij hebt volken verdreven en hem geplant.
- 10 Gij hebt (de grond) voor hem toebereid
zodat zijn wortels wortelden
en het land vulden.
- 11 Bergen werden bedekt met zijn schaduw,
en met zijn twijgen de reusachtige ceders.
- 12 Hij breidde zijn uitlopers uit tot de zee,
en tot aan de Rivier zijn ranken.
- 13 Waarom hebt Gij zijn muren gebroken,
zodat ieder hem leegplukt die langs de weg voorbijgaat?
- 14 Het zwijn uit het woud vreet hem kaal
en het veldgedierte weidt hem af.
- 15 O God der heerscharen, keer toch terug!
Blik uit de hemel en zie,
sla acht op deze wijnstok,
- 16 -de stek die Uw rechterhand geplant heeft-,
op de zoon die Gij U sterk hebt gemaakt:
- 17 verbrand met vuur als afval!
Door de dreiging van Uw aangezicht vergaan zij.
- 18 Uw hand zij over de man van Uw rechterhand,

en over het mensenkind dat Gij U sterk hebt gemaakt.
 19 Dan zullen wij niet wijken van U;
 doe ons leven, dan zullen wij Uw naam aanroepen.
 20 HERE, God der heerscharen, herstel ons,
 doe Uw aangezicht lichten,
 opdat wij verlost worden.

5-2 Tekstkritische opmerkingen

:1 Bij het opschrift voegt de LXX toe: ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΣΣΥΡΙΟΥ :
 inzake/met betrekking tot de Assyriërs.
 :2v. De benadrukkende uitroep "O" plaats ik in navolging van
 de NBG bij :4,8,15. De SV plaatst deze bij :2,4,5,8,15,20
 terwijl de NBV deze niet gebruikt.
 :2b,3a De woorden van :3a behoren bij :2b zodat gelezen wordt:
 "verschijn toch aan Efraïm" etc. waarmee de versindeling wordt
 gewijzigd.⁵³
 :3c Bij de vorm לְשִׁמְשֵׁם is er geen sprake van een suffix maar
 gaat het volgens Koehler om een iets afwijkende vorm.
 :4a Het refrein komt driemaal voor en is vrijwel identiek,
 alleen in :20 ontbreekt ל voor וְהָאֵל . Fokkelman sluit :15
 als refrein uit, omdat :4,8,20 steeds "strophe-final and even
 stanza-final" zijn.⁵⁴
 :5a De invocatio יְהוָה is ongebruikelijk. Voluit komt deze
 terug in :20 en bovendien in Pss. 59:6; 80:5,12 en 84:9. Tate⁵⁵
 veronderstelt dat in :8,15 -waar $\text{וְהָאֵלִים לְעַבְדֵי הָאֵלִים}$ staat-
 וְהָאֵלִים de Godsnaam heeft vervangen. Hier zou de MT het als een
 equivalent daarvoor gelezen kunnen hebben.
 Bovendien is er hier grammaticaal een status absolutus i.p.v.
 een status constructus te lezen.
 Tate zegt hierbij:⁵⁶ "The enclitic ו in this instance probably
 had a mild emphatic force ("God indeed of Sabaoth") though it
 is possible that it was only stylistic with little or no
 strengthening force".
 Ik volg de NBG-vertaling: "God der heerscharen" vanuit de
 notie dat וְהָאֵלִים wijst op "agents (such as angels), powers, and
 heavenly bodies in the service of and under the command of the
 heavenly monarch".⁵⁷
 :5b $\text{וְעַתָּה תִּפְּלֵנוּ עָלֵינוּ}$: "gij rookt" in combinatie met עָלֵינוּ :
 "tegen" (zie Ps. 74:1).

⁵³ Zie Fokkelman, J.P.: *Dichtkunst in de Bijbel*, Zoetermeer: Meinema, 2000
 blz. 241, zo ook Tate, M.C.: *Psalms 51-100* (WBC), Dallas: Word Books, 1990,
 blz. 304; evenzo WV en NBV.

⁵⁴ Fokkelman, J.P.: *Major Poems of the Hebrew Bible*, deel II, Assen: van
 Gorcum, 2003, blz. 139.

⁵⁵ Tate, a.w., blz. 305.

⁵⁶ Tate, a.w., blz. 305, zie Zenger, E.: *Psalmen 51-100* (HThK), Freiburg i.
 Br.: Verlag Herder, 2000, blz. 454.

⁵⁷ Tate, a.w., blz. 306.

:6b װ'לװ : naast Ps. 80:6 alleen in Jes. 40:12 waar het in de context een onbekende inhoudsmaat is waarmee het stof der aarde gemeten wordt. Hier is het een (in geval van tranen te grote) hoeveelheid. Het ligt voor de hand⁵⁸ om eerder aan een "drie-maat" dan aan een derde van een maat te denken. Koehler geeft: "Drittelt, Dreimass".⁵⁹

:7a ןױדן : letterlijk: twist. De tekst luidt dan: "Gij hebt ons tot twist gemaakt voor onze naburen". Als verbetering wordt voorgesteld:⁶⁰ ןױדן n.l. װאָג: (een aanleiding tot) hoofdschudden; waarvoor geen dwingende reden is. Ps. 44:15 geeft -bij een vergelijkbare thematiek-: Gij doet de natiën over ons het hoofd schudden: װאָג-ןױדן

:7b ןלן-ללן - diverse hss. en de LXX stellen voor ןלן: (over) ons.

:10 ןן - gal: sich wenden um zu gehen; 2. aufräumen durch Wegschaffung der Hindernisse. In Gen. 24:31 heeft Laban het huis voor Jakob huis gereed gemaakt. Vgl. onder andere Jes. 40:3; 57: 14; 62:10 -de weg bereiden.

:11a ןלן-ןלן - In plaats van NBG kies ik voor: reusachtige ceders (vgl. Jona 3:3). Sommigen zien hier een archaische uitdrukking met betrekking tot de godheid El die op de cederberg woonde.

:14a ן in ןױ is een "littera suspensa", hoog geschreven, die op een bijzonderheid attendeert.⁶¹ Hier geeft deze het midden van de consonanten van Psalm 80 aan. Briggs⁶² suggereert een ן zodat de tekst luidt: the boar of the Nile.⁶³ De ן suggereert bovendien het oog - ןױ - van God dat beschermend rondgaat.

:14b ןױ ןױ - De betekenis van ןױ is onbekend. In de context moet het gedierte zijn dat de wijngaard afvreet. Vertalingen neigen naar: "Getier (des Feldes)", zo Ps. 50:11; NBG: "wat zich roert op het veld", WV en NBV: "velddieren".⁶⁴

:15 Het is mogelijk hier een bewuste variatie van het refrein te zien.⁶⁵

⁵⁸ Tegen Tate, a.w., blz. 306.

⁵⁹ Het duidt ook de derde man op de strijdswagen aan die een volledige bemanning maakt (Ex. 14:7) en de adjudant op wiens arm de koning leunde. (2 Kon. 7:2 etc.). Zenger vertaalt: "dritteltmassweise", NBG: "in overvloed"

⁶⁰ Zie onder anderen Tate, a.w., blz. 306.

⁶¹ Vgl. Ps. 78:36 als het midden van het Psalter.

⁶² Briggs, C.A.: *The Book of Psalms* (ICC), Vol. II, 3^e druk, Edinburgh: T. & T. Clark, 1925, blz. 206.

⁶³ Zie ook Zenger, *Psalmen* blz. 454.

⁶⁴ De gedachte: "The ziz is a giant bird in mythology, said to be large enough to be able to block out the sun with its wingspan..." afkomstig uit de Perzische mythologie, "understood by the Rabbis to signify a gigantic bird (B. B. 73b)" en wel gebruikt in het Duitse Jodendom als illustratie naast de Behemoth en de Leviatan lijkt niet bij te dragen. Zie Wajikra Rabba (de Misjna op Leviticus) 32, en internetsite Wikipedia op Ziz

⁶⁵ Zie Kraus, H.-J.: *Psalmen 60-150* (BKAT). Neukirchen: Neukirchener Verlag, 1978, blz. 719; Fokkelman, *Major Poems*, blz. 139.

:16b ןׁׁׁ is een hapax met onbekende betekenis. Sommige uitleggers kiezen voor ןׁׁׁׁ - "garden",⁶⁶ anderen (ook SV, NBG, WV en NBV) voor "shoot", "sapling", "root" etc.⁶⁷ Het staat in parallellisme met de wijnstok (:15) en de zoon (:16), door God geplant resp. sterk gemaakt.

Zenger⁶⁸ vertaalt: "und festige, was deine Rechte gepflanzt hat" en benoemt het als imperatief met energeticus-ׁ van ׁׁׁ; (fest stehen, prall sein); "Als Nebenform zu ׁׁׁ polel zu begreifen". De MT hoeft zo niet veranderd en ook de LXX leest een imperatief van ׁׁׁ: $\kappa\alpha\iota \kappa\alpha\tau\alpha\rho\tau\iota\sigma\alpha\iota \alpha\upsilon\tau\eta\nu \eta\nu \epsilon\phi\upsilon\tau\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\nu \eta \delta\epsilon\xi\iota\alpha \sigma\omicron\upsilon$: "and restore that which thy right hand has planted".

Zenger⁶⁹ verwijst naar Jes. 45:18 "Hij heeft haar -de aarde-gegrondvest; vgl. Jer. 10:12; Pss. 8:4; 24:2.

De vertaling "de stek" lijkt mij plausibel ook vanwege :17a.

:16b wordt dikwijls weggestreept als dittografie bij :18b en omdat de mannelijke woorden misplaatst zouden zijn tussen de vrouwelijke van :16a, 17a.⁷⁰ Zenger stelt: "MT ist beizubehalten" en vertaalt: "Den Sohn, den du für dich stark gemacht hast"⁷¹. Tate⁷² acht het waarschijnlijk dat het is toegevoegd om de gedachte aan een koningschap die zou kunnen ontstaan uit :8b in de baan van het beeld van de wijnstok-Israël te leiden.

Overigens geeft de LXX met andere vertalingen hier evenals in :18 $\upsilon\iota\omicron\nu \alpha\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\upsilon$.

:17a geeft problemen, want er is geen subjekt en geen parallellisme. Het zou volgens Briggs⁷³ en anderen ingevoegd kunnen zijn omdat het de loop van :16b-18a onderbreekt. Briggs ziet het eerste deel als een beschrijving van een toestand: "She is burned with fire, she is cut off", waarna het tweede deel een vloek over de vijanden zou zijn.

Zenger verandert ןׁׁׁׁ en leest: "sie haben ihn verbrannt", en scheidt ןׁׁׁׁׁ als ןׁׁׁׁ ׁ ("wie Kehrlicht", vgl. Jes. 5:25) en vertaalt: "die ihn im Feuer wie Abfall verbrannt haben sollen vor dem Drohen deines Angesichts zugrundegehen".

Grammaticaal is het antecedent van ןׁׁׁׁ en ןׁׁׁׁׁ de wijnstok.

Als het eerste deel de verwoesting van de wijnstok is, brengt :17b de vraag mee of Israël dan wel de vijanden dit hebben gedaan. Tate⁷⁴ stelt terecht dat het een het andere niet uitsluit: ook als Israël hier primair bedoeld is, dan is de

⁶⁶ Kraus, *a.w.*, blz. 719.

⁶⁷ Zie Tate, *a.w.*, blz. 307.

⁶⁸ Zenger, *Psalmen*, blz. 454.

⁶⁹ Ibidem

⁷⁰ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 140.

⁷¹ Zenger, *Psalmen*, blz. 454.

⁷² Tate, *a.w.*, blz. 307.

⁷³ Briggs, *a.w.*, blz. 207.

⁷⁴ Tate, *a.w.*, blz. 307, 308.

verwoesting toch bewerkt door Gods toorn, mogelijk door middel van vijanden, over wie (toch) Gods toorn wordt afgeroepen.

5-3 *Vorm en structuur*

Psalm 80 is een klaagpsalm, die zowel door een cultische gemeente als door een enkeling kan worden gebruikt, zij het dat het individuele "ik" ontbreekt. De refreinen maken een beurtzang in de gemeente in Jeruzalem zeer wel denkbaar.

De bij een klaaglied behorende basis-elementen, n.l. het aanroepen van God (de invocatio), de klacht en het gebed zijn doorweven met elkaar en met andere elementen. God wordt onder diverse epitheta aangeroepen en er wordt verwezen naar Gods eerdere heilsdaden.

De klacht heeft in zich opgenomen -zie onder- een gedachtenis "aan de dagen van ouds". Deze verwijzing is tegelijk een uitspreken van vertrouwen. Het gebedselement komt in het refrein sterk naar voren en er is daarbij ook een belofte voor een nieuwe toewijding.

De beschrijving van de vroegere heerlijkheid van de wijnstok staat in het midden van de psalm: :9-12. Deze is "omsingeld" door het onheil dat in :5-7 en :13,14 over de wijnstok gekomen is en qua aantal verzen in de meerderheid is. In deze structuur zou overigens :17 voor :15 geplaatst kunnen worden, zodat er een patroon ontstaat:

:2-3: aanroeping van God en :4: refrein

:5-7: jammerklacht over het onheil en :8: refrein

:9-12: beschrijving van Gods vroegere zorg en de glorie van de wijnstok

:13-15: jammerklacht over het onheil en :16: op het refrein gelijkende roep om herstel en verlossing

:17-19: aanroeping van God (met gelofte) en :20: refrein.

De wijnstok, waar Gods handen "omheen" waren bij het uitnemen en het planten (:6,7,16), is nu ingeklemd door onheil.

Het refrein dat -zie boven- een gemeenschappelijk gebruik in de cultus kan aangeven komt driemaal voor (:4,8,20) en verdeelt de psalm in 3 strofen.

De bestanddelen komen (met uitzondering van het lichten van Gods aanschijn) al in de overige tekst voor:

-de titel HERE, God der heerscharen (:5, in :15 zonder "HERE")

-het aangezicht van God (:17)

-toewenden/herstellen (:15)

-de wortel נח : redden/redding (:3)

Er is een intensivering in de aanhef waarin God steeds nadrukkelijker in beeld komt: (O) God/(O) God der heerscharen/(O) HERE God der heerscharen. Ook de slachtoffers worden steeds gedetailleerder zichtbaar: van Israël naar Jozef, van Jozef naar Manasse en Efraïm, van hen/Uw volk naar "ons".

De psalm kent tal van tegengestelde beelden: God als herder tegenover wijnbouwer: de nomadische versus de gesettelde levenswijze. Tegenover de begeleidende weidende herder (:2) staat het plotselinge verwoestende weiden van het beest en de plukkende voorbijganger. Tegenover de roep: "neem ter ore" (:2), "aanschouw uit de hemel en zie" (:15) en: "doe Uw aangezicht lichten" staat de rook van Gods toorn die Hem verduistert en ontoegankelijk gemaakt heeft.

Van de minderwaardige positie van wijnstok in Egypte wordt Israël een weelderige wijnstok die zelfs tot wijngaard wordt om weer af te dalen naar een woestenij.

De wijnstok is eerst tijdelijk geplant in Egypte en met forse hand uitgenomen om blijvend in Kanaän te staan. Daar is de glorie toch slechts tijdelijk en met forse hand is het onheil gekomen. De zorg waarmee de wijnstok gedrenkt werd is omgeslagen in een drenken met tranen.

5-4 Datering

Psalm 80 is te dateren in de periode 732-720. Omdat de kinderen van Rachel n.l. Jozef (door de zonen Manasse en Efraïm) en Benjamin genoemd worden komt alleen de periode voor de val van het tienstammenrijk Israël in aanmerking. Volgens de tekst is de noordelijke (romp)staat in nood, maar zijn Manasse en Efraïm nog niet in ballingschap. Uit de doorlopende lijn van de wijnstok-in-nood is af te lezen dat de zoon (:16,18) Israël niet uitgerukt en nog aanwezig is. Dat is ook op te maken uit de suffixen van :7 die in het "onze" aangeven dat er (nog) een identificatie is van het zuiden en het noorden.⁷⁵

Zenger ziet de tekst in haar huidige vorm als een Jeruzalemmer bewerking van een tekst die primair in relatie staat tot de (dreigende) ondergang van het Noordrijk: 732-722, de jaren waarin de Assyriërs oprukken. Het opschrift van de LXX -zie boven en vgl. 2 Kon. 15:19 - ondersteunt dit laatste. Vooral de gebieden van de genoemde stammen lijden eronder (zie :6,12,16).⁷⁶

⁷⁵ Zie Kraus, a.w., blz. 721.

⁷⁶ Weiser, A.: *The Psalms*, 3^e druk, Londen: SCM Press Ltd. 1971, blz. 547.

5-5 Commentaar

Het hart van de psalm -zie boven- wordt gevormd door :9-12.

In het onbepaalde "een" wijnstok komt Israël ongenoemd naar voren - een in het Oude Testament vaker voorkomend beeld, dat hier haar oorsprong zou hebben,⁷⁷ maar dat in de psalmen uniek is. Bij de profeten wordt het beeld van de ooit edele door God geplante wijnstok steeds meer vergeleken met de negatief beoordeelde situatie van hun dagen.⁷⁸

De wijnstok Israël stond in Egypte geplant⁷⁹ en is daar door God "uitgegraven" (וּדַן) waarbij de gebruikte werkwoordsvorm een zeer krachtige handeling oproept.⁸⁰

Dit uitnemen is slechts tijdelijk: wat volgt is het verdrijven van volkeren en het opnieuw planten van de wijnstok.

In :9b is het God die volken verdreef (וַיִּגְדֹּף) die ongenoemd blijven. In Dt. 32:32,33 worden ook zij met een wijnstok vergeleken: die stamt echter uit Sodom en Gomorra en brengt giftige druiven voort.

De wijnstok wordt geplant zonder dat de locatie vermeld wordt, maar :10 spreekt over "toebereide grond" (הַחֲדָר) en dat (een) land (אֶרֶץ) dat gezien :2-3 niet anders dan Kanaän kan zijn, gevuld wordt.

In het Oude Testament is God allereerst degene die "letterlijk" planter is.⁸¹ Metaforisch plant Hij Zijn volk Israël, waarbij soms de vergelijking wordt uitgewerkt met een plant of boom: "Gij hebt hen geplant, ook hebben zij wortel geschoten, zij wassen, ook zetten zij vrucht" (Jer. 12:2).⁸² De grond is zo goed toebereid dat er wortels ontstaan (:10) en de wijnstok zich geweldig uitbreidt: er ontstaan (:11b) אֲנֵל, (:12a) אֲנֵל en (:12b) אֲנֵל.⁸³ De wijnstok is (:13) tot

⁷⁷ Hentschke, R., art. 191, in ThWAT II (1977), 66; vgl. Jes. 5:1-7; 27:2-5; Jer. 2:21; Ez. 17:5,6; Hos. 10:1.

⁷⁸ Vgl. Jes. 5:1-7; Jer. 2:21.

⁷⁹ Volgens Gen. 40:9v was de wijnstok in Egypte niet onbekend. In Ps. 105:33 wordt onder andere de wijnstok daar door de plagen geslagen.

⁸⁰ Het is de hifil-vorm van וּדַן; de qal-vorm heeft een niet-zachtzinnige notie: het uittrekken van een spijker uit de wand (Ri. 16:14), of het uitnemen van de stadspoorten uit de scharnieren (Ri. 16:3). De hifil-vorm kent eveneens een zeker geweld in het uitrukken van een boom (Job 19:10) en het losbreken van stenen uit de bodem (1 Kon. 5:31 = MT 5:17; Pred. 10:9). Tegelijk staat het vaak in relatie tot het leven der nomaden: het opbreken van de tent en het verweiden van de kudde (Gen. 33:12; 35:5,16; 37:17).

⁸¹ In Gen. 2:8 plant Hij de hof, in Num. 24:6 aloë's en in Ps. 104:16 ceders.

⁸² Vgl. Am. 9:15. Zo plant Hij in 2 Sam. 7:10 Zijn volk "om hen te doen wonen"; in Jer. 11:17 wordt Israël "als een olijf" geplant maar in Zijn oordeel heeft God een vuur tegen hen ontstoken

⁸³ Het Oude Testament veronderstelt dat de wijnstok zich langs de grond uitbreidt. Het "zitten onder zijn wijnstok" kon plaatsvinden als de wijnstok langs en door een vijgenboom geleid werd. Eerst in hellenistische tijd ontstond de gewoonte de wijnstok langs staken etc. te leiden, zie Hentschke, R., art. 191, in ThWAT II (1977), 62.

wijngaard geworden en de grenzen van de uitbreiding worden aangegeven met "de zee" (:12) n.l. de Middellandse Zee en "de rivier" n.l. de Eufraat.⁸⁴

In de uitbreiding van de wijnstok is het vrucht dragen inbegrepen. Dit kan -met het oog op :16,18 "de zoon die Gij u sterk hebt gemaakt"- niet anders zijn dan een "vrucht dragen voor Hem". Dit vrucht dragen moet naar :19 -als Hij zich opnieuw over de wijnstok heeft ontfermd- verstaan worden als: "Niet van Hem wijken...leven...en Zijn naam aanroepen".

In :5-7 en 13-14 wordt het onheil beschreven dat de wijnstok/wijngaard getroffen heeft. God heeft de muren doorbroken⁸⁵ zodat deze nu zonder bescherming ligt voor iedere voorbijganger.⁸⁶

Het feit dat het everzwijn (:14, ג'רן) een onrein dier is maakt de smaad over de wijngaard nog erger.⁸⁷

De nood is dat Israëel nu -door God- gevoed wordt met tranenbrood en tranen, in tegenstelling tot het voeden en drinken in :10.⁸⁸ Het geeft ook aan dat het niet gaat om acute en voorbijgaande nood maar om een aanhoudend onheil. Bovendien heeft de rook van Gods toorn Hem onbereikbaar gemaakt voor het gebed van het volk, dat met de kenmerkende retorische vragen - "hoelang" (:5) en "waarom" (:13)- van het "Volksklagelied" tot Hem komt: Zijn daden worden in herinnering geroepen met een oproep om daarmee overeenstemmend ook nu te handelen.

In :15-16 wordt -met herhaling van de sleutelwoorden "wijnstok, planten"- beknopt de inhoud van :9-12 herhaald: de (verwoeste) wijngaard was ooit de uit Egypte overgeplante stek, die tegelijk zoon is, door God grootgebracht. Het beeld verschuift: de plant is een zoon, een man, een volk die tegelijk als afval verbrand is.

Paradoxaal wordt God opgeroepen (:15) om te zien, d.w.z. te handelen (vgl. Ex. 3:7) inzake het onheil dat volgens :13 door Hemzelf veroorzaakt is. De "hand van God" komt nadrukkelijk in beeld. Het was Zijn hand die (impliciet) de wijnstok uitnam, plantte en verzorgde (:9,10) en dat ook expliciet deed (:16) wat in :18 verhelderd wordt: "Uw hand zij over de man van Uw rechterhand". De wijnstok door Gods rechterhand geplant is niet alleen "zoon" maar ook "de man van Gods rechterhand"

⁸⁴ Vgl. Gen. 15:18; 1 Kon. 4:21.

⁸⁵ Het doorbreken van de muur komt ook voor in het boven aangehaalde Lied van de wijngaard Jes. 5:5.

⁸⁶ Volgens Dt. 23:24 was het toegestaan om druiven van een wijngaard te plukken maar niet om dat zodanig te doen dat ze vervoerd moesten worden. Hier is sprake van een ontoelaatbaar kaalplukken.

⁸⁷ Lev. 11:7 (vgl. Jes. 65:4). Ex. 22:5 noemt de schadevergoeding die betaald moet worden wanneer iemand de wijngaard van een ander door zijn vee laat afweiden: hij zal het beste van zijn wijngaard als beloning geven.

⁸⁸ Vgl. voor het drinken van de wijnstok Jes. 27:3 en Ez. 17:7.

(:18) waarover Gods beschermende hand wordt afgeroepen. Tegelijk is Benjamin (:3) de zoon van de rechterhand.

Het "grootgemaakt" (פּוֹנֵן) dat in :16-18 gebruikt wordt voor de zoon, het mensenkind die "de man van Uw rechterhand is" wordt in Ps. 89:22 voor de Davidische koning gebruikt, en in Pss. 18:36; 20:7 is de man aan de rechterhand de koning.

Het gaat hier echter niet -zoals wel voorgesteld- om een konings-theologische betekenis die bv. op Zerubbabel of een Davidische koning zou wijzen, maar passend bij het parallellisme van de wijnstok in :16a om het volk Israël, wat ook ondersteund wordt door het "wij" van :19.⁸⁹

Bovendien is... "The status of sonship (...) presupposed in Israel, it was as old as the nation itself. Israel did not become a son by adoption, being already a nation and then subsequently chosen by Yahweh; it was Yahweh who brought them into being, and for that reason he is their father".⁹⁰

5-6 Het verwerven van het land

Zonder van een *tijdelijk* verblijf te spreken bevond Israël zich als nietige stek van een wijnstok in Egypte. Daar heeft God hen met kracht uitgetrokken en overgebracht naar het niet met name genoemde Kanaän, waarbij van geen enkele medewerking sprake is. Hij heeft daartoe volken verdreven, zonder dat een aantal noch de mate waarin zij verdreven zijn genoemd wordt. Het land was door Hem toebereid en de wijnstok -die tegelijk zoon en volk is- heeft Hij zorgzaam geplant waarna een voorspoedige ontwikkeling volgde.

Dit "doen verkrijgen" van het land is ten diepste "voor Zichzelf" (:16,18). Het overbrengen van de wijnstok c.q. het grootbrengen van de zoon is op Hem gericht, om Hem op de geschonken plaats te dienen.

Het onheil dat Gods "planting" getroffen heeft is veroorzaakt door Zijn toorn tegen Israël, waarvoor geen reden genoemd wordt en waarbij geen sprake is van schuldbelijdenis. Het doorbreken van de muur kan zo gelezen worden als een "vehement reproach" aan Gods adres.⁹¹

In Ps. 80 liggen veel reminiscenties aan Pentateuch-gegevens. In de terugblik op het verblijf in Egypte klinkt de thematiek van Ex. 3:7-9 sterk door. Daar heet het: "...Ik heb terdege gezien (vgl. Ps. 80:14) de ellende van Mijn volk (:5), dat in Egypte is en hun gejammer over hun drijvers gehoord (:2). (...) Daarom ben Ik nedergedaald (:3) om hen uit de macht der Egyptenaren (:9) te redden (:3) en uit dit land te voeren (:9) naar een goed en wijd land (:9,10), een land vloeiende van

⁸⁹ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 142.

⁹⁰ Wright, C.J.H.: *God's people in God's land*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publ. Company, 1947, blz. 16,17.

⁹¹ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 139.

melk en honig, naar de woonplaats van de Kanaänieten, (...) Chivvieten en Jebusieten" (:9).

Overigens gaat de terugblik van Psalm 80 vanuit de klacht over het "heden" niet verder dan het verblijf in Egypte; de uittocht en de woestijnreis worden niet aangestipt. Essentie is dat God die toen de wijnstok -die slechts stek was-, redde, wordt opgeroepen hetzelfde opnieuw te doen.

In het "overbrengen en uitplanten" (:9) klinkt Ex. 15:17 door: "Gij brengt hen en plant (UW) hen op de berg die Uw erfdeel is...".⁹² De -beperkte- landbelofte aan Abram (Gen. 15:18) is hier waargemaakt en tegelijk verruimd: de wijnstok heeft zich uitgebreid van de zee tot de rivier. Zo werden de grenzen waarbinnen Israël zich (idealiter) kon uitbreiden beschreven in Ex. 23:31, Dt. 11:24 en Joz. 1:3,4.

⁹² Vgl. Ps. 44:3; Ex. 15:17 ziet het planten gebeuren: "op de berg die Uw erfdeel is" waarin de Sionstraditie zichtbaar wordt, zie ook Ps. 78:68.

6 Psalm 105

6-1 Vertaling

- 1 Looft de HERE, roept Zijn naam uit,
maakt onder de volken Zijn daden bekend;
- 2 zingt Hem, psalmzingt Hem,
gewaagt van al Zijn wonderen.
- 3 Roemt in de naam van Zijn heiligheid,
het hart van wie de HERE zoeken zal zich verheugen.
- 4 Vraagt naar de HERE en Zijn sterkte,
zoekt Zijn aangezicht gedurig.
- 5 Gedenkt Zijn wonderen, die Hij gedaan heeft,
Zijn wondertekenen en de oordelen van Zijn mond.
- 6 -nakroost van Israël, Zijn knechten,
-kinderen van Jakob, Zijn uitverkorenen.

- 7 Hij, de HERE, (is) onze God,
over heel de aarde (gaan) Zijn oordelen.
- 8 Hij gedenkt voor eeuwig aan Zijn verbond,
-wat Hij gebod aan duizend geslachten-,
- 9 dat Hij sloot met Abraham,
en aan Zijn eed aan Isaak.
- 10 Ook stelde Hij het tot een inzetting voor Jakob,
voor Israël (tot) een eeuwig verbond,
- 11 zeggend: u zal Ik het land Kanaän geven,
jullie toegemeten erfdeel.

- 12 Toen zij een te tellen groepje waren,
nauwelijks daarin woonden
- 13 en van volk naar volk zwierven,
van het ene koninkrijk tot een andere natie,
- 14 liet Hij geen mens toe hen te verdrukken
en bestrafte Hij om hen koningen:
- 15 "raakt Mijn gezalften niet aan
en doet Mijn profeten geen kwaad"

- 16 Toen riep Hij honger over het land,
brak elke broodstaf,
- 17 zond voor hun aangezicht een man (uit),
als knecht werd Jozef verkocht.
- 18 Zij bedwongen zijn voeten met boeien,
in ijzer kwam zijn hals,
- 19 tot de tijd dat zijn woord (uit)kwam,
de uitspraak van de HERE het (ijzer) deed smelten.
- 20 De koning zond (heen) en liet hem los,
de heerser der volken maakte hem vrij.
- 21 Hij stelde hem tot heer over zijn huis,
tot heerser over al zijn bezit,
- 22 om zijn vorsten te binden naar zijn goeddunken
en zijn oudsten wijs te maken.

- 23 Toen Israël naar Egypte gekomen was
en Jakob woonde in het land van Cham,
24 maakte Hij Zijn volk zeer vruchtbaar
en machtiger dan zijn tegenstanders.
25 Hij veranderde hun hart om Zijn volk te haten
en Zijn knechten listig te behandelen.
26 Hij zond Mozes Zijn knecht
en Aäron die Hij uitverkoren had.
27 Zij deden onder hen Zijn aangekondigde tekenen,
en wondertekenen in het land van Cham.
28 Hij zond duisternis en het werd duister
en (de duisternis) was niet weerspanning tegen Zijn
woorden.
29 Hij veranderde hun wateren in bloed
en deed hun vissen sterven;
30 hun land wemelde van kikvorsen,
(zelfs) in de kamers van hun koningen.
31 Hij sprak en er kwamen steekvliegen,
muggen in heel hun gebied.
32 Hij gaf hun regens als hagel,
laaiend vuur in hun land.
33 Hij sloeg hun wijnstok en hun vijgenboom
en brak het geboomte in hun gebied.
34 Hij sprak en er kwamen sprinkhanen
en kaalvreeters zonder getal;
35 zij aten al het groen in hun land
en aten de vrucht van hun akker.
36 Hij sloeg alle eerstgeborenen in hun land,
de eerstelingen van hun hele kracht.
37 Hij leidde hen uit met zilver en goud
en er was in hun stammen geen die struikelde.
38 Egypte verheugde zich toen zij uittrokken,
want de vrees voor hen was op hen gevallen.

39 Hij breidde een wolk uit tot bedekking
en een vuur om de nacht te verlichten.
40 Zij vroegen en Hij deed kwakkels komen
en met brood uit de hemel verzadigde Hij hen.
41 Hij opende een rots en wateren stroomden,
zij gingen door waterloos land als een rivier.

42 Want Hij gedacht aan Zijn heilig woord,
aan Abraham Zijn knecht.
43 Hij voerde Zijn volk uit met blijdschap,
Zijn uitverkorenen met gejubel.
44 Hij gaf hun de landen der volken
en de moeitevolle arbeid der natiën beërfden ze
45 teneinde Zijn inzettingen te onderhouden
en Zijn wetten te bewaren. Halleluja.

6-2 Tekstkritische opmerkingen

:6 Sommige hss. hebben Israël i.p.v. Abraham. Er ontstaat dan een beter parallellisme, dat overeenkomt met :10. De LXX geeft: Zijn dienaars. Het "Israël" wordt ook gesteund door de parallel van 1 Kron. 16:13. De afwijking is mogelijk ontstaan n.a.v. :42 "Abraham, Zijn knecht". Booij⁹³ stelt voor: "nakroost van Israël Zijn knecht". Het meervoud: "Zijn uitverkorenen" wordt ondersteund door de gehele MT traditie en de LXX.

:8b is een tussenzin, tussen het verbond (:8a) dat God sloot met Abraham (:9a).

:18 Hoewel 109J vertaald moet worden met "zijn hals" is er ook de notie van de zeer benauwde "ziel" van Jozef. Brinktrine⁹⁴ vertaalt: "Eisen durchdrang seine Seele"

:19 77Y = smelten of smeltend louteren, verbonden aan het werk van de (goud)smid. De vertalingen geven de problemen aan: SV: de HERE heeft hem gelouterd, NBG, NBV en WV gaan in de richting van: "zijn onschuld bewijzen, hem in het gelijk stellen". De suggestie is dan dat Jozef getest moest worden. Ik poneer een relatie tot de boeien en het ijzer: Gods woord doet ze als het ware wegsmelten.

:20 Kraus⁹⁵ suggereert dat God het subject is en de koning object, onder andere omdat God overal de zendende is (:17,26,28) in lijn met Gods steeds aanwezige voorzienigheid. Maar Gen. 41 :14 luidt anders en bovendien is de koning subject in :21.

:22 Binden - 70N7 : de LXX leest: 70'7 : om te tuchtigen.

:27b De tekstvariant geeft: Hij stelde (sing.). Het meervoud zou ontstaan kunnen zijn om aan de zending van Mozes en Aäron samen inhoud te geven.

:28 Hier geeft de NBG een herhaling: Hij zond duisternis, maakte het duister. Ik lees de hifil intransitief en onpersoonlijk: Hij zond duisternis en het werd duister.

:28b De vraag is wie er (niet) weerspanning waren. Mozes en Aäron? De LXX en de Pesjitta⁹⁶ missen in veel hss. de negatie en bieden zo wel een begrijpelijker tekst: de Egyptenaren waren weerspanning; dan is echter de vraag waarom dat na de eerste plaag al vermeld wordt. De Sinaiticus en de Vulgaat hebben de negatie echter wel. Fokkelman⁹⁷ kiest met onder anderen Gunkel en Kraus voor: 17N7 N7 -zodat de Egyptenaren niet op de woorden van God letten. Ik kies: 17N7 : de duisternis was niet weerspanning tegen Zijn woorden; de natuur gehoorzaamde (zoals dikwijls in deze psalm).

:40 Ik volg de lezing in het meervoud: zij vroegen.

⁹³ Booij, Th.: *Psalmen (POT)*, deel III, Nijkerk: Callenbach, 1994, blz. 233.

⁹⁴ Brinktrine, J.: "Zur Uebersetzung von Ps. 105", *ZAW* 65 (1953), 263-265.

⁹⁵ Zie Kraus, a.w., blz. 890.

⁹⁶ Zie Booij, a.w., blz. 238.

⁹⁷ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 209.

6-3 Vorm en structuur

Ps. 105 is een hymne waarin Gods daden in de geschiedenis worden bezongen in het raamwerk van Gods trouw. "This long (...) poem transforms history into poetry".⁹⁸ Als historische psalm is er verwantschap met Pss. 78 en 106.

De opbouw is:

- : 1- 6 de inleidende oproep tot lofprijzing
- : 7-11 Gods verbondsbeloften, uitlopend op: een beloofd land
- :12-15 de patriarchentijd
- :16-22 de Jozefsgeschiedenis
- :23-36 de verdrukking en de plagen
- :37-38 de feitelijke uittocht
- :39-41 de woestijntijd
- :42-44 de gebleken vervulling

Hoewel het gedeelte van :12 tot :38 het meest omvangrijk en "the body of the poem" is⁹⁹ liggen de brandpunten in het schema belofte-vervulling van :7-11 waar het grondmotief is: Gods verbond met de vaders dat culmineerde in de landbelofte en de vervulling daarvan in :44. In strofe 18 (:42,43) keren de woorden van strofe 2-3 (:4-6 en :7-9) terug: Abraham/Israël is Zijn knecht, Zijn volk de uitverkorenen en Hij gedenkt voor eeuwig aan Zijn verbond, Zijn spreken.¹⁰⁰

De cirkel sluit zich als de imperatieve oproep om God te loven (:1-6) wordt beantwoord met het "Halleluja" van :45.

Norin¹⁰¹ ziet in het slot van de psalm een poëtische uitleg bij de belijdenis van Dt. 26:5-9.

De psalm doet gebruik in de cultus vermoeden, onder andere door de halleluja-roep in :45. In 1 Kron. 16:7-22, waar de Asafieten voor de eerste maal in de tempel God loven nadat de ark voor het eerst is binnengebracht, is Ps. 105:1-15 opgenomen. De Kronist put waarschijnlijk uit liturgisch materiaal van eigen tijd. Zo zou Ps. 105 vanaf het begin bedoeld zijn voor liturgisch gebruik in de tweede tempel.¹⁰² De vele overeenkomsten met Ps. 78¹⁰³ betekenen dat deze laatste (naast andere) tot voorbeeld gediend kan hebben.

⁹⁸ Ibidem blz. 201.

⁹⁹ Ibidem

¹⁰⁰ Ibidem blz. 209.

¹⁰¹ Norin, S.I.L.: *Er spaltete das Meer*, Lund: Gleerup, 1977, blz. 136.

¹⁰² Booijs, a.w., blz. 232.

¹⁰³ Vgl. Ps. 105:5,27,36,40,41 met Psalm 78.

6-4 Datering

Booij¹⁰⁴ meent dat Ps. 105 een vrij late fase van traditievorming te zien geeft en uit de post-exilische periode moet stammen. Als aanwijzingen gelden het veelvoud van hymnische oproepen in de introductie (:1-6), dat Israël als Gods dienaar en uitverkorene wordt beschreven (:6,25,43) en dat :7-11 en :12-15 lange versregels zijn met veel ondergeschikte elementen.¹⁰⁵

Kraus ziet ook een exilisch/na-exilische datering, omdat het aansluit bij de theologie van de Priestercode om het verbond van de Sinai slechts "als Folge und Erfüllung" van het verbond met Abraham te zien.¹⁰⁶ Bovendien moet de gehele Pentateuch als "zusammengebaut" voorondersteld worden.

6-5 Commentaar

:5 De wonderen -die in :2 evenzo genoemd zijn met לַיְהוָה- zijn grond voor de lofprijzing. De (straf)oordelen van Zijn mond worden nadrukkelijk in de psalm genoemd: :16,28,31,34.

:8 God gedenkt voor eeuwig aan Zijn eeuwig verbond (:10). "Duizend geslachten" is een herhaling van Dt. 7:19 en verwijst ook naar Ex. 20:6.¹⁰⁷ Het is onwrikbaar en onbegrensd.

:9,10 De drie patriarchen hebben de belofte verkregen¹⁰⁸ en dit wordt breed beschreven:

eeuwig

-gedenkt Hij Zijn verbond :8a

-dat wat Hij gebod aan duizend geslachten :8b

-gesloten met Abraham :9a

-met een eed bekrachtigd aan Isaak :9b

-als inzetting voor Jakob gegeven :10a

voor Israël (tot) een eeuwig verbond :10b

waarvan de inhoud is: "u zal Ik het land Kanaän geven".¹⁰⁹

:13 Bedoeld worden de stadsstaten van Kanaän.

:14 Bedoeld worden de farao (Gen. 12:17) en Abimelech (Gen. 20:3; 26:11).

:15 Aanraken en/of kwaad doen: vgl. Gen. 20:6; 26:11,29.

De patriarchen en hun weinigen waren toen al profeten en gezalfden.

¹⁰⁴ Booij, *a.w.*, blz. 232.

¹⁰⁵ Vgl. Ps. 78:5-8; 102:19-23.

¹⁰⁶ Booij, *a.w.*, blz. 892.

¹⁰⁷ Zie Weinfeld, *a.w.*, blz. 226.

¹⁰⁸ Vgl. Gen. 15:18; 26:3; 28:13.

¹⁰⁹ Abraham wordt in de psalmen verder alleen in Ps. 47:10 genoemd; Isaak alleen hier, terwijl de namen van Jozef, Aäron en Mozes wel enkele malen voorkomen.

:16 Het verband tussen de verschillende gegevens is niet helder. Zo blijft de relatie tussen de hongersnood in :16 en het gaan naar Egypte in :23 zonder uitleg, evenals het gaan van Jozef naar Egypte (:17). Het breken van de broodstaf geeft aan dat het vertrouwen op het noodzakelijke ondersteunende voedsel verbroken is (vgl. Ps. 104:15). Gedacht is ook aan de stok waar omheen de ronde, van een gat voorziene broden worden bewaard.

:17 plaatst de ontknoping van Gen. 45:5-8 aan het begin. Het "zenden" door God keert regelmatig terug: Jozef, Mozes en Aäron en ook de duisternis (:28) worden gezonden. Hieraan is het zenden door de farao geheel ondergeschikt (:20).

:18 Het lijden van Jozef wordt uitgemeten: zijn voeten in ijzer, zijn W91 in boeien. Bedoeld is de keel, waarmee je eet, maar ook dat de levensadem hem werd afgeknepen.

:19 Het is zonder kennis van de Pentateuch onduidelijk wiens woord op welke wijze uitkwam.

:22 Nu worden Egyptische wijzen en oudsten -figuurlijk- gebonden aan de W91 van Jozef die soeverein maatregelen neemt. Ironisch staat de "jonge" Jozef tegenover de ouden en wijzen.

:23 Egypte wordt land van Cham genoemd (vgl. Ps. 78:51; 106:22). Volgens Gen. 10:6 is hij onder andere stamvader van Egypte.

:24 Er is een woordspeling tussen: Egypte (:23) en: zijn tegenstanders: D'7YN - 1'7YN , vgl. Ps. 136:10,24.

:25 Het gebruik van hetzelfde ww. wijst er op dat Hij die de harten der Egyptenaren verandert, in :29 de wateren in bloed verandert. God die niet toeliet dat iemand de Zijnen zou aanraken (:15) maakt dat de Egyptenaren Zijn volk wel haten.

:28 De hier genoemde eerste plaag is in Ex. de voorlaatste. Bovendien is het aantal plagen onduidelijk.

:33 Wijnstok en vijgenboom zijn samen het beeld van leven in vrede en voorspoed.¹¹⁰

:41 Er kan een dubbele bodem in :41b zitten: dat n.l. ook het volk -en niet slechts het water uit de rots- door waterloos land (een woestijn) ging alsof zij zelf een rivier waren.

:42 Hier keert :8v terug. Omdat Hij Zijn heilig woord gedacht, is dit alles gebeurd.

:44 De landen (meervoud!) der volken en de moeite der natiën. Dit laatste is een metonymie: bedoeld wordt de vrucht van de moeite. Het sluit aan op Dt. 6:10; Joz. 24:13: het volk zal alles verwerven zonder eigen moeite.

6-6 De omkering der dingen

Psalm 105 benadrukt dat God de zaken verandert. De kwetsbare aartsvaders en de hunnen -vgl. Gen. 20:1; 26:3; 35:27- zijn toch (:12-15) "gezalften en profeten" die snel toenemen in

¹¹⁰ Zie 2 Kon. 4:25 = MT 5:5, en 2 Kon. 18:31. Zie ook Ps. 80:9-12 waar de wijnstok een beeld van Israël (in Egypte) is.

aantal (:24). Terwijl ze in :12 "nauwelijks wonen" ontvangen ze een toegemeten erfdeel. De farao die heerser der volken is (:20) staat tegenover God die waarlijk heerst (:1,11 etc.) terwijl (:21) Jozef zelf heerser wordt.

De macht van de farao om Jozef los te laten is omsingeld door de macht van God die (:16) hongersnood oproept en tekenen doet. De eerst gebonden jonge(re) Jozef bindt met zijn maatregelen de oudsten van Egypte. De grote vruchtbaarheid staat weer tegenover de verwoesting die onder andere de sprinkhanen aan de vrucht van Egypte aanrichten (:34v), culminerend in de ondergang van "de vrucht bij uitstek": de eerstgeborenen.¹¹¹

6-7 Het verwerven van het land

Het woord "land" is in Ps. 105 veelvuldig aanwezig: 10x wordt פְּרָא gebruikt en 2x wordt er naar verwezen. De gehele פְּרָא valt onder Gods heerschappij (:7) en Hij heeft daarvan een deel, Kanaän, aan de patriarchen gegeven¹¹² in een met een eed bekrachtigd verbond.¹¹³

Alleen in deze psalm wordt het verbond met Abram genoemd en parallel geplaatst met de eed aan Isaak en de inzetting aan Jakob: de inhoud van verbond, eed en inzetting is: de belofte van het land. Met het hier gebruikte אָבְרָם -eed- is in het Oude Testament absolute onherroepelijkheid verbonden.¹¹⁴ Het zweren met God als subjeet en אָבְרָם in nif. is in Pentateuch en DtrG vaak met de landbelofte aan de vaders verbonden doch komt in dit verband in de psalmen alleen hier voor.¹¹⁵

De belofte aan de vaders had zonder twijfel een beperkt gebied op het oog waarin voldoende weidegronden en waterputten waren. De geweldsnotie was daarin ook afwezig.¹¹⁶ Psalm 105 zet

¹¹¹ Zie Fokkelman, *Major Poems*, blz. 208.

¹¹² Vgl. Mathias, a.w., blz. 130.

¹¹³ De psalm beperkt zich ogenschijnlijk inzake de inhoud van het verbond tot de landsbelofte. De vruchtbaarheid die in Gen. ook deel van de belofte is, komt echter in :11 naar voren in de wisseling van enkelvoud naar meervoud: "u -sing.- zal Ik het land Kanaän geven, jullie toegemeten erfdeel" en in :24, vgl. Allen, L.C.: *Psalms 101-150* (WBC), Dallas: Word Books, 1990, blz. 37.

¹¹⁴ Zie Kottsieper, I., art. אָבְרָם, in ThWAT VII (1993), 974-1000 voor een breed overzicht, vooral inz. אָבְרָם in nif. Van de 75 plaatsen waar God subjeet is, zijn er 40 in het DtrG te vinden. In 25 daarvan -, veelal in Dt.- belooft God aan de vaders het land. Buiten DtrG komt de eed met landsbelofte nog 11x voor, hoofdzakelijk in Gen.-Ex.-Num. (vgl. echter ook Jer. 32:22; 11:5). Meestal worden de vaders genoemd zonder namen, 3x echter in Dt. met namen, en 4x met namen zonder "vaders".

¹¹⁵ In ander verband in de psalmen bv. Pss. 110:4, 132:11 en 3x in Ps. 89 inzake David.

¹¹⁶ De houding der patriarchen wordt in de Pentateuch -ondanks de belofte- beschreven als respectvol. Conflicten worden vermeden en land wordt hooguit door aankoop verworven. (vgl. Gen. 23:3-20; 33:19; 34:30).

deze belofte in het kader van natievorming onder aanvoering van leiders, als beschreven in Num., Dt. en Jozua.

Daartoe heeft God de geschiedenis bestuurd, Zijn macht getoond en vervuld wat Hij beloofd had. Zijn spreken is daarbij oordelend (:5), gebiedend (:8), belovend (:11), onder ede bevestigend (:8), en prohibitief beschermend (:15) aanwezig en het woord voert daarbij uit wat het zegt: in de plagen over Egypte (:31,34), de leiding van de geschiedenis, de bescherming van Zijn volk en in het bewerken van het einddoel: het land Kanaän als erfdeel.

Er is geen sprake van ontrouw van het volk of van de toorn van God. De geschiedenis is hier geen les of waarschuwing maar stimulans tot vreugde. De gegevens sluiten soms bij de Pentateuch aan maar worden vaak vrij weergegeven.¹¹⁷ Hoewel de verdrukking in Egypte, de plagen en de uittocht ook in andere psalmen genoemd worden, geeft alleen Ps. 105 de geschiedenis van de patriarchen met naam en toenaam.

Landen en gebieden vervullen een dienende rol ten opzichte van Kanaän. De ganse aarde (:7) gaat onder Zijn oordeel, het land van Cham (:23,27), het gebied van Egypte (:31,33), het land (:32,35,36) wordt geslagen om Gods belofte te vervullen.

Overigens wordt het gegeven gebied zowel omschreven als: Kanaän (:11) maar ook als "de landen der volken" (:44).

Het meervoud wijst op het besef dat het om een aantal volkeren ging met elk een eigen territorium, zonder dat er -als in Pss. 135 en 136- sprake is van koningen of koninkrijken, aan beide zijden van de Jordaan. Psalm 105 zwijgt over alles wat er gebeurt *nadat* men het land betreden heeft.

6-8 Het doel

Zeer opvallend in Psalm 105 is, dat onomwonden het *doel* van de gave van het land genoemd wordt: *om Gods inzettingen te onderhouden*. In de loop van de tekst is dit voorbereid door het knecht-zijn te benadrukken dat samenvalt met uitverkoren zijn. Israëel/Jakob is uitverkorene en knecht (:6), evenals Jozef (:17), het hele volk (:25), Mozes (:26) en Abraham (:42). Dit moet uitlopen op: "Zijn inzettingen onderhouden en Zijn wetten bewaren" (:45, vgl. Ps. 80:19) in het geschonken land. De inzetting die Hij voor Jakob stelde (:10) wordt nu overgenomen door het volk in het verkregen land.

¹¹⁷ Vgl. :15,17,21,32. Daarbij is :18-20 niet gelijk aan Gen. 39:20-23: de steekvliegen en muskieten vormen samen één plaag, de sprinkhanen en de kaalvreters eveneens. De kikvorsen in :30 lijken een gevolg van het veranderen van water in bloed. Booiij, a.w., blz. 231 meent dat het gebruik van een oudere overlevering aannemelijk is hoewel er ook sprake kan zijn van een interpreterende uitbreiding door de auteur.

7 Psalm 106

7-1 Vertaling

- 1 Halleluja. Looft de HERE, want Hij is goed,
want Zijn goedertierenheid is tot in eeuwigheid.
- 2 Wie kan de krachtige daden van de HERE verwoorden,
al Zijn lof doen horen?
- 3 Welzalgig zij, die het recht in acht nemen,
die te allen tijde gerechtigheid doen.
- 4 Gedenk mij, HERE, naar het welbehagen in Uw volk,
bezoek mij met Uw heil
- 5 om het goede te zien voor Uw uitverkorenen,
mij te verheugen in de vreugde van Uw volk,
mij te beroemen samen met Uw erfdeel.

- 6 Wij hebben gezondigd, met onze vaders,
verkeerd gedaan, kwaad bedreven.
- 7 Onze vaders in Egypte sloegen geen acht op Uw
wonderen,
zij gedachten het grote getal van Uw barmhartigheden niet,
en weerstreefden bij de Schelfzee de Allerhoogste.
- 8 Maar Hij verloste hen omwille van Zijn naam,
om Zijn kracht bekend te maken.
- 9 Hij dreigde de Schelfzee en deze verdroogde;
Hij deed hen gaan door de waterdiepten als door een
steppe.
- 10 Hij verloste hen uit de hand van de hater,
en bevrijdde hen uit de hand van de vijand,
- 11 en de wateren bedekten hun tegenstanders:
niet één van hen bleef over.
- 12 Toen geloofden zij Zijn woorden;
zij zongen Zijn lof.

- 13 Haastig vergaten zij Zijn daden,
zij wachtten niet op Zijn raadgeving.
- 14 Zij werden belust met lust in de woestijn
en verzochten God in de wildernis.
- 15 Hij gaf hun hun wens,
maar zond hen een wegtering in hun begerig wezen.
- 16 Zij waren afgunstig op Mozes in de legerplaats,
op Aäron, de heilige van de HERE.
- 17 De aarde opende zich en verslond Datan,
en bedekte de groep van Abiram.
- 18 Een vuur ontbrandde in hun groep,
een vlam verteerde de goddelozen.
- 19 Zij maakten een kalf bij Horeb
en bogen zich neer voor een gegoten beeld.

- 20 Zij ruilden hun Eer
voor een beeld van een rund dat gras eet.
- 21 Zij vergaten God hun verlosser
die grote dingen gedaan had in Egypte;
- 22 wonderen in het land van Cham,
schrikwekkende dingen bij de Schelfzee.
- 23 Toen zei Hij hen te verdelgen
-als niet Mozes, Zijn uitverkorene
voor Zijn aangezicht in de bres had gestaan:
om af te wenden Zijn hittigheid
om hen te verdelgen.
- 24 Zij verwierpen het kostelijke land,
geloofden Zijn woord niet.
- 25 Zij morden in hun tenten,
luisterden niet naar de stem van de HERE,
- 26 Toen zwoer Hij hun met opgeheven hand
hen in de woestijn te doen vallen
- 27 en hun nazaten te doen vallen onder de volkeren
en te verstrooien over de landen.
- 28 Toen zij zich aan Baäl-Peor koppelden,
en dodenoffers aten,
- 29 en Hem tergden met hun daden
brak er onder hen een plaag uit.
- 30 Maar Pinechas stond op en trad tussenbeide
en de plaag werd afgewend.
- 31 Dat werd hem tot gerechtigheid gerekend,
van geslacht tot geslacht, tot in eeuwigheid.
- 32 Zij vertoornden Hem bij de wateren van Meriba
en het verging Mozes kwalijk vanwege hen
- 33 want zij waren weerspannig tegen zijn geest
en hij sprak onbezonnen met zijn lippen.
- 34 Zij verdelgden de volkeren niet
waarvan de HERE tot hen gesproken had
- 35 maar lieten zich in met de heidenen
en leerden hun werken.
- 36 Zij dienden hun afgoden
en (die) werden hun tot een valstrik.
- 37 Zij offerden hun zonen
en hun dochters aan de demonen
- 38 en vergoten onschuldig bloed,
het bloed van hun zonen en dochters,
die zij offerden aan de afgoden van Kanaän,
zodat het land door hun bloed verontreinigd
werd.
- 39 Zij werden onrein door hun werken;
pleegden overspel door hun daden.

- 40 Toen ontstak de toorn van de HERE tegen Zijn volk,
en Hij gruwde van Zijn erfdeel.
- 41 En Hij gaf hen in de hand der volken
zodat hun haters over hen heersten.
- 42 Hun vijanden verdrukten hen
zodat zij zich vernederden onder hun hand.
- 43 Vele malen redde Hij hen
maar zij waren weerspannig in hun voornemen,
zodat zij wegzonken in hun ongerechtigheid.
- 44 Maar als Hij hun benauwdheid zag
en hun gejammer hoorde
- 45 gedacht Hij voor hen aan Zijn verbond
en Hij had medelijden naar de grootheid van Zijn
barmhartigheid;
- 46 dan gaf Hij hen ontferming
bij allen die hen gevankelijk weggevoerd hadden.
- 47 Verlos ons, HERE onze God,
verzamel ons uit de volken
om Uw heilige naam te loven,
ons te beroemen in Uw lof.
- 48 Geloofd zij de HERE, de God van Israël,
van eeuwigheid en tot eeuwigheid,
en al het volk zegt: Amen. Halleluja!

7-2 Tekstkritische opmerkingen

:3 Een aantal hss. leest in plaats van $\eta\omega\upsilon$: $\iota\omega\upsilon$, dat vanwege de parallel met :3a de voorkeur verdient.¹¹⁸

:7 De tekst is incorrect overgeleverd: de herhaling van Δ is merkwaardig. Er is voorgesteld om in plaats van \beth (in/op) te lezen: \beth (bij) en in plaats van $\Delta\iota\text{-}\beth$ te lezen: $\beth\iota\iota$.¹¹⁹

:14 De SV slaagt erin om $\eta\iota\lambda$ (to desire) en $\eta\iota\lambda\eta$ (desire) concordant te vertalen: belust worden met lust.

:15 In het woord $\beth\iota\iota$ = Abmagerung, Verzehrung wordt soms wel een toespeling gezien op $\aleph\eta$ (walging) uit Num. 11:20. De $\omega\eta\iota$ heeft een accent van het vitale, begerende deel van een mens, vgl. Ps. 27:12 en Dt. 23:24 (= MT :25). Zie ook de aantekening hiervoor bij Ps. 105:18.

:20 Hun Eer: metonymisch voor Hem die Israël eer verleent, vgl. Jer. 2:11. Er is geen aanleiding om ruimte te maken voor de variant $\iota\eta\iota\eta$ -die nauwelijks in de tekst past-, of $\iota\eta\iota\eta$ die er geheel niet in past.¹²⁰

:26 Omdat bij de "opgeheven hand" het \beth ontbreekt volg ik de vertaling: "zweren" en niet: "de hand opheffen tegen...".

¹¹⁸ Zie Booiij, Th.: *Psalmen* (POT), deel III, Nijkerk: Callenbach, 1994, blz. 250.

¹¹⁹ Zie Booiij, a.w., blz. 251; Allen, a.w., blz. 48.

¹²⁰ Booiij, a.w., blz. 253; Allen, a.w., blz. 48.

De eed van Num. 14:28 is afgebeeld in het daarbij behorende gebaar.

:27 Booiij¹²¹ neemt met de Pesjitta aan dat :27a "om hen te doen vallen" een verschrijving is onder invloed van :26b. Hij leest op grond van Ez. 20:23 "...en te verstrooien" in :27a: פִּיפִּי וְלִי . Hoewel van der Ploeg¹²² ook neigt naar deze variant, wijst hij ook op de herhaling in Ps. 106:29,30.

:33 Voor het ww. הָרָוּ vgl. :7. Booiij¹²³ leest met twee handschriften: "zij verbitterden zijn geest" of: "hadden zijn geest verbitterd". De SV, WV en NBV vertalen de "geest" neutraal. Slechts de NBG ziet hierin Gods Geest.

:38b en c worden door sommigen als glosse beschouwd, een uitwerking van de "demonen" van :37.¹²⁴

:40 לַדָּן: "to abhor" is zeer sterk uitgedrukt en nergens anders zo te vinden.¹²⁵

:43c Er is geen reden om dit als een glosse te beschouwen.¹²⁶ Sommigen wijzigen in: לַדָּן: tegen Zijn raad. Hier wordt echter "hun raad" gesteld tegenover de raad van God uit :13. Booiij¹²⁷ ziet hier een bewuste variant op Lev. 26:39 en noemt de MT-tekst stilistisch fraai en zinvol.

7-3 Toelichting

Psalm 106 is wel een "geschiedenis-psalm", maar behoort qua inhoud niet direkt tot het terrein van dit onderzoek. De stof gaat vrijwel geheel als een cirkel om (de verwerving van) het land heen: de weg *naar* het land en het *verloren* land krijgen alle aandacht. De geschiedkundige gegevens worden daarbij gezien in het licht van de dtr. geschiedenisvisie.¹²⁸

Ik neem Psalm 106 op, omdat er veel nadruk ligt op het verloren-hebben van het land door eigen zonde, vooral door de zonden die *in het land* bedreven zijn. Deze worden op één lijn gezet met de zonden voorafgaand aan het verkrijgen van het land. Bovendien zou Psalm 106 in de uiteindelijke redactie met opzet naast Psalm 105 zijn geplaatst als "Zwillingspsalm". Beide psalmen laten Israëls geschiedenis als twee zijden van dezelfde munt zien.¹²⁹

¹²¹ Booiij, a.w., blz. 254.

¹²² Ibidem blz. 216.

¹²³ Ibidem blz. 256.

¹²⁴ Zo Booiij, a.w., blz. 256,257 en H.-J. Kraus, a.w., blz. 905. Van der Ploeg, a.w., blz. 218 stemt hiermee in en benadrukt dat het hier niet gaat om het bloed van onschuldigen als Naboth in 1 Kon. 21:13. Allen, a.w., blz. 48 deelt de mening niet en wijst op verbanden met Ez. Overigens gaat bij tekstwijziging de woordspeling van Kanaän met לַדָּן in :42 verloren.

¹²⁵ Vgl. van der Ploeg, a.w., blz. 218.

¹²⁶ Zie Allen, a.w., blz. 49.

¹²⁷ Booiij, a.w., blz. 257.

¹²⁸ Zie Kraus, a.w., blz. 899; Norin, a.w., blz. 122.

¹²⁹ Zimmerli, W.: "Zwillingspsalmen", *Wort, Lied und Gottesspruch*, Festschrift für J. Ziegler, Würzburg, 1972, blz. 109-111.

7-4 Vorm en structuur

De psalm wordt een hymne genoemd¹³⁰ maar ook een klaaglied of beide tegelijk.¹³¹ Er is een duidelijke relatie tot de cultus, in de "Bussliturgien der klagenden Gemeinde"¹³² hetzij in de diaspora, hetzij onder de achtergeblevenen. Bovendien wordt in :16-18 bij de opstand van Korach, Datan en Abiram de naam van Korach vermeden, vanwege de relatie tussen die naam en de poortwachters en tempelzangers.

Booij¹³³ geeft Ps. 106 een specifieke plaats onder de historische psalmen. Terwijl Ps. 78 de zonde van het voorgeslacht behandelt en Ps. 105 het thema dat God trouw is aan Zijn belofte, wordt hier de schuldbelijdenis van de huidige gemeente gevoegd bij de zonden van het voorgeslacht waarbij de dichter zichzelf insluit (:4,6).

De schuldbelijdenis is ingekaderd in een gebed dat begint en eindigt met een lofzegging. Beyerlin¹³⁴ vat terecht samen: "The focal point of the Psalm is *not* the narrative but :1,47b, the renewal of praise which only Yahweh's reversal of the people's present circumstances can bring about. There is a tension between guilt and praise which only divine forgiveness can resolve".

Na de lofprijzings-imperatief (:1) en het persoonlijk gebed (:3-5) is er een voortdurende afwisseling tussen dat wat Israël deed en naliet en Gods reactie daarop die uitloopt op de verstrooiing onder de volken.

Deze afwisseling kan schematisch zo worden weergegeven:

<u>Daden</u>	<u>Nalatigheden</u>	<u>Gods reactie</u>
Wij: 6 hebben gezondigd/ goddeloos gehandeld	Onze vaders: 7 sloegen geen acht/ gedachten niet/waren weerspannig doch spoedig:	8-10 Maar Hij: verloste/dreigde de Schelfzee/deed hen gaan/verloste en bevrijdde hen
Zij: 12 geloofden/ zongen zijn lof 13 vergaten 14 verzochten God	wachtten niet	15 Hij gaf hun wat zij begeerden, maar henzelf deed Hij wegteren

¹³⁰ Kraus, a.w., blz. 900.

¹³¹ Allen a.w. blz. 49 spreekt over een "close, fluid relationship between the two".

¹³² Kraus, a.w., blz. 901; hij denkt met B. Duhm -bron niet in te zien- aan een gebruik in de "Klagefeiern" als vermeld in Zach.7 en 8.

¹³³ Booij, a.w., blz. 248.

¹³⁴ Beyerlin, W.: "Der nervus rerum im Psalm 106", ZAW 86 (1974), 56-64.

16 waren afgunstig

19-21 maakten een
kalf/bogen zich
/vergaten God

25 morden

28-29 toen zij zich
aan Baäl-Peor
koppelden...

32-33 vertoornen Hem

35-39 lieten zich
in... met hun
afgoden/offerden
hun zonen

24 zij versmaadden/
geloofden...niet...

34 zij
verdelgden...niet

17-18 De aarde opende
zich/een vuur...

23 toen zeide Hij, dat
Hij hen zou verdelgen-
indien Mozes...niet...

26 toen zwoer Hij/dat
Hij hen zou neer-
vellen/verstrooien/
brak een plaag uit.

30 maar Pinechas trad
op....

40-41 Toen ontbrandde
de toorn des HEREN

gaf hen in de macht
der volken

Terwijl God om Zijns Naams wil goeddeed, gedacht het volk niet aan Zijn gunstbewijzen. Toch heeft de genade het laatste woord en daarom kan er ook een gebed zijn om uitredding en terugkeer naar het land, waarna een gelofte wordt afgelegd en de cirkel van de lofprijzing gesloten wordt. De verzen 43-46 geven samenvattend het patroon van barmhartigheid, ontrouw, oordeel en opnieuw barmhartigheid.

Vanuit deze Godservaring klinkt het gebed van :47 om verlossing en terugkeer uit de verstrooiing, met het doel: "opdat wij Uw heilige naam loven..."¹³⁵

De auteur is bekend met de overgeleverde boeken (Ex., Num. waarschijnlijk ook Ri., zie :40-42), met de toespraken van Mozes in Lev. en Dt., het gebed van Salomo bij de inwijding van de tempel in 1 Kon. 8 (zie :6,36) en met woorden van Jer. en Ez.¹³⁶ Vooral :24-27 liggen dicht bij Num. 13:25-14:45 en Dt. 1:21-33.

¹³⁵ De doxologie van :48 is de gebruikelijke afsluiting van een psalmboek, in dit geval het vierde, vgl. Pss. 41, 72, 89, en valt daarom buiten de te behandelen tekst. Het gegeven dat in 1 Kron. 16 dit slot met de psalm verbonden is, zou er op kunnen duiden dat de Kronist het in 5 boeken verdeelde Psalter als geheel kende, zie Kraus, a.w., blz. 906.

¹³⁶ Vgl. :24 met Jer. 3:19 en :39 met Jer. 3:1-3; vgl. :8,20,26,47 met Ez. 20.

7-5 Datering

Er is reden om aan een (na-)exilische datering te denken. Zo is er de bekendheid met Tora en profeten en ontbreekt ieder spoor van een conflict tussen tien- en tweestammenrijk¹³⁷

De auteur kent de catastrofe van 586 en lijdt er met het volk onder.¹³⁸ Uit :7-46 is duidelijk dat de Pentateuch de definitieve redactie had ondergaan.¹³⁹

Evenals van Ps. 105 is er ook een citaat van Ps. 106 te vinden in 1 Kron. 16:7-35, n.l. :47 in 1 Kron. 16:35.¹⁴⁰

7-6 Commentaar

:4,5 De woorden נַחַם (:4) en יְיָ (:5) worden beide voor het volk van God gebruikt, het laatste zelfs met het daarbij ongebruikelijke bezittelijke voornaamwoord. Anderzijds worden beide woorden ook voor "de volken" om Israël heen gebruikt: נַחַם (:27) en נַחַם (:34)¹⁴¹.

Er is hier sprake van een dichterlijke afwisseling.

:6 zet de toon van de psalm. Het is in de lijn van de dtr. visie inzake de ballingschap als straf voor de "opgestapelde" schuld.¹⁴² De auteur schaart zich bij het collectief in de schuldbelijdenis, delend in de zonden der vaderen.

:7 Het וָשׁוּבוּ -zij waren weerspanning- keert terug in :43. Het is een kenmerkend woord voor de zonden van de woestijntijd, vgl. Ps. 78:17,40,56.

:9 Het "dreigen" (zie Pss. 104:7; 114:3) van de Schelfzee heeft een mogelijke achtergrond van de strijd tegen de macht van de oerchaos verloren, vgl. hierna bij Ps. 136:13.

:13 Het "vergeten" keert terug in :21. Het is een thema dat in Dt. een grote plaats inneemt.¹⁴³

¹³⁷ Hierin verschilt Ps. 106 van Ps. 78, zie Allen, a.w., blz. 52.

¹³⁸ Booij, a.w., blz. 249 meent dat de doxologie (:1), -die een grote plaats heeft in de na-exilische tempelliturgie-, de titel van "uitverkorenen" (:5) en het woord נַחַם (:30) leiden tot een (na-)exilische datering.

¹³⁹ Zie Norin, a.w., blz. 121; Allen, a.w., blz. 51 wijst vooral op :16-18; Kraus, a.w., blz. 900 meent dat Ps. 106 "stärker als Ps. 78, 105 und 136 lehnt ...an die kanonische Fassung des Pentateuch".

¹⁴⁰ Bovendien is er verwantschap tussen Ps. 106:1 en :48 met resp. 1 Kron. 16:34 en :36. Overigens geeft dit citaat niet veel houvast, omdat men de lofzang van de Asafieten soms rekent tot de latere toevoeging aan 1 Kron. 16, zie Booij, a.w., blz. 259.

¹⁴¹ De in oorsprong bestaande accentsverschillen, waarbij נַחַם meer de gemeenschap bedoelde die berustte op gemeenschappelijke afstamming terwijl יְיָ een sterkere politiek-nationale eenheid bedoelde met bijbehorend grondbezit zijn in de loop der ontwikkeling vervaagd zodat de woorden meer synoniem gebruikt konden worden. Zie Lipinski, E., art. נַחַם , in ThWAT VI (1989), 178-194 en Clements, R.E., art. יְיָ , in ThWAT I (1973), 966-973.

¹⁴² Vgl. ook 1 Kon. 8:47 uit het gebed van Salomo.

¹⁴³ Vgl. Dt. 4:9,23,31; 6:12; 9:7; 25:19; 32:18. Men wacht niet op de uitvoering van Gods "raad" (נְצִיחַ); terwijl God wel gedenkt (:45).

:15 Uitgegaan wordt van Num. 11:33 waar men sterft met het vlees tussen de tanden, met voorbijgaan van Num. 11:19-23. Dit thema speelt in Ps. 78:26-31 ook een belangrijke rol.

:16 Mozes en Aäron -die heilige genoemd wordt- treden voor het eerst op. In :23,30 komen zij terug in het afweren van Gods oordeel.

:17 en :18 spreken elkaar feitelijk tegen.

:23 God zegt Israëel te zullen verdolgen -maar Hij spaart hen in barmhartigheid. In :34 wordt gezegd dat Israëel de volken (van het land) in ongehoorzaamheid niet verdeld heeft.

:24 Het begrip נִתְנַחַם (prachtig, begeerlijk) komt met betrekking tot het land voor in Jer. 3:19 en Zach. 7:14.¹⁴⁴ Het "verachten" is een herhaling van Num. 14:31. Het woord dat zij niet geloofden ziet op de toezegging van het land.¹⁴⁵

:28 Er wordt een "sprong" gemaakt van Num. 25:2 -Israëls deelname aan afgodenoffers- naar dodenoffers. Booiij¹⁴⁶ merkt op dat afgoden in wezen dood zijn en dat daarmee de wijziging verklaard wordt. De heidense religies worden gehegeld zonder dat het woord "goden" daarbij valt, zie ook :36v.

:32 wijst naar Num. 20:2-13. De auteur behandelt dit *na* het gebeuren van Num. 25 in :28. Mozes wordt hier vooral als slachtoffer voorgesteld: voordat hij "onbezonnen sprak" (:33) was het hem vanwege het volk kwalijk vergaan (:33). Dit vergroot de schuld van het volk.

:34-36 Nadat het land (:24) versmaad was, is er, eenmaal binnengetrokken, de weigering de volken te verdolgen.

:42 Er is een woordspel tussen נִדְרָא ("zij verdrukten hen") en נִדְרָא (Kanaän): de straf past bij de misdaad.

7-7 *Het verwerven van het land*

Ps. 106 besteedt geen aandacht aan het feitelijke verwerven van het land. Hoewel het als doel steeds verondersteld wordt komt het in :24 voor het eerst ter sprake: וְיִחַדְתֶּם בְּאָרְץ כְּנָעַן לְדֹרֹתָם - waar de driehoeks-verhouding zichtbaar wordt tussen God, het volk en het land. Het was begerenswaardig maar is door hen versmaad. Met de zonden van de woestijntijd verbindt de auteur al de uiteindelijke verstrooiing (:27) terwijl hij de uitwerking daarvan eerst plaatst *na* :40,41 waar :27b qua gedachte ook geplaatst had kunnen worden.

De verstrooiing onder de volken (וְלִלְוִיִּם בְּאֶרְצוֹתָם) is een element dat niet genoemd wordt in Num. 13v en Dt. 1 als een

¹⁴⁴ Booiij, *a.w.*, blz. 254 veronderstelt een uit de traditie afkomstige terminus technicus.

¹⁴⁵ Vgl. Num. 14:8v,11; Dt. 1:21,29v,32. Voor de onwil om het land binnen te trekken zie Num. 14:3,22 en Dt. 1:26.

¹⁴⁶ Booiij, *a.w.*, blz. 255.

gevolg van het gebrek aan vertrouwen na de missie van de verspieters. Het is een exilisch element.¹⁴⁷

Eenmaal toch in het land worden de volken niet verdelgd waarbij het ww. $\tau' \nu \nu \nu$ gebruikt wordt en niet het mildere $\nu \nu \nu$. De verstrooiing is niet als in de Pentateuch een theoretische dreiging voor de toekomst (Lev. 26:33; Dt. 4:27) maar een geconcretiseerd gevolg. Waar zij de volken niet verdelgden, zijn ze nu een prooi van die volkeren geworden (:41). Daarin gaat Ps. 106 verder dan de "historische" gegevens. "Der Psalmsänger überbietet hier den Aspekt des deuteronomistischen Geschichtswerkes, das sich im Aufweis des gerechten Gerichtes auf die Verfehlungen zwischen Landnahme (Jos. 1) und dem Ereignis des Landverlustes (2 Kö 25) bezieht".¹⁴⁸

¹⁴⁷ Vgl. Ez. 20:23. Daar sluit het aan bij Lev. 26:33.

¹⁴⁸ Kraus, a.w., blz. 904.

8 Psalm 135

8-1 Vertaling

- 1 Halleluja, looft de naam van de HERE,
 Looft, knechten van de HERE!
- 2 U die in het huis van de HERE staat,
 in de voorhoven van het huis van onze God.
- 3 Halleluja, want de HERE is goed.
 Zingt voor Zijn Naam, want die is lieflijk.
- 4 Want de HERE heeft Zich Jakob uitverkoren,
 Israël tot Zijn eigendom.

- 5 Want ikzelf weet dat de HERE groot is,
 onze Heer boven al de goden.
- 6 Alles wat de HERE behaagt doet Hij,
 in de hemel en op de aarde,
 in de zeeën en alle waterdiepten.
- 7 Hij doet nevels opkomen
 van de einden der aarde.
 Bliksemen bij de regen maakt Hij,
 doet de wind uitgaan uit Zijn schatkamers.
- 8 Die de eerstgeborenen van Egypte sloeg,
 van mens tot vee.
- 9 Die tekenen en wonderen zond, in uw midden, Egypte,
 aan de farao en aan al zijn knechten.
- 10 Die veel volken sloeg
 en machtige koningen doodde:
- 11 Sichon, koning der Amorieten,
 en Og, koning van Basan,
 en al de koninkrijken van Kanaän,
- 12 en gaf hun land als erfdeel,
 als erfdeel aan Israël Zijn volk.

- 13 HERE, Uw naam is tot in eeuwigheid,
 HERE, Uw gedachtenis van geslacht tot geslacht,
- 14 want de HERE doet recht aan Zijn volk,
 en ontfermt Zich over Zijn knechten.
- 15 De goden der volken (zijn van) zilver en goud,
 maaksels van mensenhanden.
- 16 Zij hebben een mond - en spreken niet;
 zij hebben ogen - en zien niet.
- 17 Zij hebben oren - en horen niet;
 zelfs is er geen adem in hun mond.
- 18 Zoals zij zullen hun makers zijn;
 ieder die op hen vertrouwt.

- 19 Huis van Israël: zegent de HERE,
 huis van Aäron: zegent de HERE.
- 20 Huis van Levi: zegent de HERE,
 (gij) die de HERE vreest: zegent de HERE.

21 Gezegend de HERE uit Sion,
(Hij) die te Jeruzalem woont. Halleluja

8-2 Tekstkritische opmerkingen

:3b De variant van de Pesjitta om de Godsnaam te schrappen, brengt wel een beter parallellisme in :3 maar anderzijds komt de zesvoudige vermelding van de Godsnaam in :1-4 mogelijk bewust overeen met die in :19-21.

:5 Het "ik" heeft nadruk. Allen¹⁴⁹ vertaalt: "For I know myself..."; SV en WV: "Ja, ik weet...". Het is deels identiek met Ex. 18:11 -de woorden van Jetro die tegenover Mozes God prijst over de bevrijding uit Egypte.

:7b De vertaling: "die bliksems tot regen maakt" wordt door enkelen gehanteerd¹⁵⁰ maar is onlogisch en wordt door de meesten verworpen.

:9 De volgorde is omgekeerd: eerst (:8) de dood van de eerstgeborenen, dan (:9) "tekenen en wonderen" die zien op al de plagen. Er is geen reden om een correctie voor te stellen; zie Ps. 105:28.

:9 Formeel is $\text{D}^{\prime}\text{רצן}^{\prime}\text{ככ}^{\prime}\text{לל}$ een meervoud: "in de middens van Egypte" die als intensivering geduid kan worden.¹⁵¹ NBV, WV en NBV hebben "Egypte" als vocatief. Allen¹⁵² vertaalt: "into the midst of Egypt".

:11 De positie is chiastisch: koninkrijken tegenover koningen, Sichon en Og tegenover Kanaän. Seybold¹⁵³ veronderstelt dat :11 niet tot de oorspronkelijke tekst behoorde.

:17b In overeenstemming met de meeste commentatoren vat ik רל op als: zelfs. De overeenkomst met Ps. 115:6 is opvallend waar רל in de vergelijking als "neus" is geplaatst. Omdat ו^{\prime} een pleonasme is, hebben sommigen een correctie voorgesteld.¹⁵⁴

Een wijziging van $\text{לפני}^{\prime}\text{ל}$ is voorgesteld: $\text{לפני}^{\prime}\text{ל}$; deze is echter zonder grond: het parallellisme van mond (enkelv.)/ogen (meerv.) met oren/mond is dan doorbroken.

:21 Dat God in Jeruzalem woont en vanuit Sion geprezen moet worden, lijkt onlogisch. Volgens Ps. 9:12; Jes. 8:18; Joel 4: 17,21 woont Hij immers op de Sionsberg. Gunkel wijzigt: "Gesegnet sei Jahwe in Zion".¹⁵⁵

¹⁴⁹ Allen, a.w., blz. 221.

¹⁵⁰ V.d. Ploeg, a.w., blz. 412.

¹⁵¹ Vgl. Ps. 116:19.

¹⁵² Allen, a.w., blz. 222.

¹⁵³ Seybold, K.: *Die Psalmen* (HAT), Tübingen: J.C.B. Mohr, 1996, blz. 504.

¹⁵⁴ Zie Allen, a.w., blz. 233.

¹⁵⁵ Gunkel, H.: *Die Psalmen*, 5^e druk, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, blz. 574.

8-3 Vorm en structuur

Ps. 135 is een hymne waarbij Gods daden in schepping en geschiedenis reden geven tot lofprijzing. Omdat er verwezen wordt naar een religieuze gemeenschap en dienaars in de tempel -waarbij :19-20 specificeren wie in :1-2 genoemd worden- en er ook gezongen wordt (:3) had de psalm een cultische functie. Sommigen denken daarbij aan gebruik rond het Pascha of het Loofhuttenfeest.¹⁵⁶

Als hymne volgt Ps. 135 het gebruikelijke patroon: er is een imperatieve oproep tot lofprijzing (:1-3) waarna de reden daarvoor gegeven wordt (:3-5). Er is reden Hem te prijzen als schepper en onderhouder van de wereld (:6-7) en om Zijn daden in de geschiedenis ten behoeve van Zijn volk Israël (:8-12). Deze daden, namelijk het ingrijpen in Egypte en het slaan van koningen en volken komen voort uit Zijn scheppingsmacht en lopen uit op de gave van een land aan Zijn volk. De psalm wordt besloten met een herhaalde oproep tot lofprijzing (:19-20).

Het is mogelijk¹⁵⁷ dat :7 een explicatie is van Gods macht "in de hemel", waarna :8-12 Zijn macht op aarde illustreert.

De polemieek tegen de afgoden in :15-18¹⁵⁸ lijkt overbodig als het slechts een schildering van de "stomheid" der afgoden is om God beter te doen uitkomen. Hier echter wordt het *niet-hebben*, *niet-doen* en *niet-kunnen* van de afgoden en hun dienaars in contrast wordt gezet met de aanbidders van Gods naam die Zijn daden wel gezien hebben en bezingen. Tegelijk is het een tegenstelling met God die in Zijn naam aanspreekbaar is en handelt (:6-12).

De psalm heeft een groot aantal tekstuele overeenkomsten met andere oudtestamentische gedeeltes.¹⁵⁹ Het sterkst is de lijn naar Ps. 115. Het element van Ps. 115:3 - Onze God is in de hemel, Hij doet wat Hem behaagt - is hier breder opgenomen in :6,7. De polemieek tegen de afgoden in Ps. 115:4-7 is hier beperkter: Ps. 115:7 ontbreekt en de "neus" uit :6 is hier gewijzigd in een tussenwerpsel: "zelfs".

De oproep in Ps. 115:9-11 aan (het huis van) Israël, het huis van Aäron en de Godvrezenden om op Hem te vertrouwen waarna God hen zal zegenen (ַןַן) is in Ps. 135 een oproep aan het

¹⁵⁶ Allen, a.w., blz. 225.

¹⁵⁷ Ibidem blz. 412.

¹⁵⁸ Een zeldzaam voorbeeld van een vierregelige strofe, zie Fokkelman, *Dichtkunst*, blz. 54, 79 noot 6.

¹⁵⁹ Vgl. :1 met Ps. 113:1; :2 met Ps. 134:1; :4 met Dt. 7:6; 14:2; :5 met Ex. 18:11; :6 met Ps. 115:3; :7 met Jer. 10:13; :10-12 met Ps. 136:17-22; :13 met Ex. 3:15 en Ps. 102:13; :14 met Dt. 32:36; :15-18 met Ps. 115:4-8; :19-20 met Ps. 115:12-13 waarbij de meningen verdeeld zijn of er sprake is van geleend goed of van een gezamenlijke cultische traditie (zie Allen, a.w., blz. 124, die meent dat er doelbewust materiaal bij elkaar is gebracht).

huis van Israël, van Aäron, van Levi en de Godvrezenden om God te zegenen en te prijzen (ַלְלָא).

Intussen is het bij alle ontleningen toch een "coherent and impressive composition".¹⁶⁰

De psalm is concentrisch opgebouwd in 5 strofen: :1-4 correspondeert met :19-21, :5-7 met :15-18. In het centrum staan :8-14, en het midden daarvan staat Gods volk (:12), omgeven door ַלְלָא: van Farao (:9) en van God (:14). Hoewel formeel :11 het midden van de psalm vormt, is inhoudelijk toch :12 de climax: het land als erfdeel voor Israël.¹⁶¹

8-4 Datering

Er is vrijwel algemene overeenstemming over een laat-post-exilische datering. De grond hiervoor ligt niet alleen in het gebruik van veel materiaal uit andere bronnen maar ook in linguïstische en grammaticale details.¹⁶²

8-5 Commentaar

De dienstdoende priesters en hun helpers worden met de verzamelde gemeente opgeroepen deel te nemen aan de lofprijzing. De grond hiervoor ligt in het wezen van God en in Zijn daden. Hij heeft Zich Israël tot ַלְלָא, Zijn persoonlijk bezit, gemaakt.¹⁶³ Dit is ook de reden dat Hij goed genoemd wordt en Zijn naam "lieftlijk", wat nergens anders voor Gods naam gebruikt wordt.¹⁶⁴

:6-7 Het universum is aan Hem onderworpen en de natuurverschijnselen gaan van Hem uit.

:8-12 Verder dan de schepping gaat de zorg voor Zijn volk die zich uitte in de plagen, tekenen en wonderen in Egypte.¹⁶⁵ In vervolg daarop worden de overwinningen op koningen en volken genoemd, culminerend in de gave van het land. De dubbele vermelding van "erfdeel" in :12 geeft extra nadruk.

:14 legt samenvattend een bodem onder de lofprijzing van :13 waarbij in :14b het woord van Dt. 32:36 uit het lied van Mozes in het heden wordt geplaatst.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, deel II, London: Oliphants, 1972, blz. 889.

¹⁶¹ Vgl. Allen, a.w., blz. 226.

¹⁶² Zie Allen, a.w., blz. 225; v.d. Ploeg, a.w., blz. 410 denkt aan de derde eeuw.

¹⁶³ Vgl. Ex. 19:5; Dt. 7:6; 14:2.

¹⁶⁴ Vgl. Pss. 81:3; 147:1; 2 Sam. 23:1. In Ps. 133:1 komt het samen met "goed" voor met betrekking tot de eendracht van Gods volk; zie v.d. Ploeg, a.w., blz. 411.

¹⁶⁵ Psalm 135 is dtr. gekleurd. Dit is naast de verwijzing naar Sichon en Og (zie 9-7) onder andere ook zichtbaar aan de woordkeus in :4,9 ("tekenen en wonderen"; vgl. Allen, a.w., blz. 233 noot 9.a.

¹⁶⁶ Vgl. daarentegen v.d. Ploeg, a.w., blz. 413 die meent dat er "discreet" gewezen wordt op een groter toekomstig heil.

8-6 Sichon en Og

Hoewel er in de Pentateuch veel namen en plaatsen vermeld worden waar strijd geleverd werd op weg naar het land, noemen de psalmen alleen de overwinningen op Sichon en Og expliciet.¹⁶⁷ Zij komen in het Oude Testament dikwijls in gelijk verband voor: Og wordt 20x vermeld en Sichon 30x, hoofdzakelijk in Dt. en Joz. Zij zijn met nadruk verbonden aan het gebied aan de oostzijde van de Jordaan en hun gebieden beslaan de gehele streek van de Aroer tot de Hermon.¹⁶⁸ Sichon is koning van Chesbon en steeds ook: "koning der Amoriëten", terwijl Og koning van Basan is.¹⁶⁹

Ik richt me hier op de strijd tegen Og de koning van Basan, omdat de gegevens aangaande Sichon inhoudelijk en qua plaatsing in de Bijbelboeken gelijk zijn.¹⁷⁰

De feitelijke strijd tegen Og wordt in Num. 21:33 beschreven waarna in Num. 32:33 de verdeling van zijn land behandeld wordt. Dan zijn er 10 plaatsen in Dt. waar de geleverde strijd van verschillende kanten wordt gezien:

1. Og was buitengewoon sterk en machtig: hij had alleen al 60 versterkte steden (Dt. 3:5,6), wat de overwinning des te indrukwekkender maakte.¹⁷¹
2. de HERE gaf hem in de macht van Israël
3. Israël versloeg hem grondig, sloeg het volk met de ban en verdeelde zijn gehele, ruim beschreven land.¹⁷²

Deze overwinningen zijn exemplarisch voor de vervulling van Gods landsbelofte. Sichon en Og zijn exponenten¹⁷³ van de overwonnen grote volken en machtige koningen en in dit spoor staan (in Ps. 135) "alle" koninkrijken van Kanaän die overwonnen zijn.

Het belang wordt ook onderstreept doordat Dt.1:1v de woorden van Mozes, die hij tot geheel Israël gesproken heeft, plaatst nadat hij Sichon en Og verslagen heeft.¹⁷⁴ Bovendien heeft Mozes de wet, de getuigenissen en de verordeningen die vanaf Dt. 5:1 vermeld worden, niet slechts eerder gesproken tijdens

¹⁶⁷ Naast Ps. 135:11,12 slechts in de parallelle Ps. 136:19,20.

¹⁶⁸ De beschrijving van de begrenzing van hun gebieden varieert, zie Noort, E.: "Transjordan in Joshua 13: Some Aspects", in: A.Hadidi (ed.), *Studies in the History and Archeology of Jordan*, Vol. III, London/Amman 1987, 127.

¹⁶⁹ Hij wordt bij uitzondering in Joz. 8:10 ook koning der Amoriëten genoemd.

¹⁷⁰ Verschil is dat Jefta in Ri. 11 -zie :19-21- tegenover de koning der Ammonieten de geschiedenis van Sichon herhaalt; daarnaast staat Sichon in Jer. 48:45 voor de plaats waar het onheil over Moab vandaan komt.

¹⁷¹ Dt. geeft met betrekking tot beide koningen een beschrijving waarin hun macht groter is dan uit Num. zou blijken.

¹⁷² Zie Dt. 3:1,3,4,10,11,13.

¹⁷³ Allen, a.w., blz. 230 meent onterecht dat zij een klassieke rol in de traditie van Israël spelen omdat zij "the first kings to be conquered" waren. De strijd tegen de koning van Arad/Chorma in Num. 21:1-3 vond eerder plaats, evenals die tegen de Midianieten, Num. 31.

¹⁷⁴ Dt. 1:4.

de -algemeen geformuleerde- tocht uit Egypte maar nadrukkelijk ook in het gebied van beide verslagen koningen.¹⁷⁵

Dikwijls worden bij de vermelding van Og de grote daden van God als trits genoemd:¹⁷⁶

A. de wonderen in Egypte

B. de zorg in de woestijntijd

C. de overwinning op Og en Sichon.

Zoals met hen zal God ook handelen met de volken aan de westzijde van de Jordaan.¹⁷⁷

Daarbij is er een diepere reden om juist de overwinningen op deze koningen met nadruk te behandelen, ook in de psalmen: het speelde zich af in het Overjordaanse gebied, waar Og en Sichon immers heersers waren. Veel gegevens in het Oude Testament laten zien dat dit gebied niet-, niet volledig of niet altijd tot het beloofde land gerekend werd en dat het in een kwade reuk van inferioriteit en onreinheid kon staan.¹⁷⁸

De dtr. traditie wilde op diverse manieren benadrukken dat deze gebieden terdege bij het beloofde land behoorden. De opdracht tot verovering was al door Mozes gegeven en God had het hart van Sichon verstokt zodat *hij* de strijd wilde.

Dat deze overwinning om genoemde reden zeer zwaarwegend was, wordt onder andere ondersteund door het feit dat in de lijst der overwonnen koningen in Joz. 12 *hun* gebied breed beschreven wordt, terwijl er met betrekking tot de westoever van de Jordaan slechts een opsomming van 31 overwonnen vorsten met hun stad gegeven wordt.

Zo mag het duidelijk zijn dat de nadrukkelijke vermelding van Sichon en Og in Pss. 135 en 136 bij deze traditie aansluit: Het land aan beide zijden van de Jordaan is Israël ten erfdeel gegeven.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Zie Dt. 4:44-49.

¹⁷⁶ Dt. 29:7; Joz. 2:10; Neh. 9:22; soms worden alleen de punten A en C genoemd: Joz. 9:10. Psalm 135 noemt alleen A en C, terwijl Ps. 136 het drietal noemt.

¹⁷⁷ Dt. 31:4. Enkele malen worden zij in opsommingen genoemd van verovering of landverdeling: Joz. 12:4; 13:12,30,31; 1 Kon. 4:19.

¹⁷⁸ Vgl. Num. 32:7-15; Joz. 3v en Joz. 22:19. Voor een brede opsomming van de relevante gegevens: zie Noort, Transjordan, 125v.

¹⁷⁹ Een belangrijke toevoeging is ook de relatie die Noort, Transjordan, 128v legt tussen Og, één van de overgebleven Refaïeten, en de benaming van de geesten der gestorven maar uit de dood opgeroepen koningen in Transjordanië. Zo sluit de nederlaag van Sichon en Og ook aan bij het aperte verbod in Dt. 18:11 op het raadplegen van gestorvenen. Hun nederlaag is ook een godsdienstige reiniging van het -in dtr. denkwijze- bij Israël behorende overjordaanse land.

8-7 Het verwerven van het land

De oproep om God te prijzen geeft als explicatie dat Hij Zich Jakob/Israël tot eigendomsvolk heeft uitverkoren. Vervolgens wordt opgesomd wat Hij gedaan heeft om dit volk naar hun bestemming te brengen. Het zijn 4 elementen waarvan het ene doorwerkt en zichtbaar wordt in het volgende:

- wat aan de geschiedenis voorafgaat: Gods macht in de schepping
- die doorwerkt in de bevrijding uit Egypte
- die doorwerkt in overwinningen tijdens de tocht naar het land
- die daar eindigt waar Israël het land als erfdeel bezit.

Het eigendomsvolk verwerft op deze wijze een land als erfdeel dat oorspronkelijk "hun" land, n.l. dat van koningen en volkeren, was. Psalm 135 geeft hier "a classic example of the triangular relationship which sums up OT theology, between Yahweh, Israel and the land".¹⁸⁰

De voorgeschiedenis van de patriarchen wordt in :4 wel aangestipt, maar blijft en detail onbesproken, evenals de landbelofte. Ook blijft ongenoemd hoe het volk in Egypte gekomen was en waarom Egypte geslagen werd.

Hoewel de overwinning in het Overjordaanse benadrukt wordt en er onderscheid is (:11) tussen dat deel en de koninkrijken van Kanaän -de westzijde van de Jordaan- is duidelijk dat God aan beide zijden koningen en grote volken slaat en het *gehele* gebied ten erfdeel aan Israël geeft.

¹⁸⁰ Allen, a.w., blz. 228.

9 Psalm 136

9-1 Vertaling

- 1 Looft de HERE, want Hij is goed,
want Zijn goedertierenheid is tot in eeuwigheid.
(Refrein¹⁸¹)
- 2 Looft (de) God der goden, (R)
3 Looft de Heer der heren, (R)
- 4 Hem die grote wonderen doet, Hij geheel alleen, (R)
5 Die de hemel met kunde gemaakt heeft, (R)
6 Die de aarde uitgebreid heeft op de wateren, (R)
- 7 Die de grote lichten gemaakt heeft, (R)
8 De zon tot heerschappij over de dag, (R)
9 De maan en de sterren tot heerschappij over de nacht, (R)
- 10 Hem die Egypte sloeg in zijn eerstgeborenen, (R)
11 En Israël uit hun midden uitleidde, (R)
12 Met sterke hand en met uitgestrekte arm, (R)
- 13 Hem die de Schelfzee in tweeën sneed, (R)
14 En Israël door zijn midden overbracht, (R)
15 En de farao met zijn leger afschudde in de Schelfzee, (R)
- 16 Hem die Zijn volk in de woestijn leidde, (R)
17 Hem die grote koningen sloeg, (R)
18 En geduchte koningen doodde, (R)
- 19 Sichon, koning der Amoriëten, (R)
20 En Og, koning van Basan, (R)
- 21 En hun land tot erfdeel gaf, (R)
22 Als erfdeel aan Israël Zijn knecht, (R)
- 23 Die in onze vernedering ons gedacht, (R)
24 En ons ontrukte aan onze tegenstanders, (R)
- 25 Die brood geeft aan al wat leeft, (R)
26 Looft de God des hemels, (R)

9-2 Tekstkritische opmerkingen

:8 הַשָּׁמַיִם is eerder heerschappij dan iemand die heerst. Hoewel
:9 een meervoud geeft, kies ik niet voor heersers maar voor
een enkelvoud: beheersing, heerschappij.

¹⁸¹ Hierna te noemen: R.

:9a Sommigen zien in "de sterren" een interpolatie, vanwege het ontbreken van N^{N} en het feit dat de maan in Gen. 1:16 een overheersende plaats heeft. Dan zou het meervoud $\text{N}^{\text{N}}\text{N}^{\text{N}}$ ook gewijzigd moeten worden.¹⁸² Fokkelman¹⁸³ wijst erop dat dit vers het absolute maximum aan lettergrepen in één colon heeft n.l. 15, waarin "on stylistic and numerical grounds" niet gewijzigd kan worden en verwijst inzake de "sterren" onder andere naar de verdubbeling die ook in :12a,15a optreedt.

:16 De vertaling moet duidelijk maken dat er zowel sprake kan zijn van een "opzettelijk in de woestijn brengen" als van een "leiden door de woestijn".

:21 Hier: $\text{N}^{\text{N}}\text{N}^{\text{N}}$ tegenover Ps. 135:12: $\text{N}^{\text{N}}\text{N}^{\text{N}}$

9-3 Vorm en structuur

Ps. 136 is een hymne met een refrein als litanie. Het is bij uitstek een lied voor gebruik in de cultus, waar een voorzanger (of koor) werd beantwoord door koor en/of gemeente. De eerste vier verzen van Ps. 118 -die nadrukkelijk met de cultus verbonden is¹⁸⁴ -geven hetzelfde refrein als Ps. 136.¹⁸⁵ Evenals met Ps. 135 is er ook hier een groot aantal tekstuele overeenkomsten met andere oudtestamentische gedeeltes.¹⁸⁶

Alonso Schökel¹⁸⁷ ziet de psalm verdeeld in een introductie (:1-3) en een conclusie (:24-26) die de goddelijke namen en titels aangeven waarbinnen Gods daden in de wereld en voor Israël in het bijzonder worden vermeld. In het centrale deel -het heil voor Gods volk- staat Israël aan het begin (:11), in het exacte midden (:16, Zijn volk) en aan het einde daarvan (:22, Zijn knecht). Het gaat weliswaar om God maar het scharniert om Israël.

Fokkelman¹⁸⁸ wijst op de inhoud der stanza's, waarbij stanza I (:1-9) is gewijd aan Gods werk als schepper, stanza II (:10-15) het doorwerken van Gods macht in de geschiedenis benoemt, n.l. in de bevrijding uit Egypte, III (:16-20) het vervolg in de overwinningen tijdens de tocht naar het land geeft en IV (:21-26) eindigt waar Israël het land als erfdeel bezit. Dit

¹⁸² Alonso Schökel, L.: *Verbum Domini*, Rome: Pontificium Institutum Biblicum, 1967, blz. 130-132.

¹⁸³ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 307.

¹⁸⁴ Zie 2 Kron. 5:13; 7:6; 20:21.

¹⁸⁵ Uit de litteratuur van Israël zijn meer litanie-gebeden bekend. V.d. Ploeg, a.w., blz. 416 verwijst hier ook naar IIQPs(a) waar Ps. 145 na elk vers het refrein heeft: "Geprezen zij de HERE en geprezen zij Zijn naam voor altijd en immer", naar het Loflied van de drie jongelingen in de brandende oven en naar parallelle tekstopbouw in Babylonische, Sumerische etc. culturen.

¹⁸⁶ Vgl. :1 met Pss. 106:1; 107:1; 118:1,29; :4a met Ps. 72:18b; :5a met Spr. 3:19b; :6 met Gen. 1:7-10; 6:11, Ex. 20:4 etc.

¹⁸⁷ Geciteerd bij Allen, a.w., blz. 232.

¹⁸⁸ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 307.

patroon komt overeen met Ps. 135 (waarmee het ook vrijwel letterlijk :17-22 deelt).

Kraus¹⁸⁹ ziet in de structuur een aansluiting bij de geloofsbelijdenissen uit Dt. 6:20vv. en Dt. 26:5-9 waarin achtereenvolgens als thema's genoemd worden: de onderdrukking in Egypte, de bevrijding en het gaan naar het aan de vaders beloofde land. Psalm 136 voegt toe: de verwijzing naar de schepping en naar de woestijnreis.

In :10-12 wordt Gods macht tegen Egypte genoemd en in :13-15 die over het water. Daarbij is het "in tweeën delen" van de Schelfzee (:13a) iconisch: het geeft het midden van de psalm aan.¹⁹⁰ Israël gaat als het ware door "het midden van de psalm" naar veilig gebied.

Vanaf :21 is niet meer God de (lof) ontvangende, maar is Israël het ontvangende object. De :24-26 sluiten de cirkel en keren het begin om: nu wordt eerst de geschiedenis, daarna de natuur benoemd. De psalm begon universeel, richtte zich daarna op de bijzondere relatie tot Israël en eindigt weer bij Gods universele zorg.¹⁹¹

9-4 Datering

Taalgebruik en woordkeuze duiden op een na-exilische ontstaanstijd. V.d.Ploeg¹⁹² verwijst hiervoor naar :23,24,26 en benadrukt een verwantschap met dtr. taaleigen, zoals bv. :11a,12a, evenals Allen¹⁹³, die wijst op het gebruik van ׀ (:23), ׀׀׀׀ (:15), ׀׀׀׀ (:21) en ׀׀׀׀ (:24). Norin¹⁹⁴ meent dat de auteur wel toegang had tot Dt. maar niet tot een Pentateuch in (ongeveer) de huidige gestalte: hij citeert n.l. letterlijk uit Dt. en heeft daarnaast verwijzingen naar de andere boeken. Ook ׀׀׀׀-׀׀׀ noemt hij als dtr. taaleigen.

9-5 Commentaar

De belijdenis van de daden van God in natuur en geschiedenis worden beantwoord met een refrein. WV vertaalt: "Zijn liefde kent geen grenzen" waarmee meer een ruimte- dan een tijd-doorbrekend element wordt ingebracht. NBV vertaalt met behoud van dat laatste: "Eeuwig duurt Zijn trouw". Het woord ׀׀׀׀ omvat: liefdevolle goedheid, liefde en trouw. Allen vertaalt: "loyal love".¹⁹⁵

¹⁸⁹ Kraus, a.w., blz. 1073.

¹⁹⁰ Zie Fokkelman, *Major Poems*, blz. 309.

¹⁹¹ Zie Allen, a.w., blz. 233.

¹⁹² V.d. Ploeg, a.w., blz. 418.

¹⁹³ Allen, a.w., blz. 230-231.

¹⁹⁴ Norin, a.w., blz. 146.

¹⁹⁵ Allen, a.w., blz. 228.

:4 De bedoeling van het "Hij geheel alleen" is tweeledig: Hij is de enige die wonderen doet, en: zonder enige hulp.

:5v הַיָּדוּן geeft de vaardigheid van de handwerksman aan.¹⁹⁶

:6 וְקָרַע : uitbreiden, vast aanstampen. Zo is de aarde als klei getreden en uitgespreid op de wateren, vgl. Ps. 24:2.

:10 Evenals in Ps. 135:8 wordt slechts de laatste plaag over Egypte genoemd.

:12 "Met sterke hand en met uitgestrekte arm" is een staande uitdrukking die vrijwel altijd in relatie staat tot het verlossende werk van God bij uitstek: de bevrijding uit Egypte.¹⁹⁷

:13 De Schelfzee is letterlijk in stukken gesneden. Daarnaast kent Ps. 78:13 "klieven" (וּקָרַע) en Ps. 106:9 het "dreigen" (וַיִּלֹּחַ) van de Schelfzee. Er is gesuggereerd dat dit "snijden" terug gaat op oude mythen als het in stukken snijden van Tiamat. Terecht stelt Allen¹⁹⁸ dat, voor zover dit ooit een achtergrond is geweest, de betekenis hier geen vijandschap tegen de zee is, maar een demonstratie van almacht.

:15 De farao is met zijn leger "afgeschud", vgl. Ex. 14:27.

:17 Het הִלַּחַח herhaalt :10: zowel Egypte als grote koningen worden geslagen.

:18 Het מַלְכֵי מִצְרַיִם אֲדִירִים staat tegenover מַלְכֵי מִצְרַיִם in Ps. 135:10.

:21 God die de aarde schiep (:6) geeft een deel daarvan aan Zijn volk, vgl. Ps. 105:7,11.

:22 Israël Zijn knecht (לְיִשְׂרָאֵל עַבְדּוֹ) staat tegenover Ps. 135:12: "Zijn volk" (לְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ).

:23 Alles leek zich in een verleden af te spelen, maar het "ons" van :23,24 actualiseert schepping en verlossing met het oog op de huidige generatie.

:24 De tegenstanders (וְיָצְרֵינוּ) aan wie Israël ontrukkt is, geven een actualiserend (zie :23) woordspel met מִצְרַיִם (Egypte) uit :10.¹⁹⁹ Hier wordt niet bedoeld op de periode der richters of op de strijd tussen David en de Filistijnen of zelfs de (terugkeer uit de) ballingschap maar :23,24 geven een recapitulatie van Gods werk als in Exodus etc. beschreven, zij het dat dit zich steeds herhaalt.

¹⁹⁶ Vgl. Ex. 31:3; 35:31; Ps. 147:5.

¹⁹⁷ Zo deden Mozes (Ex. 14:21,27) en Aäron (Ex. 8:2). Zie Dt. 4:34; 5:15; 7:19; 9:29; 11:2; 26:8; 2 Kon. 17:36 en Ps. 136:12. Als gedeelte: "met uitgestrekte arm" alleen in Ex. 6:5. In Jer. 32:17 is het betrokken op Gods werk in de schepping en in 1 Kon. 8:42 genoemd met het oog op het geheel van Gods naam en faam.

¹⁹⁸ Allen, a.w., blz. 230.

¹⁹⁹ Vgl. Ps. 105:23,24.

9-6 Het verwerven van het land

Psalm 136 herhaalt in veel opzichten het gezegde uit Ps. 135. Naast kleine verschillen als vermeld bij :18,21 ligt een belangrijke aanvulling hierin, dat Ps. 136:11-16 spreekt over de doortocht door de Schelfzee en de leiding in de woestijntijd. Er wordt echter in tegenstelling tot Ps. 135:4 gezwegen over een relatie tot (een der) patriarchen. Evenals in Ps. 135 blijft de landbelofte ongenoemd en ook hoe het volk in Egypte gekomen was.

De vier bij Ps. 135 genoemde elementen komen overeen: de machtige schepper bevrijdt uit Egypte, schenkt overwinningen op de vijand en geeft hun land als erfdeel.

Omdat in Ps. 136 geen sprake is van "alle koninkrijken van Kanaän" (vgl. Ps. 135:11) lijkt het alsof alleen het gebied van Sichon en Og als erfdeel aan Israël geschonken is.

Psalm 136 kent een actualisering van Gods bevrijdend werk in de "huidige" tijd en van Zijn voortgaande zorg als Schepper.

10 Overige psalmen

10-1 Psalm 10²⁰⁰

De psalm stelt het lijden van de individuele gelovige tegenover de machtige goddelozen, achter wie de goddeloze volken naar voren komen: zij worden zes keer genoemd.²⁰¹ Daar tegenover staat God: Hij is טַפְּלוּ (Ps. 9:5,9,17,20; Ps. 10:5,18), לֵלֵךְ (Ps. 10:16) en לֵלֵךְ (Ps. 9:3). Hij wordt in Zijn koninklijke richten voorgesteld en zal optreden voor de Zijnen. De vijanden zullen het onderspit delven.

In de lofprijzing (:16) die de (individuele of collectieve) klacht afsluit, wordt haast terloops gezegd:

$\text{יְהוָה לֵלֵךְ עוֹלָם וְעַד אֲבָדוּ גוֹיִם מֵאֶרֶץ}$

Craigie²⁰² vertaalt: "let the nations perish from *his earth*" en noemt het een "optative perfect". NBG vertaalt: "...*zijn* vergaan uit *zijn land*", waar gedacht wordt aan Kanaän.

Na de klacht geven :16-18 een eschatologisch uitzicht: zo zal het zijn als God gehoord heeft naar de klacht. Met een beroep op het koningschap van God zullen de vijanden, individueel en collectief, vergaan uit Zijn territorium: de aarde. Wanneer אֶרֶץ hier opgevat wordt als *land* (n.l. Kanaän) dan wordt Hij voorgesteld als de God van een territorium. In :18 blijkt echter dat het een *universele* strekking heeft: er zal geen mens "van waar ook ter wereld" ($\text{אֶרֶץ הַיָּם וְהַיַּבֵּשׁ}$) meer zijn die nog schrik aanjaagt.²⁰³ Bovendien is er hier geen sprake van "verdrijven" maar van "vergaan" (אֲבָדוּ). Samenvattend geeft het geen toelichting op het verwerven van het land.

10-2 Psalm 44

Psalm 44 is evenzeer als Ps. 80 een klaaglied van de gemeenschap over de benarde situatie van Israël.²⁰⁴

²⁰⁰ Ps. 9 en Ps. 10 zijn oorspronkelijk één psalm geweest. Niet alleen geven diverse mss. dit aan en is er een -redelijk compleet- patroon van een acrostichon, maar ook mist Ps. 10 een opschrift hetgeen in het eerste Psalmen-boek ongebruikelijk is. Belangrijk is ook een overeenkomst in woorden en woordcombinaties. Zie verder Uchelen, N.A. van: *Psalmen (POT)*, deel I, Nijkerk: Callenbach, 1981, blz. 64,65.

²⁰¹ Ps. 9:6a,16a,18b,20b,21b; Ps. 10:16b. Onterecht noemt Ridderbos, (Ridderbos, J.: *Psalmen (COT)*, deel I, Kampen: Kok, 1955, blz. 95), het merkwaardig dat in :16 de *volken* worden genoemd daar in Ps. 10 steeds geklaagd is over de goddeloze *volksgenoten*. Dit kan alleen zo gesteld worden als Ps. 10 losgemaakt wordt van Ps. 9.

²⁰² Craigie, P.C.: *Psalms 1-50 (WBC)*, Dallas: Word Books, 1983, blz. 121.

²⁰³ Overigens is het hier gebruikte לֵלֵךְ in Joz. 23:13,16 ook van toepassing op Israël wanneer het Gods verbond schendt.

²⁰⁴ Craigie, a.w., blz. 331 noemt het een "national lament...reflecting the religious activity of the community following a military disaster".

De opbouw is:

-beschrijving van Gods daden: Hij schonk ons door Zijn hand dit land (:2-9)

-beschrijving van onheil en smaad (:10-17)

-pleiten op eigen vroomheid: wij vergaten U niet! (:18-22)

-oproep aan God om te ontwaken en in te grijpen (:23-27).²⁰⁵

Over de datering lopen de meningen ver uiteen: van de periode van de ongebroken monarchie tot de tijd der Maccabeeën en Perzen.

In de nood herinnert men zich het verleden; in het bijzonder (:3,4) het verwerven van het land en het verdrijven van de volken. De huidige situatie weerspreekt dit: de vijanden verdrijven Israël en plunderen het land. Men beroept zich op God die in het verleden zo manifest werkte. Zo moet Hij ook nu opstaan tot de strijd. Terecht stelt Kraus²⁰⁶ dat de "Landnahme dem Credo des heiligen Krieges unterstellt" wordt.

10-2-1 Tekstkritische opmerkingen

Fokkelman²⁰⁷ stelt terecht dat het element: "met Uw hand" (NBG :3a) bij :2 behoort. Er ontstaat dan in :3 een prima opbouw: abc/a'b'c' en :2cd is dan een chiasme.²⁰⁸

Verskillende commentatoren stellen voor om תורן (:3) te vervangen door תורן of תורן; maar vergelijkend met Ex. 15:9; 34:24 en Num. 14:12 is daar geen reden voor.²⁰⁹

In :3 staat met nadruk een dubbel subject: Gij, Uw hand..

De tekst van Psalm 44 heeft opvallende overeenkomsten met Ps. 80 die deels in gelijke Hebreeuwse woorden (*cursief*) tot uiting komen:

De volken (ד'לל, Ps. 80:9) - zijn door de hand (Ps. 80 :16,18) van God verdreven (תורן, in Ps. 80:9 ד'לל שורן). Israël is gepland (דלל, Ps. 80:9) en uitgebreid (לל, Ps. 80:12).²¹⁰

Niet hun zwaard heeft het land verworven (שורן, alleen hier in de psalmen zo gebruikt), niet hun arm heeft ze gered (דלל, 3x in refrein van Psalm 80), maar Gods rechterhand (לל, Ps. 80 :18) en het licht van Zijn aanschijn (לל שורן, 3x in refrein van Ps. 80: לל שורן).

²⁰⁵ Craigie, a.w., blz. 332 ziet een antifonische opbouw: in :2-4,6,8-9 spreekt het volk, in :5,7 de koning.

²⁰⁶ Kraus, a.w., blz. 482.

²⁰⁷ Fokkelman, *Dichtkunst*, blz. 91, 92.

²⁰⁸ Ibidem blz. 92, 93.

²⁰⁹ Ex. 15:9 ד'לל שורן, 34:24 ד'לל שורן, Num. 14:12 ד'לל שורן

²¹⁰ Weinberg, a.w., blz. 78 gaat voorbij aan de parallel met Ps. 80:12 en vertaalt דלל שורן als "you drove them out".

Tegenover "Gij, Uw hand" (:3) staat nu: "Niet hun zwaard.." (:4).

Er is in Ps. 44 wel sprake van een "planting", maar de metafoor van de wijnstok en het uitnemen uit Egypte ontbreekt. In het beeld van de verwoesting wordt dat van de planting losgelaten. Wel zijn יַיִן וְכֶסֶם en hun אֱמֻל in beeld (:14, vgl. Ps. 80:7).

Naast de overeenkomsten zijn er ook duidelijke verschillen met Ps. 80. De beschrijving van een bloeiend verleden staat hier aan het begin, er is geen koppeling naar met name genoemde stammen of een regio, er is een pleiten op eigen vroomheid (:18-22) en er is een minder sterke cultische setting.

Samenvattend sluit de beschrijving van het verwerven van het land aan bij Psalm 80, zodanig zelfs dat er een opvallende parallel is tussen Ps. 44:3,4 en Ps. 80:9-12 in beelden en woordgebruik: Gods hand verdreef de volken, Hij heeft Zijn volk geplant en het uitgebreid.

10-3 Psalm 47

J. Ridderbos²¹¹ noemt Psalm 47 een historisch-cultische psalm, waarbij toch de vraag is hoever dit "historische" gaat. Gods koningschap over de aarde en de volken wordt vermeld in een oproep aan de volken om Hem te loven. Daarbij wordt genoemd hoe Zijn koningschap tot voordeel is (geweest) voor Zijn volk Israël.

Dat de psalm een cultische bestemming had wordt duidelijk uit de zeven imperatieve oproepen in de eerste en derde strofe om te musiceren voor de grote Koning, en ook uit :6 "God is opgestegen met gejuich"; waarbij gedacht moet worden aan het overbrengen van de ark naar het heiligdom na het voltooiën van een processie. Dat kan zien op het brengen van de ark onder David naar de tent op Sion, dan wel onder Salomo naar de tempel, eventueel op de terugkeer van de ark nadat deze bij een veldslag was meegevoerd -hoewel dit laatste na het debacle ten tijde van Eli niet meer vermeld is.

Ridderbos denkt aan de tijd van David. Gunkel heeft de psalm op een troonsbestijging betrokken, maar dan eschatologisch te verstaan: Jahweh bestijgt de wereldtroon en wordt koning der gehele aarde. Mowinckel ziet een mythisch-cultisch gebeuren ter gelegenheid van het nieuwjaarsfeest waarbij een processie de tocht van koning Jahweh naar Zijn tempel uitbeeldde. Daartegen is wezenlijk opgemerkt dat noch een scheppend drama, noch een troonsbestijgingsfeest vanuit het Oude Testament te bewijzen zijn.

²¹¹ Ridderbos, J.: *Psalmen* (COT) deel II, Kampen: Kok, 1958, blz. 50.

10-3-1 Structuur en inhoud.

Vaststaat dat Jahweh in het heiligdom Zijn intocht houdt en verheerlijkt wordt. Hij is koning over heel de aarde (:3,6) en heeft Zich verbonden met Israël (:4,5).

Ridderbos ziet²¹² dat Hij enerzijds koning is (:2-5) en anderzijds koning wordt/is geworden (:6-10). Dit tweede is een ontplooiing en intensivering van het al bestaande koningschap. Tegenover Ridderbos stelt Fokkelman terecht²¹³ dat de volken van :2a en :10 (D'NDN) niet de stammen van Israël maar de heidenen bedoelen. Zij mogen straks (:9) na hun nederlaag toch in de tent bij Abrahams God zijn. Ridderbos ziet hen slechts in :4 (D'ND en D'NDL) en :9 (D'ND).

:4,5 geeft een tegenwoordige tijd: Hij brengt en Hij kiest. Ridderbos noemt dit -dat zich afspeelde in het verleden- een ervaringszin: zo doet Hij steeds weer: volken onder ons brengen en ons het erfdeel geven. Het dubbele NNN, "onder", geeft de positie van de heidenen aan; Gods positie is hoog verheven: Hij is ׀׀׀׀׀ (:3), Hij is opgevaren (met herhaling van ׀׀׀) en Hij troont in de hoge (:9).²¹⁴ Het uitkiezen is meer het "nemen" dan "een keuze maken".

Zijn liefde geeft Jakob een erfdeel dat door Gods zorg tot zijn trots wordt.

Inzake de verwerving van het land wordt er vanuit het koningschap van God aan herinnerd dat dit voor Israël inhield en in zal houden: onderwerping van de vijand en de gave en garantie van het erfdeel: het land. De vijandschap is echter het laatste niet: de volken mogen zich scharen bij Israëls God, Zijn volk en bij het aan dat volk geschonken erfdeel.

10-4 Psalm 78

Psalm 78 wordt ingedeeld bij de historische psalmen: "a genre devoted to the recital of Israels history".²¹⁵ De psalm geeft niet slechts een opsomming van Gods daden, maar is tevens een "meditation on history, which becomes a somber confession of Israel's failures".²¹⁶ Kühlewein vraagt terecht²¹⁷ of Ps. 78 qua oorsprong wel een psalm is. Gods heilsdaden en de wandaden van het volk worden zo beschreven dat het eerder een tot psalm "omgebouwde" prediking is, in de lijn van een dtr. geschiedenisvisie.

²¹² Ibidem blz. 52, 53.

²¹³ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 79.

²¹⁴ Zie ibidem blz. 79.

²¹⁵ Tate, a.w., blz. 284.

²¹⁶ Rad, G. von: *Old Testament Theology*, Vol. I, New York: Harper, 1962, blz. 357.

²¹⁷ Kühlewein, J.: *Geschichte in den Psalmen*, Stuttgart: Calwer Verlag, 1973 blz. 91, 92.

Het verleden wordt hier niet -als in Ps. 80- aan God voorgehouden en evenmin wordt uit een bestaande nood geroepen als in Ps. 80 en 106.

Inzake een datering is wezenlijk dat de tempel niet genoemd wordt maar wel het verlies van de ark en het einde van Silo. Het einde van het noordelijke rijk wordt niet genoemd. Zo komen sommigen tot een datering in de tiende eeuw: alles loopt uit op de glorie van Jeruzalem en het huis van David.

Een nauwkeurige datering is onmogelijk, slechts een post-exilische eindredactie lijkt zeker. Hoewel de plaats in de eredienst zeer omstreden is kan er -evenals voor de psalmen 105 en 106- een functie geweest zijn in de publieke cultus.

R.J. Clifford²¹⁸ ziet na de inleiding van :1-11 een parallelle opbouw:

Eerste recital:	Tweede recital
In de wildernis :12-32	Van Egypte naar Kanaän :40-64
Gods genadig ingrijpen :12-16	idem :40-55
rebellie :17-20	idem :51-58
Gods toorn/straf :21-32	idem :59-64
resumé :33-39	idem :65-72

In Psalm 78 worden de gebeurtenissen in Egypte breder dan in andere psalmen uitgewerkt. Opvallend is dat de uittocht tweemaal behandeld wordt.

De psalm staat in de traditie van een (terugverlangen naar een) Davidisch koningschap en verbindt de David-Sion-traditie met de uittocht uit Egypte.²¹⁹ Efraïm is voorbijgegaan ter wille van Juda en Efraïms zonden worden in :9 apart vermeld, waarbij opmerkelijk is dat zowel Jozua als Samuël uit Efraïm afkomstig waren.²²⁰

10-4-1 Het verwerven van het land: :52-55

Psalm 78:52 beschrijft de weg van Egypte naar het land met dezelfde metafoor als Ps. 80:2a: "Hij liet Zijn volk als schapen optrekken, leidde hen als een kudde door de woestijn" en ziet de verwoesting van de wijnstokken van Egypte als illustratie van de ondergang (Ps. 78:47). Het einddoel is geëxpliceerd: ׀ׁׁׁׁ ׀ׁׁׁׁ (:54a) waarbij het parallellisme de aanvullende uitleg geeft: "de berg die Zijn rechterhand had verworven" (:54b). Hier wordt :68-69 aangekondigd: het gaat uiteindelijk niet "slechts" om een/het land, maar om Gods

²¹⁸ Clifford, R.J.: An interpretation on Psalm 78, geciteerd bij Tate, a.w., blz. 287, niet te raadplegen.

²¹⁹ De Sions-traditie speelt in Ex. 15:17 waar God het volk brengt en plant op de berg van Zijn erfdeel. Het "planten" komt -zonder vermelding van Sion- in Ps. 44 en Ps. 80 voor.

²²⁰ Zie Tate, a.w., blz. 286.

genadig wonen op Sion: des te meer omdat de woning in Silo prijsgegeven werd door God (:60) vanwege ongeloof en afval. In Ps. 80 zijn Jozef, Manasse en Efraïm prominent in beeld, terwijl God naar Ps. 78:67 met nadruk "de tent van Jozef versmaadde" en Hij "verkoos Efraïms stam niet" maar onder het Davidisch koningschap zal het volk God dienen met als centrum: Sion (:68), waarin Psalm 78 verder gaat dan Psalm 105. Het verkrijgen van het land heeft tot doel niet zozeer om *daar* -vgl. Ps. 80:19,20- naar Gods geboden te leven, als wel: naar Sion te gaan.

God verdreef (:55) "volken voor hen uit"²²¹ (וַיִּגְרֹשׁ מִפְּנֵיהֶם) (ד'לג). De verdrijving is: *voor hen uit*: wat meer op verjagen ziet dan op vernietigen.

Er is terecht gewezen op de vele overeenkomsten met Ps. 105 en een voorbeeldfunctie van de ene psalm voor de andere is zeker niet uit te sluiten. Ridderbos²²² meent dat Ps. 78 kort na de tempelbouw ontstaan zou kunnen zijn, en neemt voor Ps. 105 een iets latere datering aan, zodat Ps. 78 -naast andere- voor Ps. 105 tot voorbeeld gediend kan hebben.

10-5 Psalm 111

Psalm 111 vormt met Ps. 112 een "tweelingspsalm": waar Ps. 111 een hymne is die de deugden van God bezingt, een verwijzing naar de vreze des HEREN als het begin der wijsheid geeft en van daaruit nodigt tot een leven van navolging, wordt in Ps. 112 het goede leven van de "navolger", de rechtvaardige mens bezongen. Ze zijn in hun opbouw geheel parallel en volgen beide een acrostichische ordening per colon.²²³

Centraal is :7b²²⁴: "betrouwbaar zijn al Zijn bevelen". Gods verbond is maatgevend (:5b,9a) en Zijn volk plukt daarvan de vruchten. Het ww. עשה is kenmerkend: Gods daden (:2,4,6,7,8) roepen om navolging (:10). In :6 wordt als voorbeeld van Gods betrouwbare daden gegeven:

כַּח מַעֲשָׂיו הַגִּיד לְעַמּוֹ לְתַתּ לָהֶם נִחְלַת גּוֹיִם

"Hij deed Zijn volk de kracht van Zijn werken kennen door hun de erve der heidenen te geven". In de psalmen is dit de enige keer dat er gesproken wordt van נִחְלַת גּוֹיִם.

God gaf hen "het onvervreemdbaar bezit" van andere volken.

De enige oudtestamentische parallel is Jer. 3:19 "Ik had wel gezegd: Hoe zal Ik u onder de zonen rekenen en u ...geven:

אֲרַץ חֲמֹדָה נִחְלַת צְבִי צְבָאוֹת גּוֹיִם

²²¹ Vgl. Ps. 80 :9 -וַיִּגְרֹשׁ גּוֹיִם-, en Ps. 44:3 -הוֹרִישׁ-.

²²² Ridderbos, *Psalmen II*, blz. 290, 497.

²²³ Fokkelman, *Dichtkunst*, blz. 61.

²²⁴ Zie Fokkelman, *Major Poems*, blz. 215.

Waar elders gesproken wordt over de "landen" der heidenen/volken etc. wordt hier de oorspronkelijke binding tussen hen en hun land zichtbaar.

10-6 Psalm 114

Psalm 114 is een hymne die steunt op historische stof die in een bepaald verband is gezet. De geschiedenis wordt zonder chronologische volgorde beschreven: waar de uittocht uit Egypte toe leidde namelijk naar Juda/Israël (:1,2), de doortocht door Schelfzee en Jordaan (:3,5) en de woestijnreis (:8).

Daarbij wordt de uittocht uit Egypte tegenover de verkrijging van het land geplaatst en de Schelfzee tegenover de Jordaan. De natuur komt in beweging: zee en rivier vluchten en bergen en heuvels springen op als het volk van de uittocht nadert, waarop de dichter met (vrijwel) dezelfde woorden de natuurverschijnselen ondervraagt over het gebeuren, waarmee hij het in het heden plaatst.²²⁵ Tenslotte spreekt hij op gelijke wijze de aarde aan, die dient te beven²²⁶ voor de God van Jakob: de naam uit :1 die hier terugkeert. Door dit personifiëren blijkt dat het verleden, de bevrijding uit Egypte etc., niet wezenlijk voorbij is, maar levende werkelijkheid voor dichter en luisteraar.²²⁷

In :1 wordt zowel met Jakob als Israël het gehele volk aangegeven, terwijl in :2 gezinspeeld wordt op het gescheurde rijk: nog steeds is het gehele gebied Gods heiligdom en valt het onder Gods heerschappij. Met "Juda" is dan ook geen verwijzing naar een Sionstraditie gegeven -alsof Israël alleen onder Zijn heerschappij zou vallen. Het vers verkondigt "dat God de schepper van beide dimensies is...en dat de soevereiniteit van deze redder en verbondsgod ver boven de scheuring uitgaat en als verenigende factor beslissend is".²²⁸ Inzake de verwerving van het land wordt uitsluitend het resultaat vermeld: gaande van Egypte naar Kanaän werd Juda/Israël Gods kroondomein, waarbij ik יְשׁוּבָה וְיִשְׁלֹחַ וְיִשְׁלַח וְיִשְׁלַח lees als betrekking hebbend op God.

²²⁵ Vgl. Fokkelman, *Major Poems*, blz. 222.

²²⁶ Fokkelman, *Major Poems*, blz. 222 leest een ambiguïteit in dit woord

קָרַךְ וְיִשְׁלַח: zowel beven als dansen.

²²⁷ Fokkelman, *Dichtkunst*, blz. 77.

²²⁸ Ibidem blz. 76.

11 De verdrijving van de volkeren

Omdat het verdrijven der volken prominent aanwezig bleek in de behandelde psalmen, ga ik hier separaat in op de opdracht die het volk kreeg met betrekking tot de inwoners van Kanaän: hoe is deze opdracht verwoord en uitgevoerd en welke weerslag daarvan is in de psalmen te vinden.

11-1 De verdrijving in omschrijving en uitvoering

In de drie "law-codes"²²⁹ n.l. Ex. 23:23-33; 34:11-17, Num. 33:50-56 en Dt. 7:1-5; 20:10-18 is sprake van het verdrijven van de inwoners van het land. God zal hen vernietigen (Ex. 23:23, נָחַשׁ , to efface), maar hen ook de nek aan Israël doen toekeren (Ex. 23:27, $\text{נָתַן אֶתוֹ עַרְךָ אֶל}$). Ze zullen worden verdreven (Ex. 23:28,29,31, שָׁרַף , to expel)²³⁰ maar niet in één jaar omdat het land anders tot woestenij en prooi van de wilde dieren zou worden: het volk is te klein om heel het land nu al te controleren. Er is dus sprake van een "excuus" om de verdrijving geleidelijk te doen plaatsvinden. Wanneer de verdrijving echter niet zou plaatsvinden, zouden ze voor Israël tot een valstrik kunnen worden. In Ex. 34:11 verdrijft (שָׁרַף) God ze opdat ze niet tot valstrik worden.

In Num. 33 moet Israël de inwoners verdrijven (:52, שָׁרַף , to dispossess) omdat ze anders Israël zullen benauwen.

In Dt. 7 zal God de volken verdrijven (:1, שָׁרַף , to drive out) doordat Hij hen aan Israël overlevert om hen te verslaan. Dan moet Israël hen volkomen met de ban (:2, בָּרַח) slaan.

Het boek Jozua heeft een voorkeur voor het mildere שָׁרַף hoewel de (geritualiseerde) ban ook bekend is (zie Joz. 6,7) en de indruk gewekt wil worden dat de verdrijving der volkeren overeenkomstig een strenge eis in het boek Dt. is gegaan, en een totale uitroeiing inhield.²³¹ De auteur van Dt. vermijdt שָׁרַף en gebruikt בָּרַח en verwante woorden als בָּרַח (to exterminate) die alle op een totale "extermination" doelen.²³²

Soms worden de volkeren gespecificeerd (Ex. 23:23 etc.). De opdrachten dienen volgens Dt. ook in het Overjordaanse te worden voltrokken over bv. de koningen Sichon en Og en de hunnen. Het is God zelf die de verdrijving voltrekt (Ex. 23:29,30), door Zijn engel (Ex. 20:20-23) of door hoornaars (Ex. 23:28) maar deze ook aan Israël opdraagt. Beide lijnen komen samen in (bv.) Dt. 7:23-24: God zal hen in de macht van

²²⁹ Term van Weinfeld, a.w., blz. 76.

²³⁰ Voor een overzicht van de gebruikte woorden, zie Weinfeld, a.w., blz. 77.

²³¹ Joz. 10:40; 11:12-14; 12:7; zie Weinfeld, a.w., blz. 90, 91.

²³² Ook wanneer de auteur ouder materiaal gebruikt, wijzigt hij dit zodanig dat de totale vernietiging doorklinkt, zie Weinfeld, a.w., blz. 87.

de Israëlieten geven zodat zij hen kunnen verdelgen. De achtergrond hiervan is primair religieus gefundeerd: de volkeren zullen -wanneer ze niet verdreven worden- Israël tot ergernis, benauwdheid en verleiding zijn.

11-2 Verschillende lijnen

Zoals hiervoor al bleek, lopen er verschillende lijnen met betrekking tot het verdrijven van de volkeren van Kanaän. Naast de radicale ban staat de mildere verdrijving of zelfs een zodanige onderwerping dat de inwoners niet verdreven worden maar tot herendienst worden verplicht. Naast een beperking qua gebied staat er ook een verdrijving uit het Overjordanse en naast een onmiddellijke staat een geleidelijke actie.

De lijnen lopen soms door elkaar heen of vertonen verschillende lagen. Illustratief daarvoor is Dt. 20:10vv.²³³ In Dt.20:10-14 wordt aan een stad vrede met onderwerping aangeboden. Bij acceptatie zullen de inwoners herendiensten aan Israël leveren, terwijl bij afwijzing een belegering volgt. God zal de stad in hun macht geven en slechts de mannelijke inwoners zullen ter dood gebracht worden. Van de D^{I} is geen sprake.

Daar tegenover staat de opdracht uit Dt. 20:16v. om de zeven volkeren van Kanaän volledig met de ban te slaan.²³⁴ Niets wat adem heeft mag in leven blijven. Hoewel de belegering en daarna het uitvoeren van de ban militair en economisch een zware last legt op de overwinnaar, geeft dit wel alle ruimte voor het ideaal: een godsdienstig gezien schoon land waarin van de verleiding tot afgoderij door middel van verzwagering²³⁵ etc. geen sprake kan zijn.

Duidelijk is dat een dtr. auteur/redacteur de gestrengheid van de ban in de achtste/zevende eeuw retrospectief vanuit een wishfull thinking heeft ingevuld. De D^{I} die in uitzonderlijke situaties afgekondigd werd, bekrachtigd door een gelofte,²³⁶ is idealiter uitgebreid tot een "a priori-decreet"²³⁷ en zelfs uitgebreid tot de gehele overjordanse bevolking (Dt. 2:34; 3:10).²³⁸ De "milde" visie van Dt. 20:10-14 is "geneutraliseerd" door deze in :15 slechts van toepassing te verklaren op "steden die op zeer verre afstand van u liggen, die niet behoren tot de steden van deze volken".

²³³ Zie Noort, E.: "Das Kapitulationsangebot im Kriegsgesetz Dtn 20:10ff. und in den Kriegserzählungen", in: F. García Martínez, A.Hilhorst, J.T.A.G.M.van Ruiten, A.S.van der Woude (eds.), *Studies in Deuteronomy*. In Honour of C.J.Labuschagne, Leiden 1994, blz. 197-222.

²³⁴ Vgl. Dt. 7:2.

²³⁵ Dt. 7:3.

²³⁶ Joz. 6:17-18, Num. 21:1-3.

²³⁷ Weinfeld, a.w., blz. 89.

²³⁸ In Num. 33:50 geldt de opdracht wanneer men "over de Jordaan" is gegaan.

De praktijk van de verdrijving was blijkens bv. 1 Kon. 9:20-21 en Ri. 1:32-33 een zaak van lange adem.²³⁹ Eerst in de dagen van Debora is er iets van een "nationale" strijd. Veel Kanaänieten waren overgebleven, die soms door Israël tot herendienst (Ri. 1:28) waren verplicht hoewel het omgekeerde ook voorkwam.

Inzake een niet-voltooide verdrijving van de volkeren²⁴⁰ ziet de pre-dtr. traditie de zonde in het feit dat de volken niet verdreven zijn.²⁴¹ Een oorspronkelijk *niet-kunnen* uitdrijven omdat Israël bv. gering in aantal was is veranderd in een: *niet-doen* (Ri. 1:21,27). Dit speelt zich ook al af in de dagen van Jozua (vgl. Dt. 31:16). Het bevel was duidelijk geformuleerd en al het onheil in het boek Richteren beschreven heeft haar oorzaak in het niet-verdrijven van de Kanaänieten die *in* het land woonden: beginnend in de woestijntijd²⁴² was dit de zonde *zelf*.

De tweede, dtr. lijn spreekt nadrukkelijk van een uitgevoerde vernietiging van de Kanaänieten *in* het land. Joz. 10:40 en 11:14 stellen dat er geen levende ziel in het land was overgebleven, geheel in lijn met Dt. 2:4; 3:3.²⁴³ Ze bleven alleen in het aangrenzend gebied van de kust en het N.W. over. Hun aanwezigheid was geen zonde van Israël -Jozua had ze overgelaten als test voor het volk.²⁴⁴ God had beloofd dat ook zij verdreven zouden worden als Israël zich niet met hen zou vermengen. Zo is hier het uiteindelijk *toch* overblijven van rand-volkeren een *straf* op eerdere zonde en niet de zonde *zelf*.²⁴⁵

²³⁹ Vgl. Ex. 23:29-30.

²⁴⁰ Zie bv. Ri. 1:1-2:5. Telkens wordt er gemeld dat er in het midden van Israël Kanaänieten zijn blijven wonen en dat belangrijke centra niet ingenomen zijn, zie Weinfeld, *a.w.*, blz. 156.

²⁴¹ Vgl. Weinfeld, *a.w.*, blz. 167.

²⁴² Ibidem blz. 171, 172.

²⁴³ Ibidem blz. 166.

²⁴⁴ Ri. 2:22-23 is een explicatie: er waren opzettelijk door Jozua volken overgelaten om Israël op de proef te stellen.

²⁴⁵ Weinfeld, *a.w.*, blz. 167. Smend, R.: "Das Gesetz und die Völker", in: H.W. Wolff, Hrsg. *Probleme biblischer Theologie*, G. von Rad zum 70. Geburtstag, München: Chr. Kaiser Verlag, 1971, blz. 507, trekt deze conclusie in twijfel. Hij betoogt aan de hand van onder andere Joz. 1:7-9, 13:1-6 en 23 dat er een -door hem DtrN- genoemde latere redacteur geweest is die nadruk legt op het boek der wet en -met gebruikmaking van ouder materiaal- benadrukt dat het land *niet* -als in DtrG- geheel veroverd is.

11-3 De verdrijving in de psalmen

In de psalmen is God allereerst degene die de volken verdrijft:

Ps. 44:3 מִיַּד יְיָ הוֹרֵשׁתָּ : Met Uw hand hebt Gij volken verdreven

Ps. 78:55 מִיַּד יְיָ הוֹרֵשׁתָּ - Hij verdreef volken voor hen uit

Ps. 80:9b מִיַּד יְיָ הוֹרֵשׁתָּ - Gij hebt volken verdreven

De volkeren blijven ongenoemd: het zijn מִיַּד terwyl Ps. 44:3b spreekt over מִיַּד יְיָ aan wie God "kwaadgedaan" heeft. Ps. 106 -zie onder- spreekt van מִיַּד יְיָ die Israël heeft geweigerd te verdrijven. Inzake een gehele of gedeeltelijke verdrijving spreken alle teksten over "volken" zonder een totaliteit te suggereren.

De gegevens van Ps. 10:16 מִיַּד יְיָ הוֹרֵשׁתָּ - "(De) volken zijn vergaan uit zijn land" en Ps. 105:44 וַיִּתֵּן לָהֶם אֶרְצוֹת מִיַּד יְיָ - "Hij gaf hun de landen der volken" kunnen hier buiten beschouwing blijven omdat Ps. 10 spreekt over een (eschatologisch) eindresultaat en Ps. 105 het neutrale "geven" gebruikt zonder in details te treden.

Er wordt gebruik gemaakt van de werkwoorden: הוֹרֵשׁ (2x)

-dat onder andere 63x in Jozua voorkomt- en הוֹרֵשׁ (1x) terwijl bij de weigering om te verdrijven הוֹרֵשׁ staat. Het woord הוֹרֵשׁ komt niet in de psalmen voor.

Inzake de tweezijdigheid van de opdracht: -God doet het en Hij draagt het Israël op- komt Ps. 106:34 in beeld: לֹא-הִשְׁחִידוּ אֶת-הָעַמִּים : Israël heeft de volken niet verdelgd. De volken worden in de beschrijving zichtbaar als (de) inwoners van Kanaän en niet als volken uit de randgebieden. Het לֹא-הִשְׁחִידוּ staat dicht bij een "vernietiging" dan bij een verdrijven en het verwijt is dan dat ze het bevel niet *in alle scherp*te (maar mogelijk ook: helemaal niet) hebben toegepast.

Als de psalmen de verwerving van het land noemen als vervolg op de verdrijving van de volkeren dan is God degene die ze heeft verdreven. Er is geen verwijzing naar de rol van Jozua of naar het retrospectieve absolutisme van de ban. Slechts eenmaal -in Ps. 106- wordt de onwil om de volken te verdelgen beschreven. De zinsnede "lieten zich in met..." (Ps. 106:35, in tegenstelling tot een mogelijk "zij wendden zich tot...") kan suggereren dat deze volkeren niet aan de rand van het land woonden maar in hun midden. Men verdelgde of verdreef ze niet maar nam deel aan alle onreinheid en afgoderij.

Gezien de twee lijnen die wij eerder zagen is het duidelijk dat in Psalm 106 een niet-dtr. visie wordt aangetroffen.

In Pss. 135 en 136 is het beeld tweeslachtig: Sichon en Og en de verovering van het Overjordaanse worden met name genoemd (zie 4-2), maar de radicale uitroeiing die Dt. 2:34; 3:3 daarmee verbinden, ontbreekt.

Het feit dat in de andere genoemde psalmen (de) volken "verdreven" zijn kan niet worden uitgelegd als een gehoorzaam voldoen door Israël aan de opdracht tot verdrijving, omdat in het midden blijft welke volken en in welke mate verdreven zijn. Slechts blijft als loflied staan: God heeft ze verdreven.

12 Recapitulatie

12-1 Algemeen

Er is in de geschiedenis van Israël niets meer beeldbepalend geweest dan de traditie van de uittocht uit Egypte die culmineerde in het verkrijgen van het land Kanaän.

Ook nadat er eeuwenlang nieuwe geschiedenis geschreven werd bleef dit ongewijzigd. Terecht stelt Kühlewein:²⁴⁶ "In der exilischen und nachexilischen Zeit gab es kein Ereignis mehr, das in derselben Weise traditionsbildend gewesen wäre wie etwa die Herausführung aus Aegypten (auch nicht die Rückführung aus dem Exil)". Daar waar men teruggreep op het verleden, was dat -zelfs toen het land verloren was- altijd op de periode van de verkrijging van het land en de gebeurtenissen die daaraan vooraf gingen.

Dat wil niet zeggen dat dit thema ook overal aanwezig is. De verwerving van het land -inclusief wat er aan voorafging- komt bv. in de grote meerderheid der psalmen noch expliciet noch impliciet aan de orde. In een bescheiden aantal psalmen wordt het breder behandeld en in een vergelijkbaar aantal wordt het haast terloops opgemerkt.

12-2 Ondersteunende functie

Het verkrijgen van het land is een onderwerp uit de geloofsgeschiedenis van Israël. Die geschiedenis bestaat echter "nicht um ihrer selbst willen"²⁴⁷ maar is steeds "functionerende geschiedenis". Ook in die psalmen waar de verkrijging van het land uitvoeriger genoemd wordt is het nooit een op zichzelf staand thema maar steeds verbonden met daden van God die eraan voorafgingen en heeft het steeds een ondersteunende functie in bv. klacht of lofprijzing.

Zo wordt het verkrijgen van het land als reden genoemd om Gods lof te vermeerderen (Ps. 105) of wordt in de bestaande nood de vroegere glorie van het verkregen land aan God voorgehouden als argument "opdat Hij toch zal ingrijpen". Soms is het een ondersteunend element in de les der geschiedenis die aan Israël wordt voorgehouden (Ps. 78).

12-3 De ouderdom van de elementen in de traditie

Hoewel het thema slechts in ondersteunende vorm aanwezig is in de psalmen, zijn een aantal kernpunten zeer oud. Terwijl de psalmen -tenminste in hun huidige vorm- voor het overgrote deel als (na-)exilisch gedateerd worden, komen bedoelde kernpunten al voor in het algemeen als zeer oud gedateerde lied van Mozes in Ex. 15:

²⁴⁶ Kühlewein, a.w., blz. 162.

²⁴⁷ Ibidem blz. 100.

- a. de HERE overwint voor Zijn volk (:1) en is een krijgsheld (:3)
- b. Hij leidde Zijn volk door Zijn kracht naar Zijn heilige woonstede (:13)
- c. de vijand siddert en beeft (:14-16)
- d. Hij brengt en plant Zijn volk op de berg die Zijn erfdeel is (:17); de plaats die "Gij, HERE, tot Uw woning gemaakt hebt".

Het zijn juist deze elementen die een centrale plaats hebben in de psalmen die het thema uitvoeriger behandelen, hoewel we de nodige nuancering moeten aanbrengen als het gaat om de beschrijving van het einddoel (zie hiervoor bij Ps. 78).

12-4 Centrale redactie?

Tegenover de gedachte dat een psalm -eventueel versterkt door het meegegeven opschrift- gelezen moet worden als tekstbestand zonder (veel) samenhang met de andere psalmen zodat zij samen slechts een soort archief van psalmen vormen²⁴⁸ is er een steeds toenemend besef van een bepaalde "planvolle Buchkomposition".²⁴⁹ De psalmen kunnen dan als ieder ander Bijbelboek behandeld worden. "Dass die Einzelsalmen ...als Teilelemente von Kompositionsbögen, Teilsammlungen oder sogar im makrostrukturellen Zusammenhang des ganzen Buches eine theologische Aussage erhalten, die ihren jeweiligen Einzelsinn übersteigt..."²⁵⁰ betekent dat ik mij bewust ben van een eventueel verband met andere psalmen en een herhaling van thema's. Zij kunnen in een grotere samenhang gebracht zijn door litteraire technieken met een bewuste verbinding van Stichwörter en motieven. De hier behandelde psalmen zijn soms wel in een onderlinge samenhang geplaatst²⁵¹ en er is soms een herhaling van motieven²⁵² maar noch een aanwijzing uit de opschriften, noch een eventuele herhaling van motieven en structuur of gebruik van de Godsnamen heeft voor deze psalmen wezenlijk aan de exegese bijgedragen. Ook hun plaats in de onderscheiden bundels geeft geen aanwijzing voor een (redactioneel aangebracht) onderling verband.²⁵³

²⁴⁸ Zoals Gunkel en navolgers deden in de "gattungsgeschichtliche Psalmenexegese", die zich richtte op de Einzeltexte -zie Zenger, E.: *Einleitung in das Alte Testament*, 5^e druk, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2004, blz. 351.

²⁴⁹ Zenger, *Einleitung*, blz. 351

²⁵⁰ Ibidem

²⁵¹ Zie Ps. 10 naast Ps. 9, de herhaling van thematiek uit Ps. 105 in Ps. 106 en Ps. 111 en Ps. 112 als complementair, vgl. Zenger, *Einleitung*, blz. 349-352.

²⁵² Zie het "planten" vanuit Ex. 15 naar Ps. 44 en Ps. 80.

²⁵³ Daar waar in overzichten van een structuur in het boek der Psalmen voorbeelden worden gegeven, ontbreken meestal de hier behandelde psalmen, zie bv. Zenger, *Einleitung*, blz. 351-354.

Wanneer wij aannemen dat er een uiteindelijke redactie over het boek der Psalmen is gegaan, is het des te opvallender dat er een wezenlijk verschil is gebleven in de uit de voorgeschiedenis aangehaalde thema's.

12-5 Vrije keuze van materiaal

Naast het feit dat een overheersende plaats van een (eind)-redactie niet gebleken is, is er in de behandelde psalmen ook niets te vinden, waaruit blijkt dat de dichters in hun gebruikmaking van geschiedkundig materiaal aan een dwingende volgorde gebonden waren. Er is geen terugkerend begin- en eindpunt, geen overeenkomst in de hoeveelheid gebruikt materiaal, in de functie die het heeft in de psalm etc.

Hoewel de verwerving van het land sterk leunt tegen de gegevens van de uittocht uit Egypte etc., is er geen sprake van een kopiëren van gegevens. Daar waar de situatie in Egypte aan de orde komt, wisselen aantal en volgorde van de plagen, die elkaar soms zelfs lijken te overlappen en waarin details worden gegeven los van de Exodus-gegevens.²⁵⁴ Daar waar de plagen vermeld worden, is het in elk geval de tiende plaag die vermeld wordt.

Soms maakt een auteur gebruik van details,²⁵⁵ soms werkt hij met hoofdlijnen. Regelmatig wordt in de ene psalm verzwegen wat in de andere prominent aanwezig is -zo kennen Pss. 106 en 135 niet de exodus, maar daarvoor in de plaats heeft Ps. 106 de Schelfzee-traditie en Ps. 135 de plagen.

Alles wijst erop -zie ook hiervoor inzake Ex. 15- dat er wel een communis opinio was aangaande datgene wat het *hart* van de geschiedenis was die God met Israël was gegaan: de exodus, de doortocht door de Schelfzee, de woestijntijd en het in bezit nemen van het land (met daaraan verbonden de verdrijving van volken). Kühlewein spreekt van een "Kanon von Geschichtsereignissen, auf welche sich der Glaube in gewisser Regelmässigkeit bezieht, wengleich dieser Kanon grundsätzlich offen bleibt". Anderzijds was er geen "Bekennniszwang" dienaangaande, noch gegevens en thema's "die man in den Psalmen sozusagen "her-beten" muss".²⁵⁶

12-6 De omvang en benaming van het land

Inzake de omvang van het land bestaat er geen aperte tegenstrijdigheid in de psalmen. Toch zijn er aanwijzingen voor een ruimere en een meer beperkte opvatting: de theoretisch-maximale ruimte wordt in Ps. 80 aangegeven terwijl

²⁵⁴ Zo Ps. 105:30,31.

²⁵⁵ Zie bv. de vermelding van Datan en Abiram in Ps. 106:16-18, van het gouden kalf in Ps. 106:19-23 en van Baäl-Peor in Ps. 106:28.

²⁵⁶ Kühlewein, a.w., blz. 164.

Ps. 135 een onderscheid maakt tussen Kanaän en de gebieden der koningen aan de oostoever.

Het land wordt in de onderzochte psalmen veelal פְּרָא genoemd: "het land" dan wel: "hun" (voormalig) land, het land dat van de vijand was. Alleen in Ps. 105:11 is het אֶרֶץ-פְּרָא terwijl in Ps. 106 פְּרָאִי as parallel voor אֶרֶץ staat. Het land heeft dus nauwelijks benoeming nodig: er is slechts één land dat in aanmerking komt. Het betekent dat er zowel in de kring van auteurs en redactie als van luisteraars en deelnemers geen twijfel mogelijk was welk het land was dat God gegeven had.

12-7 De aard van het land

Er wordt niet gesproken over de kwaliteiten van het land, in de -idealiserende- zin van: "het land van melk en honing"²⁵⁷ of: "een goed land".²⁵⁸ In Ps. 106:24 wordt het "kostelijk" genoemd. De schoonheid van het land wordt bekend verondersteld. Dat betekent ook dat deze bekendheid in de sfeer van de ballingschap niet verloren was gegaan terwijl het anderzijds geen mythische proporties gekregen had, waarbij we overigens moeten bedenken dat de contacten tussen de ballingen en het land van herkomst niet intensief waren.

12-8 Wiens land?

Soms wordt de indruk gewekt dat het land dat Israël verkreeg weinig of geen binding had met de oorspronkelijke bewoners: zij werden verdreven van een land dat nauwelijks het hunne leek te zijn.²⁵⁹ Er is geen sprake van "het land der Kanaänieten".²⁶⁰ Ps. 105:44 spreekt in meervoud over "de landen der volken en de arbeid der natiën", waarin het besef doorklinkt dat er diverse volkeren en koninkrijkes waren.

In Pss. 135 en 136 is het "hun" land -n.l. van koningen en volken- dat aan Israël geschonken werd. Ps. 10 spreekt uit dat de volken vergaan zijn "uit Zijn land" waarbij echter veeleer de gehele aarde dan Kanaän bedoeld wordt.

Slechts 1x, in Ps. 111, wordt uitgesproken dat het land van oorsprong "als erfdeel", dus in principe onvervreemdbaar, toebehoorde aan de volken.

²⁵⁷ Daarentegen Ex. 4x, Lev. 1x, Num. 4x, Dt. 6x, Joz. 1x; bovendien 2x in exilische teksten van Jer. en 2x in Ez. waar het land aan gewicht wint.

²⁵⁸ In Dt. 7x.

²⁵⁹ Zo Pss. 44, 80.

²⁶⁰ Zoals 13x in de Pentateuch, al dan niet in combinatie met namen van andere volken.

12-9 Het motief van de schepping

Het motief van de schepping staat in het Oude Testament veelal in het kader van de soteriologie.²⁶¹

Over het geloof in de schepping wordt terecht gezegd: "Immer hat er dienende Funktion, indem er den Glauben an Jahwe als den Herrn der Weltgeschichte untermauert".²⁶² Het thema van de schepping is volledig geïntegreerd in de boodschap van heil en onheil. Er zijn geen "récits de création mais diverses mentions du pouvoir créateur de YHWH en rapport avec son action dans l'histoire et envers son peuple".²⁶³

In de psalmen is deze scheppingsmacht zelden verbonden met de verwerving van het land. Slechts in Pss. 135 en 136 is Gods scheppingsmacht prelude en garantie voor het schenken van een land als erfdeel aan Zijn volk.

12-10 De patriarchen

Alleen in Ps. 105 wordt de verkrijging van het land verbonden met de belofte aan de vaders, die als expliciete inhoud slechts de landsbelofte heeft. De psalm ziet de van oorsprong zonder twijfel beperkte omvang van dit "beloofde land" in één lijn met de natievorming als beschreven in Num., Dt. en Jozua. Het is te ver gaan om met Mathias²⁶⁴ te stellen dat formuleringen als "God van Abraham" in Ps. 47:10 en "God van Jakob" in Ps. 114:7 toch "kurze Anspielungen" op de aartsvadertraditie zouden zijn. Datzelfde moet gelden voor die plaatsen waar Jakob, Jozef, Efraïm, Benjamin of Manasse als benaming voor (een deel van) Israël gebruikt worden.

De in Dt. veel voorkomende formulering: "het land waarvan de HERE uw vaders gezworen heeft het te geven" (of dergelijke) ontbreekt geheel.²⁶⁵ De onherroepelijke eed komt slechts in Psalm 105 voor.

De oorzaak van het ontbreken van dit gegeven in de andere psalmen -zelfs in de laat gedateerde als Ps. 78 en 106, en in Ps. 136 die zelfs op de schepping teruggrijpt- moet zijn dat dit thema in de overleveringsgeschiedenis van Israël heel lang secundair is geweest en pas laat is samengevoegd met de boven

²⁶¹ Zo formuleert Barth: "The covenant is the goal of creation, creation is the way to the covenant". Barth, K.: *Church Dogmatics*, Vol. III/1 - The doctrine of creation, Edinburgh: Clark, 1958-1961, p. 106.

²⁶² Weippert, H.: *Schöpfer des Himmels und der Erde* (SBS), Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH, 1981, blz. 76.

²⁶³ Wisser, Laurent: "La création dans le livre de Jérémie", in: *La création dans l'orient ancien*; Congres van de ACFEB, Lille, 1985, Paris: Les Editions du Cerf, 1987, 258.

²⁶⁴ Mathias, a.w., blz. 41.

²⁶⁵ Zie Dt. 1:8,35; 6:10,18,23; 8:1; 10:11; 11:9; 19:8; 26:3; 30:20; 31:7,23.

omschreven natievorming.²⁶⁶ Het late ontstaan van Ps. 105 dan wel de toevoeging door een late redactie heeft hier een rol gespeeld. Voor de veelzeggende volgorde van verdrijven en verwerven, zie hierna.

12-11 De lijn naar de Sinaï

Ook een verwijzing naar de verbondssluiting op de Sinaï ontbreekt.²⁶⁷ Ook de Sinaï-traditie is in de overleverings-geschiedenis zeer laat.²⁶⁸ Norin²⁶⁹ stelt dat de wetgeving op Sinai noch in het geschiedeniscredo van Dt. 26 noch in de historische psalmen vermeld is, waarschijnlijk omdat de dtr. kringen de nadruk wilden laten vallen op de berg Sion.

12-12 De tradities van uittocht en woestijnreis

Er is terecht op gewezen dat deze tradities oorspronkelijk onafhankelijk van elkaar hebben bestaan. Zo was de geschiedenis van de plagen over Egypte en de uittocht niet per definitie verbonden met bv. de doortocht door de Schelfzee. Bewijs hiervoor in de psalmen is ook dat zelfs daar waar de geschiedenis van de uittocht uit Egypte in extenso wordt behandeld als in Pss. 78 en 105, de Schelfzee-traditie ontbreekt.

12-13 De verdrijving der volken

De verdrijving der volken is zeer nauw verbonden met de verkrijging van het land: er is geen vermelding van het laatste zonder het memoreren van het eerste.²⁷⁰ Evenmin als bij de begrenzing van het land is er hier aperte tegenspraak tussen de onderhavige psalmen. Wel treffen we ook hier de sporen van een verschil in visie tussen het "verdrijven" en het thema van het "uitroeien". De *volgorde* is hier belangrijk: steeds wordt in de psalmen *eerst* het verdrijven van volken genoemd, gevolgd door het verkrijgen van het land²⁷¹ terwijl theoretisch het omgekeerde

²⁶⁶ Kühlewein, a.w., blz. 159 wijst erop dat ook in de profetische verkondiging wel het exodus-motief een rol speelt, maar de patriarchen vrijwel ontbreken.

²⁶⁷ De verwijzing naar Horeb in Ps. 106:19 kan niet als zodanig worden opgevat.

²⁶⁸ Zie Neh. 9:13, vgl. Kühlewein, a.w., blz. 161.

²⁶⁹ Norin, a.w., blz. 136.

²⁷⁰ Zie Kühlewein, a.w., blz. 151. De opvatting van M. Noth dat er een oorspronkelijke scheiding was tussen een algemeen belijden van de verdrijving der volken en een latere traditie die zich in de Pentateuch doorgezet zou hebben van een "erzählende Ausführung", gedetailleerd en krijgshaftig, door de Rachel-stammen die haar neerslag vooral in Jozua gevonden zou hebben, moet worden afgewezen, zie Kühlewein, a.w., blz. 152.

²⁷¹ Zie Pss. 44,80,135,136.

ook zou kunnen bestaan: immers is de belofte aan Abraham in de Pentateuch *voorafgaand* aan het feitelijk verdrijven. De in de voortijd gegeven belofte -die slechts in Ps. 105 genoemd wordt- beheerst dus nauwelijks het thema van het verkrijgen van het land.

12-14 Wiens strijd?

De strijd van Israël tegen vijanden ter verkrijging van het land -zie hierna onder 12-17- is vrijwel totaal afwezig. Behalve de koningen Sihon en Og valt er geen man en vloeit er ogenschijnlijk geen bloed.²⁷² Daarbij is het God-alleen die de strijd voert, volken verdrijft en het land schenkt.

Er is geen sprake van dat Israël een mede-arbeider van God is, of zelfs in Zijn opdracht en met Zijn hulp gestreden zou hebben. Het beeld van de Pentateuch en Jozua dat Israël wel werkte en strijd voerde terwijl God daarbij -zie Joz. 5,6- meewerkte, is afwezig. De woorden van Ps. 44:3,4 geven het gehele beeld in de psalmen weer:

Gij hebt volken verdreven, en hèn geplant,
natiën geteisterd, en hèn uitgebreid.
Want niet met hun zwaard hebben zij het land verworven,
niet hun arm heeft hen gered,
maar Uw rechterhand en Uw arm en het licht van Uw aanschijn,
omdat Gij in hen een welbehagen hadt.

12-15 Het doel

Er wordt beperkt gesproken over Gods doel met het schenken van het land. Wel is de gave van het land een *reden* voor lofprijzing, maar slechts bij uitzondering wordt dit het *doel* genoemd.

In Ps. 80 wordt het als voortvloeiend uit het beeld van de overgeplante wijnstok beschreven: zij zal breed uitdijen en vrucht dragen. Wanneer God een keer brengt in de jammerlijke situatie, dan zullen de bidders: "leven en Zijn Naam aanroepen" -waarmee subtiel op een doel wordt gezinspeeld.

In Dt. wordt het doel geformuleerd met: "...de inzettingen en verordeningen, die de HERE, uw God, bevolen heeft u te leren om die na te komen in het land, waarheen gij trekken zult om het in bezit te nemen...".²⁷³ Het land zou de "Lebensraum für die Gesetzeserfüllung" zijn.²⁷⁴ Dit wordt expliciet alleen in Ps.

²⁷² Onder Israël wordt door Gods toorn wel een slachting aangericht, zo Ps. 78:31, vgl. Ps. 106.

²⁷³ Dt. 4:5,14; 5:31; 6:1; 11:31v; 12:1.

²⁷⁴ Plöger, J.G.: Literarkritische, formgeschichtliche und stilgeschichtliche Untersuchungen zum Deuteronomium, BBB 26, 1967, blz. 91v; geciteerd bij Ottosson, M., art. פְּרָא, in ThWAT I (1973), 435; als bron niet in te zien.

105:45 van Gods kant als doel gesteld: "Zijn inzettingen onderhouden en Zijn wetten bewaren".

Ps. 78 noemt als Gods einddoel de berg Sion en het doen regeren van Israël door het huis van David. In Ps. 106:47, die de geschiedenis van diverse zijden behandelt maar om de *feitelijke verwerving* van het land heengaat, wordt tenslotte om verlossing gebeden, met als doel (:47): "opdat wij Uw heilige naam loven...".

In het noemen van het doel is stilzwijgend aangegeven dat het verwerven van het land geen automatisch en oneindig bezitsrecht oplevert: het is afhankelijk van de omgang met God.

12-16 Het verlies van het land

In enkele psalmen wordt vanuit het verlies van het land teruggeblikt. Ook dan is er -zie boven- geen idealisering.

In Ps. 80 wordt gebeden dat God het verlorene zal teruggeven en de glorierijke situatie zal herstellen. In Pss. 44 en 106 is de bede om verlossing niet verbonden aan het opnieuw verkrijgen van het land.

12-17 Verzwegen elementen

De behandelde psalmen maken geen gebruik van materiaal uit Joz. als de Jericho/Rachab-verhalen, de landverdeling onder de stammen etc. De overtocht van de Jordaan wordt slechts bescheiden vermeld in Ps. 66:6 en in breder verband in Ps. 114 :1-8. Het is zaak te bezien of er een bepaalde oorzaak mee verbonden is.²⁷⁵

Ik acht het met de meeste uitleggers²⁷⁶ uitgesloten dat de hoofdzaken van de inhoud van Joz. pas ontstaan zouden zijn nadat alle behandelde psalmen gemaakt zijn, temeer daar de meeste exilisch/na-exilisch gedateerd worden.

De veronderstelling dat een aantal psalmdichters met de bestaande traditie van Jozua niet op de hoogte was, is onbewijsbaar. Bovendien komen Sichon en Og, die in de Pentateuch een aantal malen genoemd worden, ook acht maal in Joz. voor. Dat Ps. 135 en 136 hen wel noemen betekent dat de doorlopende traditie van de Pentateuch en Jozua soms wel in de psalmen gebruikt wordt.

Het is ook onjuist om bepaalde niet gebruikte gegevens als "details" af te schilderen. Behalve dat moeilijk voor te stellen is dat het gebeuren rond Rachab/Jericho en de verdeling van het land in Joz. detailinformatie zou zijn,

²⁷⁵ Het is niet van belang dat het hier mogelijk gaat om "überproportionierte und historisch nicht haltbare Josuaerzählungen über Jericho und Ai...", zie Noort, E.: *Das Buch Josua*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998, blz. 13.

²⁷⁶ Voor een breed overzicht verwijs ik naar Noort, *Das Buch Josua*, blz. 59v.

leidt het ook tot de onhoudbare stelling: "wat niet behandeld is moet wel detail zijn".

Bovendien is het ook aantoonbaar onjuist. We kunnen n.l. *niet* zeggen dat details in de Pss. altijd geweken zijn voor de grote lijn. Zo worden Sichon en Og wel genoemd, en worden in Ps. 105 details breed uitgewerkt. Zelfs voor ons onbekend materiaal wordt in dichterlijke vrijheid toegevoegd of uit andere bronnen gehaald, zoals:

- de ijzers waarin Jozef geklonken zat, Ps. 105:18
- de lessen aan de ouden en wijzen in Egypte, Ps. 105:22
- de kikvorsen in de kamers van de farao, Psalm 105:30

De vraag moet nu gesteld worden naar de positie van de *overwinnende mens* in de berichten over de verkrijging van het land in de psalmen. Het is denkbaar dat de vermelding van persoon en werk van Jozua hem zozeer als held en overwinnaar zou neerzetten, dat het in botsing zou komen met één van de centrale thema's: God alleen heeft het land verworven en geschonken. Dit gezichtspunt wordt gesteund door het feit dat de verliezers Sichon en Og wel genoemd worden.

Als illustratie hiervan geldt ook Ps. 83:10, waar de verliezende Sisera en Jabin wel genoemd worden maar niet de overwinnende aanvoerster Debora.

Zo blijft ook de overwinning van David op Goliath onvermeld.

In de door ons bekeken psalmen worden wel Abraham, Isaak en Jakob genoemd, evenals Jozef, Mozes, Aäron en Pinechas.

In alle gevallen hebben zij een boodschappende, leidende of lijdende taak, of zijn zij zelfs aanwezig als voltrekker van een gericht *aan Israël*, maar waar het op de strijd aankomt, ontbreekt iedere menselijke naam.

De psalmen zijn in hun beschouwing van de verwerving van het land *veel meer God-gericht dan persoons-gericht*, meer op de eer van God dan op de glorie van Gods instrumenten, en waar het de strijd betreft zelfs volledig God-gericht. Dit geeft een -zij het niet uitputtende- verklaring inzake *personen* waarmee overigens nog niet duidelijk is waarom bepaalde zaken onvermeld blijven.

Na het hierboven aangevoerde kan ook als verklaring gelden dat de auteur(s) c.q. een redactie deze gegevens als *op die plaats in hun werk onbelangrijk, onnodig of onbruikbaar* achtten.

Enerzijds is zichtbaar dat een aantal psalmen een bepaald aantal vaste gegevens noemt (zie H. 4-6):

- de plagen in Egypte etc.: in vijf psalmen vermeld
- de uittocht etc.: idem in zeven
- de doortocht door de Schelfzee: idem in zes
- de woestijntijd: idem in zeven
- de strijd tegen- en de verdrijving der volkeren (aan beide zijden van de Jordaan): idem in acht.

Anderzijds is zichtbaar dat een aantal thema's veel minder aan bod komt. Het zou daarbij een anachronisme zijn om uit te gaan van de *heden ten dage* meest bekende c.q. populaire gegevens.²⁷⁷

Behalve een -te gemakkelijk- beroep op dichtelijke vrijheid etc. is een mogelijke verklaring dat de breder behandelde thema's leefden in een breed collectief bewustzijn dat (mede) gevoed werd door mondelinge overlevering waaruit de auteur putte of waaraan hij refereerde. De auteur maakte dan met andere woorden gebruik van een aantal min of meer algemeen bekende thema's. Het feit dat andere gegevens (eventueel in kleinere kring) bekend waren of konden zijn staat hier buiten.²⁷⁸

Wanneer we daarnaast zien dat de ark van het verbond in de Jordaan-Jericho-verhalen een prominente rol speelt, kan de verwoesting van de tempel en de teloorgang van de ark in het verzwijgen (Jericho) of beperkt vermelden (doortocht door de Jordaan) een rol gespeeld hebben.²⁷⁹

Inzake de doortocht kan er ook een verklaring liggen in een zeer late traditie die een parallel wil scheppen (eventueel ten behoeve van Jozua als tweede Mozes) met de doortocht door de Schelfzee.

Resumerend meen ik dat het ontbreken van de "strijdende leiders" een uitvloeisel is van het beginsel: "God alleen de eer". De concentratie op bepaalde thema's ligt in het verlengde van enerzijds de vrijheid van de auteur en anderzijds van een "gebondenheid" van de auteur aan de meest gangbare voorstellingspatronen.

13 Conclusie

Het thema: "de verwerving van het land" speelt slechts in een beperkt aantal psalmen een rol. Daar waar het voorkomt varieert de positie van een illustratie "langs de zijlijn" tot een ondersteunend deel van een hymne of klacht. In de gebruikmaking van materiaal is er enerzijds een beperking tot (vrijwel) uitsluitend gegevens uit de Pentateuch, maar is er anderzijds een zeer grote vrijheid zowel in de keuze van hoofdlijnen als van details.

²⁷⁷ Het is van belang om ook te bedenken dat de geschiedenis rond Jericho in het DtrG naast Joz. 6 slechts zijdelings vermeld wordt in Joz. 24:11 - waarbij de strijd opgedrongen lijkt- en 1 Kon. 16:34.

²⁷⁸ Ter vergelijking kan dienen de collectieve direct reproduceerbare kennis over bv. de Tachtigjarige Oorlog in Nederland: niemand kan staande houden dat datgene wat deelt in een breed "geheugen" overeenkomt met de feitelijk meest zwaarwegende zaken en/of datgene wat enkele eeuwen eerder als diep ingrijpende gebeurtenissen zelfs bejubeld werd.

²⁷⁹ De ark komt in de psalmen alleen voor in Ps. 132:8 voor die voor-exilisch is.

Bij alle verschillen is dit de centrale gedachte, dat de HERE, de God van Israël, -Hij als enige en Hij zonder hulp van mensen- voor Zijn volk de geschiedenis zo heeft geleid dat Hij hen een land heeft geschonken en hen daar heeft doen wortelen en wonen, waartoe Hij volken verdreven heeft. Zijn handelen was zowel krachtig en strijdvaardig als ook zorgend en teer. Daarvoor komt Hem alle lof en aanbidding toe. Daar en daarom moet Hij geloofd en gediend worden. Ook in de slechtste tijden is Zijn werk in de dagen van ouds een pleitgrond dat Hij het opnieuw zal doen -en een garantie dat Hij het opnieuw doen zal.

14 Bibliografie

14-1 Geraadpleegde litteratuur

- Allen, L.C.: *Psalms 101-150* (WBC), Dallas: Word Books, 1990
- Alonso Schökel, L.: *Verbum Domini*, Rome: Pontificium Institutum Biblicum, 1967
- Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, deel II, London: Oliphants, 1972
- Barth, K.: *Church Dogmatics*, Edinburgh: Clark, 1958-1961, Vol. III/1
- Beyerlin, W.: "Der nervus rerum im Psalm 106", *ZAW* 86 (1974), 56-64
- Booij, Th.: *Psalmen* (POT), deel III, Nijkerk: Callenbach, 1994
- Briggs, C.A.: *The Book of Psalms* (ICC), Vol. II, 3^e druk, Edinburgh: T. & T. Clark, 1925
- Brinktrine, J.: "Zur Uebersetzung von Ps. 105", *ZAW* 65 (1953), 263-265
- Craigie, P.C.: *Psalms 1-50* (WBC), Dallas: Word Books, 1983
- Eissfeldt, O.: *Einleitung in das Alte Testament*, 3^e druk, Tübingen: Mohr, 1964
- Fokkelman, J.P.: *Dichtkunst in de Bijbel*, Zoetermeer: Meinema, 2000
- Fokkelman, J.P.: *Major Poems of the Hebrew Bible*, deel II, Assen: van Gorcum, 2003
- Gunkel, H.: *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1933
- Gunkel, H.: *Die Psalmen*, 5^e druk, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968
- Kraus, H.-J.: *Psalmen 60-150* (BKAT), Neukirchen: Neukirchener Verlag, 1978
- Kühlewein, J.: *Geschichte in den Psalmen*, Stuttgart: Calwer Verlag, 1973
- Lauha, A.: "Die Geschichtsmotive in den alttestamentlichen Psalmen", Helsinki: AASF (1945), 128
- Mathias, D.: *Die Geschichtstheologie der Geschichtssummarien in den Psalmen*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1993
- Noort, E.: *Das Buch Josua*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998
- Noort, E.: "Das Kapitulationsangebot im Kriegsgesetz Dtn 20:10ff. und in den Kriegserzählungen", in: F. García Martínez, A.Hilhorst, J.T.A.G.M.van Ruiten, A.S.van der Woude (eds.), *Studies in Deuteronomy*. In Honour of C.J.Labuschagne, Leiden 1994, blz. 197-222.
- Noort, E.: *Een plek om te zijn*, Kampen: Kok, 1993
- Noort, E.: "Transjordan in Joshua 13: Some Aspects", in: A.Hadidi (ed.), *Studies in the History and Archeology of Jordan*, Vol. III, London/Amman 1987, 125-130
- Norin, S.I.L.: *Er spaltete das Meer*, Lund: Gleerup, 1977
- Ploeg, J.P.M. van der: *Psalmen 76-150*, (BOT), Roermond: J.J. Romen, 1974

- Rad, G. von: *Weisheit in Israel*, 2^e druk, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1982
- Rad, G. von: *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, 4^e druk, München: Kaiser, 1971
- Rad, G. von: *Old Testament Theology*, Vol. I, New York: Harper, 1962
- Reese, G.: *Die Geschichte Israels in der Auffassung des frühen Judentums*, Diss. Heidelberg, 1967
- Ridderbos, J.: *Psalmen (COT)*, deel I, Kampen: Kok, 1955
- idem *Psalmen* deel II, Kampen: Kok, 1958
- Seybold, K.: *Die Psalmen (HAT)*, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1996,
- Smend, R.: "Das Gesetz und die Völker", in: H.W. Wolff, Hrsg. *Probleme biblischer Theologie*, G. von Rad zum 70. Geburtstag, München: Chr. Kaiser Verlag, 1971, blz. 507-511
- Tate, M.C.: *Psalms 51-100 (WBC)*, Dallas: Word Books, 1990
- Uchelen, N.A. van: *Psalmen (POT)*, deel I, Nijkerk: Callenbach, 1981
- Weinfeld, M.: *The Promise of the Land*, Berkeley: University of California Press, 1993
- Weippert, H.: *Schöpfer des Himmels und der Erde (SBS)*, Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH, 1981
- Weiser, A.: *The Psalms*, 3e druk, Londen: SCM Press Ltd. London, 1971
- Westermann, C.: "Vergegenwärtigung der Geschichte in den Psalmen", *Zwischenstation*, Festschrift für K. Kupisch, München: Kaiser, 1963, 324-352
- Wisser, L.: "La création dans le livre de Jérémie", in: *La création dans l'orient ancien*; Congres van de ACFEB, Lille, 1985. Paris: Les Editions du Cerf, 1987, 258-260
- Wright, C.J.H.: *God's people in God's land*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publ. Company, 1947
- Zenger, E.: *Psalmen 51-100 (HThK)*, Freiburg i.Br.: Verlag Herder, 2000
- Zenger, E.: *Einleitung in das alte Testament*, 5^e druk, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2004
- Zimmerli, W.: "Zwillingspsalmen", *Wort, Lied und Gottesspruch*, Festschrift für J. Ziegler, Würzburg, 1972, blz. 109-111.

14-2 Lijst van hulpmiddelen

- Botterweck, G.J., Ringgren, H., Fabry, H.-J. (ed.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (ThWAT)*, Stuttgart, 1973
- Kittel, R. (ed.): *Biblia Hebraica*, derde druk (1937), 1962
- Koehler, L. en Baumgartner, W.: *Lexicon in veteris testamenti libros*, edidit Koehler-Baumgartner, Leiden: Brill, 1958
- Lettinga, J.P., *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, zesde druk, Leiden: Brill, 1962

14-3 Lijst van afkortingen

AASF	-Annales Academiae Scientiarum Fennicae
BKAT	-Biblischer Kommentar Altes Testament
BOT	-De boeken van het Oude Testament
COT	-Commentaar op het Oude testament
dtr	-deuteronomistisch
DtrG	-Deuteronomistisch Geschiedwerk
HAT	-Handbuch zum Alten Testament
HThK	-Herders Theologisches Kommentar zum A.T.
ICC	-International Critical Commentary
LXX	-de Septuaginta-vertaling
Mss	-manuscripten
MT	-Masoretische tekst
NBG	-Vertaling 1951 Ned. Bijbel Genootschap
NBV	-Nieuwe Bijbel Vertaling, 2004
POT	-De Prediking van het Oude testament
Pss	-meer dan één psalm
SBS	-Stuttgarter Bibel-Studien
WBC	-Word Biblical Commentary
WV	-Willibrordvertaling, 1975
SV	-Statenvertaling
ZAW	-Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft